Gheorghe Barițiu

Studii și articole

Cu o prefață

de

Dr. Ioan Lupaș

Sibiiu, 1912

Editura Asociațiunii

Gheorghe Barițiu.

Astăzi, când se fac și la noi serioase încercări măcar pentru asigurarea traiului material, dacă nu și pentru înlesnirea unei pregătiri mai temeinice a ziariștilor noștri, — amintirea ni se îndreaptă plină de recunoștință cătră adevăratul întemeietor al presei române în Ardeal, cătră Gheorghe Barițiu, dela nașterea căruia se împlinesc o sută de ani.

Viața lui de muncă nepregetată, de jertfă curată, de suferințe multe și de statornică însuflețire pentru cauza națională a Românilor ardeleni, și chiar a românismului întreg, va servì timp îndelungat ca o îndrumare luminoasă pentru toți cari simt în sufletul lor îndemnul puternic de a-și închinà truda vieții în scopul operii mari de cultură și de educație națională, ce este chemată a îndeplinì presa noastră românească.

Născut la 12/24 Maiu 1812 în Jucul-de-jos, G. Barițiu este fiul preotului Ioan Pop-Barițiu, care după terminarea învățăturilor la școalele din Blaj, Cluj și Arad a slujit 60 de ani la altarul Domnului (1809—1869), silindu-se a da cea mai bună creștere numeroșilor săi copii, dintre cari cel mai mare, Gheorghe, erà menit să ajungă o podoabă nu numai a familiei, ci și a neamului întreg.

Gheorghe ne spune despre tatăl său, că erà „un adevărat ardelean, concrescut cum am zice cu munții și cu văile patriei sale astfel, încât lui îi erà peste putință ca să-și facă idee de vre-o altă patrie, care să se poată asemănà cu Transilvania lui“. Deaceea niciodată n'a încuviințat ca vreunul din fiii săi să părăsească țara aceasta. Adeseori le vorbià cu însufle-

ţire despre Şincai, pe care 'l avuse ca profesor pe vremea când învăţă în Blaj, şi văzând aplicarea fiilor săi spre învăţătură, nu uità a le spune, cât în glumă, cât serios:

„Mă, luaţi-vă seama, să nu păţiţi şi voi ca Şincai. Ştiţi voi ce vă zicea moşul vostru: Nu e bună învăţătura multă fără minte şi mai multă".*)

De aceste înţelepte cuvinte bătrâneşti a ţinut seamă Gheorghe Bariţiu şi cu toate că soarta l-a împins de multeori în situaţii mai grele, decum au fost păţaniile lui Şincai, din vârsta fragedă a tinereţelor şi până la adânci bătrâneţe el s'a silit necontenit să-şi îmbogăţească cu învăţăturile folositoare şi de multe soiuri mintea multă şi ageră, ce i-a dat Dumnezeu.

Dupăce făcù studii eminente la şcoalele din Trăscău, Blaj şi Cluj, dupăce termină şi cursurile seminariale şi ocupă un an de zile catedra de fizică la liceul din Blaj, Gheorghe Bariţiu trecù în 1836 la şcoala negutătorilor din Braşov, unde funcţionă timp de 9 ani ca profesor şi ar fi rămas probabil şi mai departe la această catedră, dacă starea slăbuţă a sănătăţii sale nu l-ar fi silit a o părăsì. Insuşi ne spune, că de nu s'ar fi lăsat de profesură, l-ar fi costat vieaţa.

Dar în locul acestei catedre modeste, de unde glasul său de propovăduitor al culturii răsunà numai în auzul câtorva zeci de elevi, Bariţiu îşi crease încă dela 1838 altă catedră mai însemnată. Intemeind la începutul acestui an, în tovărăşie cu tipograful Ioan Gött, „Foaia literară" (întitulată mai apoi „Foaia pentru minte, inimă şi literatură"), iar cu 2 luni mai târziu „Gazeta de Transilvania", el a ştiut să întocmească şi să conducă foile acestea cu deosebită iscusinţă, încât ele au devenit cea mai bună şcoală de redeşteptare a simţirii şi conştiinţii naţionale nu numai la Românii din Ardeal şi Ţara-Ungurească, ci şi la cei din principatele române. In coloanele acestor foi dela Braşov s'au întâlnit aproape toţi scriitorii cei mai de seamă ai Românilor, contribuind cu lucrările lor la opera de cultură naţională, ce se îndeplineà într'ânsele de amândouă laturile Carpaţilor. Deşì luptând la început cu multe greutăţi şi dibuind pe cărări neumblate, Bariţiu a reuşit curând să dea foilor sale o direcţie hotărâtă, îmbrăţişând cu egală solicitudine interesele Românilor de sub oricare stăpânire şi silindu-se a-i îndrumà pe toţi spre o ţintă superioară, spre unitatea în simţire şi cultură naţională.

*) „Transilvania", a. II. (1869), pag. 141.

Bariţiu aveà încredere nebiruită în puterea de vieaţă şi în destoinicia culturală a poporului român. Aceasta îl făceà să privească cu destulă linişte încercările ostile naţionalităţii şi limbii române şi să răsfrângă cu demnitate atacurile ce se deslănţuiau în diferite rânduri cu furie asupra lor. La 1842, când dieta ardeleană se ocupà cu gândul de a desfiinţà limba şi naţionalitatea română, Bariţiu scrià într'un articol*) („discurs") că pretextele, cu cari vor să-şi motiveze antagoniştii limbii române tendinţele lor, sunt, ca Românii să poată înaintà cu ajutorul limbii maghiare 1) în cultură, 2) la dregătoriile publice şi 3) să devină patrioţi buni (ca şi când n'ar fi...). Examinând aceste chestiuni „sine ira et studio", Bariţiu îşi pune următoarele întrebări: 1) oare în veacul al XIX-lea şi în starea politică a Europei de azi o naţie ca cea română se poate stânge şi preface în nimic? 2) dacă aceasta s'ar puteà oarecând, nimicirea Românilor folosire-ar cuiva? Răspunsul la aceste în-

*) „Românii şi Maghiarismul", „Foaia pentru minte" 1842, Nrii 9—11.

trebări îl va puteà da oricine, dacă va cunoaşte elementele de vieaţă ale Românilor, şi anume: 1) numerositatea lor; 2) vârsta vieţii lor naţionale şi cunoştinţa, că ei au o limbă dulce şi cu mult mai uşor de a se îmbogăţì şi cultivà decât oricare alta de rangul şi starea ei; tot astfel au o literatură „deşì pruncă, dar pornită pe cărarea sigură a perfecţiei“; 3) cel mai puternic zid apărător al naţionalităţii Românilor este biserica, este religia lor orientală, pe care ei numai cu ajutorul limbei lor naţionale învaţă a o cunoaşte, încât acela care ar izbì în limbă, n'ar puteà să nu izbească şi în religie,... afară de nişte fanatici şi nebuni, cine va cutezà în veacul al XIX-lea a izbì într'aceasta? 4) tot ca mijloc de apărare şi resistenţă mai aminteşte Bariţiu şi „strânsa comunicaţie“ cu Românii din principate. Pe asupritori îi apostrofează Bariţiu în modul următor: „Rogu-vă, judecaţi înşivă, sila morală sau fizică ce v'ar puteà folosì faţă de acest sănătos popor... Veedţi, domnilor, în loc de a îngreţoşà şi a îndepărtà pe Români cu astfel de pretenţii, aţi face cu mult mai bine, dacă uitând toate spaimele veacurilor trecute aţi da mâna frăţească şi aţi încheià o prietinie, de care aveţi trebuinţă. Pentrucă să ştiţi D-voastră, că Dunărea sau niciodată nu o veţi puteà stăpânì sau numai în prietinie cu Moldavo-Românii şi chiar la întâmplarea din urmă iarăş numai sprijiniţi de Austria şi încurajaţi de Europa“...

Asupra acestor chestiuni revine Bariţiu încă de multeori atât în foile dela Braşov, cât şi în foile întemeiate mai târziu şi conduse de el în „Transilvania“ şi „Observatoriul“.

In 1848, când se agità chestiunea unirii Transilvaniei cu Ungaria şi erà tot mai vădită tendinţa de a supune Transilvania şi de a o stăpânì în spirit

curat unguresc, Bariţiu spuneà,*) că aceasta s'ar puteà întâmplà numai în următoarele condiţii: 1) dacă naţia ungurească ar fi mult mai numeroasă, ca să poată învârstà şi încinge pe toate; 2) dacă nu s'ar aflà pe cel mai înalt grad al culturei peste tot şi mai vârtos în limbă; 3) dacă cele 3 limbi (română, germână şi sârbă) n'ar aveà nicidecum limbă scrisă, nici o literatură... Insă aceste condiţii sunt atât de imposibile ca şi refluxul Dunării... Convingerea sa despre superioritatea biruitoare a culturii o mărturisià Bariţiu şi atunci, ca şi la alte ocaziuni, în mod clar şi precis: „Vieaţa genetică a popoarelor nicidecum nu mai atârnă dela schimbăturile instituţiilor politice, ci curat numai dela gradul culturii lor spirituale şi dela păstrarea limbii lor în cărţi, în jurnale, în şcoală, în biserică, în familie, încât aceea va fi mai văzută şi mai respectată, care va ştì arătà mai multe producte ale minţii şi ale spiritului“. Deaceea Bariţiu n'a încetat a propagà în toată vieaţa sa necesitatea unei educaţiuni curat româneşti nu numai prin şcoală şi biserică, ci mai ales în sânul familiei. Adeseori sbiciueşte pe Românii, cari îngădue să pătrundă în sanctuarul familiei lor vreo limbă străină. Indignarea contra acestora îi stoarce într'un rând mărturisirea că de ar aveà dânsul feciori câţi patriarhul Iacob, nu ar suferì pe nici unul să-i gângăie în limbă străină, ci mai întâi în a mamei sale.

Pe învăţători şi pe preoţi îi îndeamnă a stăruì pentru o îmbunătăţire a creşterii morale a tinerilor noştri, ca să nu ajungă răsfăţaţi, moleşiţi şi subjugaţi de patimi, ci să iasă din ei buni conducători şi apărători ai poporului.**) Şcoala trebuie să fie ca o biserică pentru prunci, iar biserica este şcoală pentru oameni în vârstă. Arhiereii şi preoţii să-şi aducă aminte,

*) „Foaia pentru minte, 1848, Nr. 12.
**) „Gazeta“ 1844, Nrii 13—16 art: „Sărăcia“.

că Mântuitorul le-a zis nu numai să boteze, ci și mai vârtos, să învețe... Iar în alt loc *) spune Barițiu, că „înflorirea unui cler apune numai prin lenea lui"; deaceea îndeamnă pe toți Românii la multă învățătură și purtare bună, căci altfel: „Runut res nostrae sola inertia nostra".

Tot asemenea îndrumă Barițiu necontenit și pe omul din popor, pe negutătorul, meseriașul și intelectualul român la împlinirea datorințelor față de sine, familie, neam și patrie.

Astfel a ajuns el din profesorul tânăr al școalei negutătorilor brașoveni iubitori de carte și doritori de înaintare, un adevărat educator al mulțimii.

Cătră sfârșitul anului 1846, când Barițiu, simțindu-se bolnav aveà de gând să se lase de ziaristică, Aron Florian îl îndemnă, să continue scriindu-i: „toți cei bine gânditori zic fără frică de a greșì, că fără Gazeta ta Românii nici în 50 de ani n'ar fi ajuns, unde se află astăzi."**)

Din această și din alte asemenea mărturisiri se vede, că opera de educator a lui Barițiu începuse a fi prețuită favorabil de contimporani.

In curând însă ea fu întreruptă prin anii de vijelie și sdruncinare politică-socială: 1848—1849, când Barițiu părăsì Ardealul, căutând adăpost în Țara-Românească. Casa lui fu jefuită, tânăra-i soție, cu un copil la piept cu altul de mână, pribegì fără mângăere. Barițiu ajunse în prinsoarea Muscalilor, cari îi purtaseră de mult aleanul pentru unele articole îndrăznețe din foile sale, fu dus dela Câmpina la Cernăuți și acì aruncat în fiare, de unde scăpă numai prin intervenția familiei Hurmuzaki, ai cărei membrii știură să-l îmbrățișeze cu toată căldura, manifestând și mai târziu frumoase sentimente de prietenie pentru „acel

*) „Foaia" 1847 Nr. 10: „Icoana preotului".
**) „Neamul Romănesc" a. III. Nr. 129.

bărbat cunoscut Românilor prin genialele sale sârguințe spre deșteptarea și întărirea spiritului național, *) cum scrie Doxachi Hurmuzaki într'o epistolă a sa dela începutul anului 1850.

După potolirea revoluției, Barițiu se întoarce iarăș la Brașov, dar după 2 luni, în 25 Februarie 1850, i se interzice din partea guvernului a mai scoate foile sale, deoarece începuse a publicà raportul lui Iancu și ordinului de a sistà publicarea n'a voit să-i dea ascultare. Când reapar foile în toamna anului 1850, ele nu mai au pe Barițiu ca redactor, ci pe blajinul Iacob Murășan. Barițiu a rămas însă și mai departe cel mai neobosit colaborator al foilor, cărora dânsul le-a dat ființă și urmà să le imprime și în viitor pecetea personalității sale de o tenacitate dârză și neînduplecată.

Pe lângă activitatea sa ziaristică și politică, Barițiu își îndreptă atențiunea și asupra unor probleme însemnate ale vieții economice. La 1852 el stăruì pentru înființarea unei fabrici de hârtie la Zernești. In scopul acesta călătorì prin Austria, Germania, Belgia și Franța spre a procurà cele de lipsă pentru fabrica al cărei director „a rămas timp de 20 ani, până când întreprinderea a trebuit să capituleze dinaintea teribilei concurențe streine", cum scrie însuș Barițiu.

Pe timpul încercărilor constituționale dintre anii 1860—1867 și chiar în era dualismului Barițiu avù rol însemnat în politica națională, participând cu însuflețire și cu povață înțeleaptă la conferențele naționale și la dieta ardeleană din Sibiiu și la senatul imperial din Viena. In autonomia Ardealului vedeà el un scut de apărare și un frumos teren de validitare politică a Românilor ardeleni; de aceea a fost tot-

*) N. Bănescu: Corespondența familiei Hurmuzaki cu Gheorghe Barițiu. Vălenii de Munte 1911, pag. 64.

deuna un călduros apărător al acestei autonomii, pe care a întrodus-o ca postulat politic şi în programul nostru naţional din 1881, dupăce luptase timp de 2 decenii, zadarnic, pentru apărarea şi salvarea ei. Dacă autonomia Transilvaniei n'a putut fi salvată, şi dacă chiar legile favorabile pentru Români, ale dietei ardelene din 1863—64 au fost mai târziu desfiinţate, Bariţiu credeà, că aceasta s'a întâmplat şi din cauza unor greşeli ale conducătorilor noştri politici, cari „puneau foarte mult pond pe promisiunile Vienei" şi de aceea au accelerat întrarea deputaţilor ardeleni în senatul imperial din Viena (1863), pe când dânsul stăruià ca deputaţii ardeleni să între în senatul imperial numai dupăce promisiunile făcute de cătră Viena atât Transilvaniei, cât şi anume naţiunei române vor fi regulate în dieta ardeleană „sancţionate de monarh şi cuprinse în diploma inaugurală consacrată prin jurământ".*)

Cu toate acestea a luat şi Bariţiu parte activă la şedinţele senatului imperial din Viena, unde s'a convins şi mai mult, că autonomia Transilvaniei nu erà în deajuns asigurată. Faţă de dieta din Cluj dela 1865, care aveà să înmormânteze autonomia Transilvaniei Bariţiu îndemnà pe Românii ardeleni să observe tactica pasivităţii, cum a stăruit şi mai târziu pentru pasivitate faţă de cea din Pesta, dupăce încercarea lui şi cu memorandul, pe care l-a prezentat coroanei la sfârşitul anului 1866 Dr. Ioan Raţiu în numele a 1493 de Români ardeleni, a rămas cu totul zadarnic. Precum pentru alte păreri şi fapte ale sale de mai nainte, tot astfel şi pentru încercarea aceasta a avut Bariţiu să îndure multe atacuri dintre cari desigur mai greu îl vor fi atins acelea, cari veniau din partea Românilor. Erà învinuit, că el „a stricat tot ce a fost solidar la Români" că „mai bine dorià a fi

*) Cf. Părţi alese, III, pag. 160.

primul în satul fracţiunii decât al 2-lea în Roma" şi că numai ambiţia de a ajunge şi el într'un rând cu episcopii Klein, Adamovici, Bob, Moga, Lemeni l-ar fi îndemnat să sfătuiască pe Români a înaintà acel memorand care nu puteà să aibă nici un rezultat, căci pe când amintitii episcopi se răzimau pe milioane de Români, Bariţiu „numai cu o trupă ca a lui Epaminonda, şezând frumos la Termopilele fabricei dela Zerneşti a răsbit cu petiţiunea până la tron.*) Bariţiu fireşte nu rămâneà dator cu răspunsul la asemenea atacuri, ci răsplăteà uneori cu vorbe foarte aspre şi usturătoare ironiile contrarilor săi.

Invinuirile de tradare, cari au bântuit atât de mult în vieaţa noastră publică în anii 1910 până 1911, circulaseră şi în preajma anului 1865 ca şi mai târziu printre Românii ardeleni, dar fără nici un temeiu serios. Despre aceasta s'a convins mai târziu însuş Bariţiu şi în istoria sa, vorbind de nefericitele desbinări politice, spune apriat, că „n'a fost nici un trădător între Români, ci ei numai cât se aflau desbinaţi mai ales dela 1865 înainte în două tabere, una de oameni mai fricoşi, totdeauna supuşi ascultători în credinţa lor scoasă din scriptură, că toată puterea este dela Dumnezeu, iară alta compusă de oameni cerbicoşi, cari pun capul în piept, vor să înnoate şi contra torentului şi cari n'au crezut niciodată, că puterea feudalilor şi a tiranilor ar fi dela Dumnezeu.**)

In zilele bătrâneţelor sale Bariţiu puteà să se mângăie, că luptele lui pe teren politic şi ziaristic i-au asigurat o mare influinţă asupra Românilor ardeleni şi au reuşit să-i câştige o mulţime de aderenţi, cari aprobau politica pasivităţii şi o urmau deşi vedeau, că nu vor ajunge la nici un rezultat cu aju-

*) „Telegraful Român" 1867, Nr. 8.
**) Cf. Părţi alese pag. 436.

torul ei. La această reușită va fi contribuit, între altele, și temperamentul vioiu și mintea ageră a lui Barițiu, care tocmai din aceste motive erà apreciat de contimporani nu numai ca ziarist eminent și ca bărbat de știință, ci și ca om politic. Aron Florian îi lăudà „agerimea de duh și tactul rafinat prin experiență“,*) iar altădată îi ziceà într'o scrisoare în glumă, „sfredelul dracului“.**)

Ca un monument literar al direcției politice propoveduite de Barițiu poate fi considerat memorialul, ce a scris la 1881 din încredințarea conferenței naționale și în care motivează pe larg, cu o serie respectabilă de argumente istorice și politice, singuraticele puncte ale programului nostru național.

*

Stăruințele lui Barițiu pentru înființarea „Asociațiunii“, meritele lui ca secretar și președinte al acestei institutiuni culturale sunt dintre acelea, cari nu pot fi niciodată trecute cu vederea. Ca redactor al revistei „Transilvania“ a îmbogățit literatura noastră istorică cu multe studii și cercetări, năzuind să trezească un interes mai viu pentru istoria națională, a cărei valoare educativă Barițiu o aveà totdeauna în vedere și o accentuà cu deosebită stăruință.

„Mulți se plâng — scrià Barițiu la 1873***) — că națiunea daco-română din imperiu și-ar fi pierdut sau că ar fi în pericol invederat de a-și pierde firul sau mai rău a se pierde cu totul, a venì în confuziune deplorabilă pe terenul vieții publice, politice-naționale. Lucru prea firesc acesta. Vai de acel om, care când se scoală dimineața, nu mai știe de loc ce a făcut ieri și alaltăieri, ce i s'a întâmplat înainte

*) Cf. „Convorbiri literare“, 1908, Nr. 7, pg. 10.

**) „Neamul Romănesc“, an III, Nr. 93.

***) „Transilvania“ VI. pag. 116.

cu o săptămână, cu o lună. Oameni de aceștia uituci sunt supuși pe toată vieața lor la confuziunile cele mai neplăcute, până ce mai pe urmă ajung de râsul și compătimirea celorlalți. Pentruce conducătorii și fruntașii celorlalte popoare se reculeg, se orientează mai iute și mai bine decât așa numita inteligență românească; pentruce aceasta rămâne păcălită în atâtea cazuri și ocaziuni? Pentrucă alții își exercitează și memoria și judecata prin istorie și rămân cu trecutul în nex, în contact neprecurmat, ci noi ducem o vieață publică efemeră de Joi până mai apoi, trăim din mână în gură; nu voim să învățăm din trecut, nici a ne prefige un scop chiar, o țintă limpede, un plan anumit și bine precugetat. Și mai crede cineva, că aceasta se poate întâmplà fără ajutorul unei istorii critice... Dar... numai din atâta material, cât avem publicat până acum în limba noastră, în cauza și în interesul națiunii noastre, nu se poate scrie istoria noastră cea mai nouă așa, ca să fie demnă de acest nume, ci se mai cere, ca să adunăm la material cât se poate mai mult și mai bun. Istoria noastră trebuie să ne spună adevărul întreg, întru toată golătatea și, dacă voiți, splendoarea sa, fără ca istoricul să întrebe, dacă acel adevăr place cuiva, sau nu, dacă îl lumină sau îl și arde“.

Iar cu privire la istoria noastră bisericească făceà Barițiu într'o ședință a Academiei Române*) următoarele constatări: „Nici o parte a istoriei poporului român din veacurile trecute nu a rămas până astăzi mai puțin cultivată decât este istoria sa bisericească. Avem încercări, avem fragmente din istoria biesricei, nu dăm însă nicăiri de o lucrare sistematică întreagă, care să se întindă și să curgă precum curge

*) 1/13 Aprilie 1888. Cf „Transilvania“ din acest an Nrii 11—12 și părți alese I, pag. 121.

un râu lin peste toată lunga seria veacurilor, de când se crede că acest popor a primit religiunea lui Isus Hristos de a sa. Şi-apoi mi-ar plăceà şi mie să cunosc pe acel om genial, care să fie în stare a scrie istoria politică, cum şi istoria literaturei române, fără ajutorul istoriei eclesiastice. Au fost câteva veacuri, întru care o parte considerabilă a poporului românesc nici nu cunoşteà altă vieaţă decât pe cea din familie şi pe cea din biserică. Spre a-şi conservà biserica aşa, precum o moştenise dela protopărinţi, el a renunţat veacuri întregi la vieaţa publică-politică".

Prin mulţimea de documente, ce a publicat nu numai în revista „Transilvania", pe care o considerà ca „un mic magazin de documente istorice"*), ci şi în coloanele ziarului politic, „Observatoriul" (1878—1885), Bariţiu şi-a dat silinţa să împlinească măcar o parte din multele lacune ale istoriografiei româneşti-ardelene.

Din mai multe părţi s'a exprimat dorinţa, ca însuş Bariţiu să scrie istoria naţională, a cărei necesitate o accentuase de atâteaori. La sfârşitul anului 1884**) spuneà Bariţiu, că s'a decis să mai poarte încă un an de zile peana de ziarist, pentruca cu voia lui Dumnezeu să împlinească 50 de ani ai activităţii sale pe acest teren. Tot atunci spuneà că mai are înaintea ochilor şi alte lipsuri arzătoare ale publicului nostru, despre cari niciodată nu se poate scrie şi vorbì de-ajuns... Sunt chestiuni şi ramuri de ştiinţă, fără a căror discusiune şi propagare, politica zilei este şi rămâne stearpă, neînţeleasă şi nefolositoare", dar în anul următor, 1885, în ziua Sf. Apostoli Petru şi Pavel, sistând apariţia ziarului său

*) „Transilvania" 1885, pag. 38.
**) „Observatoriul" 1884, Nr. 100.

„Observatoriul", îşi ia rămas bun dela publicul cetitor spunând, că secţiunea istorică i-a încredinţat o „misiune pe cât de frumoasă şi onorifică, pe atâta de grea şi răpitoare de timp; alăturea cu aceasta retragerea totală din luptele politicei militante este o consecinţă naturală, imperioasă".*)

După o activitate ziaristică, culturală, economică şi politică atât de intensivă şi îndelungată, Bariţiu ar fi fost în drept să ceară pentru bătrâneţele sale linişte şi odihnă. Dar el nu erà omul, care să poată odihnì în lumea aceasta, unde secerişul e mult şi lucrătorii atât de puţini. S'a apucat deci la adânci bătrâneţe şi în timp de 6 ani de zile a dăruit neamului său cele 3 volume vaste, intitulate: „Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă". La o istorie sistematică nu se mai puteà gândì, fiind „foarte strâmtorat de timp". Deaceea şi-a aranjat lucrarea după sistemul de biografii şi monografii, care-i venià mai cu uşurinţă, având el de mai nainte astfel de biografii şi monografii publicate prin foile sale sau prin „Analele Academiei".

Valoarea singuraticelor părţi din această scriere a lui Bariţiu este, în mod firesc, inegală, deoarece autorul n'a avut la dispoziţie nici timpul nici mijloacele necesare spre a adâncì deopotrivă toate chestiunile istorice, cari formau obiectul lucrării sale. In întregime însă aceste 3 volume cuprind o comoară întreagă de cunoştinţe folositoare din diferite domenii ale vieţii noastre naţionale din trecut. Cele două volume din urmă, în cari Bariţiu povesteşte evenimentele din timpul său, în multe locuri fac impresia unor memorii scrise de o personalitate cu rol însemnat în vieaţa publică. Autorul însuş pare a-şi fi dat perfect seama de caracterul personal în-

*) Ibidem 1885, Nr. 34.

câtva al expunerilor sale. Deaceea face, în legătură cu aprecierile sale despre dieta din Sibiiu, următorul apel important către cetitori: „....nu cerem dela cetitoriu ca să ne dea nouă crezământ, dorim numai ca să nu-și pregete a se informà el însuși din izvoarele sus citate și să-și formeze judecata, iară nouă ne rămâne numai ca să-i aplanăm puțin calea și să-i punem unele semne așa numite țărușe dintr'un stadiu până la altul, mai vârtos prin producerea de documente și de unele scene caracteristice ale epocei".

Inainte de a-și închide ochii pe veci, neobositul moșneag Gheorghe Barițiu își încheià lucrarea sa istorică într'un ton de înălțător optimism tineresc, constatând că în mânia tuturor piedecilor firești sau măestrite, ce s'au pus în calea desvoltării noastre, Românii au realizat totuș progrese însemnate dela 1850 încoace. „Nu-mi veți numì — încheie Barițiu — în sute de ani o singură epocă, întru care poporul român, luat în totalitatea sa, să fi desvoltat atâta putere de vieață, un progres atât de uimitor, precum este acesta percurs dela 1850 și mai de aproape dela 1867 încoace. Să ne mărginim însă la partea națiunei române, câtă se află înrădăcinată din străvechime în aceste țeri situate dincoace de munți. Lipsiți prin legile statului de dreptul individualității naționale-politice poporul român s'a retras sub scutul libertăților europene, care apără pe indivizi de asuprirea despotismului; retras la altarele bisericilor sale, conștința sa națională în loc de a se întunecà și a se tâmpì, ea mai vârtos s'a deșteptat și afirmat față cu Europa luminată în măsură, precum mulți din noi nu am fi crezut niciodată. Respinși din luptele politice militante, Românii s'au recules în puțini ani și fără a renunțà un moment la drepturile lor, care se confiscà, nu însă a se și pierde, — au știut să-și aleagă o mulțime de ramuri ale activității, fără care

chiar de s'ar fi bucurat de autonomie națională și politică oricât de largă, bunăoară precum o avuseră Sașii ori clasa aristocraților, ar fi fost peste putință să înainteze".*)

Cu conștiința împăcată, că la toate progresele acestea a contribuit și el, înmulțind talentul, ce i-a dat Dumnezeu, ca „o slugă bună și credincioasă" neamului său, — s'a pogorît în mormânt Gheorghe Barițiu, în 2 Maiu 1893.

Vieața lui întreagă a fost călăuzită de principiul moral, care fusese și lozinca marelui istoriograf german Ranke: Labor ipse voluptas.**)

Dr. Ioan Lupaș

*) Părți alese III, pag. 494.

**) Spre a înfățișà generației actuale felul de a scrie a lui G. Barițiu, comitetul „Asociațiunii" a decis să reproducă în această broșură câteva din articolele sale mai importante.

Românii și maghiarismul.

Atâta socotirăm, că este cu sfat ca să așteptăm: sentința, ce era să o deà aristocrația ungurească a țării în adunarea lor generală, adecă în dietă, unde Românii n'au nici un representant, căci acel episcop, ce se află acolo, nu e trimis de către nație, ci este chemat de către Monarhul, sub titlul de regalist și proprietar de pământ. Așadar, dieta Transilvaniei în 31 Ianuarie al anului curgător slobozì sentința de nimicire a naționalității românești, care de vre-o trei veacuri încoace în această patrie, tot nu erà recunoscută de lege, măcar că de facto, ea tot viețuià și mai viețuește apărată și sprijinită de paladiul său, pe care acuma nu-l numim și nici putem ștì înainte, oare prin decursul acestui tractat îl vom numì sau nu.

„Ce? s'a hotărît nimicirea naționalității românești? Asta este o idee greșită dela tine", aud strigând pe mulți, „hotărîrea ațintează numai, a da românimei prilej, ca cu atât mai ușor să învețe ungurește și apoi cu ajutorul acestei limbi să poată înaintà 1) în cultură; 2) la dregătoriile publice și a 3) să se facă patrioți cu atâta mai buni, căci adecă Românii până acuma nu erau patrioți."

Aș dorì din suflet, ca în câteva ceasuri, de care am trebuință spre a cercetà mai deaproape număratele din sus propoziții, să rămâiu slobod, fără nici o umbră de interes particular, și nici robit de vre-o judecată individuală — sine ira et studio. Mă voiu păzì, ca să nu isbesc nici în aceasta nici în ceea stâncă din amândouă — și am nădejde, cumcă paza nu-mi va venì cu anevoe.

Dacă acei bărbaţi, cari se află în părerea, cumcă naţionalitatea românească nu este ameninţată cu nimicire, nu mă luà cu vorba lor pe dinainte, eu mă găţisem a întrebà deadreptul: 1) Oare în veacul al nouăsprezecelea şi în starea politică a Europei — a Europei zic — de astăzi, o naţie cum este cea românească se poate stânge şi preface în nimic? şi 2) dacă aceasta s'ar puteà oarecând, nimicirea Românilor folosire-ar cuiva? Aşa, astfel de întrebări eram eu să puiu, cu care sunt convins şi pătruns, cumcă în mintea şi în voia mai a tuturor compatrioţilor noştri de altă naţie, este hotărîtă pe dintregul nimicirea politicească a românimei, — am zis politicească, să fiu drept înţeles, n'am zis individuală.

Intr'aceea, propoziţiile cer demonstraţie, cer argumente, sau adecă mai româneşte vorbind, orice întăreşti cu gura sau cu condeiul, se pofteşte ca să şi dovedeşti cu cuvinte sănătoase; — şi apoi vremea ne este scurtă şi inteţitoare.

Toţi aceia cari zic, cumcă românimea câştigă foarte mult, dacă va fi silită a primì, sau chiar aşi face ea în sat şcoale maghiare, chiar şi pe la toate satele, sau se înşală săracii de sunt Români, sau de nu sunt, socotesc să ne tragă miere pe la gură, ca să uităm de amarul trecut, cum şi de moartea viitoare. Au nu cetiţi voi cele mai multe jurnale maghiare, au nu vă răsună în urechi desbaterile celor mai multe adunări marcate, au nu vi se spune pe tot paşul în toate uliţele cetăţilor şi a oraşelor, mai vârtos ungureşte, cumcă Transilvania numai atunci poate fi tare, mare şi fericită, dacă naţionalitatea românească murind, mulţimea Românilor va primì naţionalitatea aristocraţiei domnitoare azi? Au nu cetiţi, n'auziţi spuindu-se, cumcă puterea *obicinuinţei* este mare, adecă cumcă, dacă odată tinerimea românească va *începe a învăţă* prin şcoală o limbă străină şi

va fi strâns îndatorată a o vorbì pe aceea şi în casele părinteşti, deşi nu cei mai înaintaţi **în** vârstă, cei mai tineri însă, vor creşte cu limba maghiară în gură, cu încetul vor uità pe cea românească, ba îşi vor ţineà cinste a nu o ştì, cum se întâmplă şi până astăzi, cu aceia, cari mai eri alaltăeri săriră din ţundră (zeche) în frac sau roc — şi cum erà până mai dăunăzi în Moldova-România cu vorbirea limbei greceşti, — şi aşa, mult în o sută de ani, nici chiar în cele mai ascunse cotituri a munţilor ţării nu se va mai auzì limba românească. Au nu cetirăţi în jurnalul unguresc dela Pressburg din anul trecut acel plan cel da unii, că adecă, dacă pe la unele ţinuturi, locuitorii nu se pot maghiarizà prin ajutorul şcoalelor să se aducă batalioane de miliţie, care vorbesc numai ungureşte şi acestea să se împartă prin cvartire, pe la Slavoni şi Români, la cari petrecând doi sau trei ani, vor slujì oareşicum de dascăli ai limbei maghiare, bunăoară cum sunt slujnicele de săcui pe la oraşele săseşti în Transilvania? — Nu-mi spuneţi că planuri de acestea es numai din unele capete bolnave şi exaltate: ascultaţi şi priviţi singuri în toate părţile şi veţi cunoaşte adevărul cuvintelor mele. Şi apoi nici că e întrebarea: „cine vrea a maghiarizà?“, ci dacă vrea cineva sau nu. Mai mult: puese oricare din cetitori cu mintea sa în pelea, în starea şi în împrejurările în care se află astăzi aristocraţia maghiară şi vază, oare în aceeaşi poziţie n'ar aveà şi el tocmai acelea dorinţe, pe care le are zisa aristocraţie? Deci dar dupăce credem, cumcă despre ferbintea dorinţă a celei mai mari părţi din nemeşimea maghiară, de a desface naţionalitatea românească ca pe un trup netrebnic, nu se îndoeşte mai nici unul din cetitorii nostrii: grăbim a venì la cercetarea întrebărilor ce ne puserăm noi înşi-ne mai deasupra. Şi mai întâiu:

Oare în veacul al nouăsprezecelea și în starea politică a Europei de astăzi, o nație cum este cea românească se poate stinge și totodată preface în alta, după voia și placul cuiva?

Victor Hugo zice despre Ruși, cumcă dupăce aceștia încă tot n'au istorie completă și dupăcum se cere scrisă bine, datorința cea dintâiu a Europei ar fi, a le învăță istoria lor foarte bine, ai studià cu multă scumpătate; căci altfel, cum vei ștì de unde să-i iai 'și unde să-i întâmpini? Bună tactică dela noul poet filosof, deși nu prea originală. Așa este; pentruca să ștì despre o nație cu cine ai a face într'însa, trebue să-i înveți caracterul, să-i studiezi toată compacția, să-i pipăi toate arteriile morale și intelectuale, — încă și cele fisice, întocmai cum facem înțelepțește cu oricare persoană privată, pe care doar voim a o atrage în interesul nostru, într'un chip sau într'altul. Această regulă a înțelepciunii, are a o păzì orișicine, căruia îi trece prin cap a amalgama pe românime, ca și un operator într'un laborator chimicesc. — Fraților, compatrioților, Voi toți cei iubitori de pace și sfioși! cetind voi acestea, ați și început a mă judecà 'de un om indiscret, adecă necopt la judecată, de un om, care vorbind fără vreme, strică mai mult decât folosește. Se poate că voiu fi și indiscret; eu însă — poate fi iarăși, că din a mea nenorocire — tocmai acuma nu mă pot vădì pe mine însumi de indiscret. Știu cu adevărat, cumcă *tăcerea* mai de multeori este mai bună decât vorbirea; când însă casa mea, sau și numai a vecinului meu, sau și la al zecelea vecin s'a aprins și arde, și mă aflu în cea mai cumplită primejdie, atunci cred că-mi veți da dreptul de a nu tăceà, ci de a strigà și cred iarăși că D-Voastră încă ați face tocmai ca și mine, de cumva din o nenorocire 'și mai mare primejdie nu v'ar copleșì dormind, în care vreme nici singurul atotputernicul Dumnezeu, nu v'ar mai ajutà, din pricină, că Ziditorul a încetat a mai oprì cursul naturii în favorul nostru a oamenilor păcătoși și ticăloși. Intr'aceia poate fi că D-Voastră știți ce știți și nu-mi puteți spune; dar tocmai așa și eu, știu ce știu — și poate că vă voiu și descoperì — nu silit, de bunăvoie. Așadar, eu rămân statornic pe lângă a mea părere, cumcă adecă, toți cari voesc a trăì cu Românii, sau cari voesc ai ne-românii, au neapărată trebuință a cunoaște istoria lor, așa precum le află dânșii în toate aceste provincii, atât dincoace, cât și dincolo de Dunăre; așà, a cunoaște pe Români, să zicem transilvăneni, întocmai cum se oglindează caracterul lor în caracterul general a întregii nații, care — cu prea puțină, sau după a multora părere numai cu o umbră de deosebire — stă în comunicație strânsă, genetică și sfântă, pecetluită și întărită, prin puterea multor sute de ani. Și cum cunosc compatrioții noștri, cum cunoaște Europa întreagă pe Români? Cu mult mai rău decât pe Jidovi, cari își au pe Moisi al lor, pe care însă, l'au îmbrățișat și celelalte nații. Am zis, decât pe Jidovi, și am pricină pentruce am adus pe acest neam urgisit de pildă — cugetătorul îmi va gâcì cugetul meu, iar eu sunt silit astăzi a'l retăceà. Da, pe fundatorii altor state și împărății îi cunosc școlărașii în clasele normale, pe fundatorii statelor românești abia îi cunosc acei bărbați erudiți, cari afundându-se peste toată vieața lor, în volumele bibliotecilor, sunt siliți a cetì, mai și fără voie, icicolea câte ceva și de Români, fără ca ei să-și facă din această nație un studiu.

Nu este locul acì a scrie, sau a învăță istoria nației românești și nici că ne-am simțit chemați la această muncă erculee. Intr'aceea, noi în minutul acesta lăsând cu totul la o parte — numai pe câteva minute istoria a toată românimea, avem neapărată tre-

buință a ridicà două puncte, sau mai bine două catastrofe din istoria romànimei transilvane, pe când Racoți și ceialalți, se înieptară cu multă putere a desnaționalizà pe Români, pornind mai întâiu a le luà confesia religiei lor, aruncându-le un catehism cu dogme calviniane, fără ca să poată isbutì cât de puțin, decât numai la câteva din familiile nemeșești ale acestei nații, — și iarăși vremea dela anul 1692 subt Metropolitul *Teofil II* până cătră anul 1768. Ce mai epocă fù și asta pentru bieții Români! — Dar, erau acele două epoce prea fatale pentru nația românească din Transilvania și totuși — precum eu cred — mai tare decât înainte de aceia. Zic mai tare, pentrucă de s'ar fi slăbit ea prin acele, lovituri politico-religioase atât de grele, astă nație până astăzi, nu erà să mai poată suferì asupririle vremilor, ci, dărăpănarea ei sporind în progresie treptată, până acum lumea ar fi văzut'o culcată pe lavița morții și numele ei șters din catalogul națiilor. Insă nu, aceasta nu s'a întâmplat, ci din potrivă, elementele de vieață care o țin și astăzi, tot acelea o păstrară și în veacurile cele dujmane și neîmpăcate. Și care sunt aceste elemente, ce dau vieață națională românimei mai tare decât toate asupririle unei condice de legi, dela care strănepoții compilătorilor acelei condice, în ziua de azi își întorc fața cu rușinare? Acelea pe cât le cunosc eu sunt: a) Numerositatea românimei în Transilvania, încât dacă mai bine de jumătate din aristocrație și-ar jertfì vieața ca să ia asupră-și profesia de dăscălie în limba maghiară, — totuși din pricina marelui număr al Românilor n'ar fi în stare a-și ajunge scopul nici pe departe; b) Vrâsta vieții naționale a Românilor, la care ajunseră ei, până la anul 1842, pe când deșteptați binișor din letargul în care — și aceasta să nu o uităm — până acuma nu zăceà numai ei singuri, ci spre pildă și

compatrioții Maghiari, — începură a-și venì în simțiri, începură a cunoaște, cumcă și ei au o limbă și încă o limbă dulce, plăcută și cu mult mai ușor de a se îmbogățì și cultivà, decât oricare alta, de rangul și starea ei, — o literatură deșì pruncă, dar pornită pe cărarea sigură a perfecției; c) Cel mai puternic zid apărător al naționalității Românilor este biserica, este religia lor orientală, pe care ei numai prin ajutorul limbei lor naționale, învață a o cunoaște, încât acela, care ar isbì în limbă, n'ar puteà să nu isbească și în religie; și apoi, afară de niște fanatici și nebuni — cine va cutezà în veacul al nouăsprezecelea a isbì într'acestea? Mai este d) și strânsa comunicație națională și religioasă, ce domnește și va domnì între Românii transilvăneni și între partea nației ce trăește și stăpânește în pământul Moldavo-Românesc, un puternic magnet, care Românilor de dincoace de munți, până când se vor aflà Moldavo-Românii, măcar numai în rangul lor politicesc de astăzi, pe vremi înainte le chezășuește pentru naționalitate; pentrucă, până când românimea din alte provincii va vedeà guverne naționale, legislație națională, literatură națională și — chiar biserică națională în acele două principate, pe cari grofui St. Széchenyi foarte nimerit le numește „Cuib al românimei“, până atunci scânteia, ba focul naționalității tocmai așa puțin poate adormì în Românii din Transilvania, pe cât de puțin va adormì acela — să nu mergem departe, — în Săsimea așa mult izolată de trupul cel mare al Germaniei.

Despre dreptul istoric, ce ar aveà și Românii transilvăneni la o naționalitate de sine stătătoare, în minutul acesta tăcem cu totul.

Știu cumcă după toate acestea, D-Voastră veți aruncà în calea mea analogia și mă veți bate cu pildele altor nații domnitoare din alte țări, care încă au prefăcut cu încetul — deodată nici decum — pe

naţiile lor supuse. Aşà veţi zice între altele: Romanii oriunde cuprindeau romanizau; în veacurile noastre neamul francez, în Galia desnaţionalizà pe atâtea naţii locuitoare în acea ţară mare şcl. şcl. Analogia D-Voastră schiopătă foarte. Romanii cum desnaţionalizau? Mai întâiu trimeteau colonii foarte mari şi numeroase, cum şi legioane, care toate vorbeau limba Romei; peste acestea, ei îndulceau pe naţiile subjugate primind religia, zeii şi idolii aceloraşi. In sfârşit, n'aveau nici o pildă în istorie, care să dovedească cumcă Romanii cât a înflorit republica, ar fi întrebuinţat silă spre a romanizà nu; pentrucă senatul înţelept aveà pricină, ori la ce întâmplare a se păzì de a nu produce reacţii. Iar D-Voastră unde aveţi colonii din puţinătatea în care vă aflaţi? Şi apoi unde stăm astăzi, unii către alţii în privinţa religioasă? Azi aş mai aveà a zice foarte multe, pentrucă simţ oarecum, că mulţi pretini mă vor mustrà, că nu cunosc pe om, privit din punct de vedere psihologic. Se poate prea lesne, cumcă eu natura omenească nu o cunosc de ajuns — şi fericesc pe cel care o cunoaşte; atâta însă, tot cutez a zice, cumcă cunosc puterea conversaţiei şi a opiniilor religionare asupra inimei şi a duhului omenesc. — De Francezi cumcă au franţuzit, înzădar îmi spuneţi. Pe ce fel de neamuri amalgamară ei şi în care veac? Ei amalgamară în veacurile trecute, pe nişte naţii cu mult mai mici la număr, decât cea domnitoare, cari naţii, pe lângă că n'aveà nici o literatură, apoi şi erà de una şi aceiaşi religie catolică. Ia să fi mărturisit o naţie eterogenă în Franţa, nu mai mare decât de patru-cinci milioane, religia să zicem a Hunegaţilor, o naţie compactă; atunci lumea erà să vază, la ce cale ar fi eşit Francezii cu aceeaşi? Voi puternicilor şi avuţilor, nu vă pregetaţi rogu-vă, daţi câte o vizită, când şi când Vascilor din Pirenei, acestui neam puţin la număr, dar cu atât mai puternic

întru apărarea drepturilor avute din vremile Romanilor şi până ieri alaltăieri păstrate prin toate vijeliile celor mai cumplite veacuri; veniţi sau mergeţi prin Elveţia şi căutaţi, cum în această ţară, a cărei şi fisionomie naturală are atâta asemânare între Transilvania, trăesc trei naţii, Germanii, Italienii şi Francezii, sub unul şi acelaş nume patriotic „Elvet“, ţinându-şi însă fieştecare literatura şi naţionalitatea sa, cum am zis specială, — veniţi şi daţi în Elveţia definiţia naţionalităţii, să vedem cum o veţi dà? — Căutaţi la mărita Britanie şi veţi aflà limba şi naţionalitatea valesilor într'un unghiu de ţară păstrată, ba respectată până astăzi. Priviţi la Prusia, cercetaţi maniera acestei monarhìi lăudate, de a păstrà naţionanalităţile, ştiind totodată să păzască unitatea cea sănătoasă a părţilor monarhiei.

Discursul meu se cam întinde, măcar că eu n'aveam de gând a scrie broşură, cu atât mai puţin carte, ci numai un articol de jurnal. Ca încheiere la răspunsul făgăduit pentru cea dintâi întrebare ce mi-am pus sau îmi vor fi pus alţii, mai adaug pe scurt, cumcă, de cumva aristocraţia maghiară pe lângă toate mai sus înşiratele greutăţi, de a puteà topì şi pe Români în căldarea naţională, simte totuşi, că i s'a făcut o revelaţie dela ursită, — voiu să zic fatum — cumcă naţionalitatea românească este osândită şi hotărîtă a se stinge cu totul; de cumva ea simte, cumcă în românime n'au mai rămas nici o putere de vieaţă, nici o virtute cetăţenească, nici o ambiţie, decât numai aceia ce o poate aveà un neam corcit — degeneros; în scurt, de cumva jenele încordătoare a naţionalităţii româneşti s'au muiat şi s'au slăbit cu totul şi în toate părţile, prin urmare, de cumva eu întru toate părerile mele m'am înşelat cumplit: oh atunci daţi, apucaţi-vă de românime, ca şi de nişte ceară moale, faceţi, formaţi dintr'însa aceea ce veţi vrea, astăzi Sciţi

de ai lui Erodot, mâne Huni, poimâne Avari și peste zece ani Maghiari, nu Vă retrageți nimic, scopul primar pe care-l doreați, astfel s'ar păreà că l'ați ajuns. — Căci adecă pilde avem: nici fulgerătorul rost a marelui Demostenes, nu fu în stare a scăpà pe Elinii cei pe atunci demoralizați, nici Cato cu toată severitatea caraterului său, nici Brutus cu entusiasmul său pentru libertate, Romanilor n'au folosit nimic. Dinpotrivă, de cumva eu, puțin cum sunt și împreună cu vre-o câțiva, cari știu că simt ca mine, am judecat pe român cevaş mai deaproape și l'am aflat mult mai *sănătos*, mai nestricat de cum îl aflați D-Voastră: atunci judecați înși-vă, silă sau morală, sau fisică, pe care cum vedem cugetați a o întrebuințà, ce vă poate folosì! Mai bine ca de cincizeci de ani românimea din Ardeal suspină pentru o naționalitate, care să fie și prin legi positive recunoscută, așa precum este aceea întemeiată de altmintrelea pe legea naturei, pe mărturia veacurilor și pe documente istorice, care, acestea din urmă dovedesc învederat, cumcă românimea n'a fost aplecată nici odinioară a se lăpădà de a sa naționalitate, ci dimpotrivă pe aceiași i-au silit a o apărà de 1730 ani, mai curată decât multe alte nații ale Europei și decât însuși Maghiarii, a căror caracter național aziatic, aduceà cu sine firește o isolație și mai mare. Românii, îndată în urma bătăii lui Gelu, prințului lor cu Tuhutum, căpitanul Ungurilor, „Dominum sibi elegernut Tuhutum", — și-au ales lor Domn pe Tuhutum, adecă n'au fost siliți al primì, ci și l-au ales mai slobod, mult mai slobod, decum își alegeà spre pildă Moldavo-Românii pe Domnii lor din Fanar și cred, că mai fără influință străină decât, să zicem, Grecii pe prințul din Bavaria de monarh șieși ieri-alaltăieri; și nu se cetește nicăiri, că Românilor, le-ar fi trecut prin gând vreodată, așì jertfì a lor naționalitate, nici în favorul vreunui Domnitor părintesc și cu atât mai puțin de frica unor despoți necumpătați. Și acum, dupăce Românii se văzură scăpați de valurile veacurilor barbare; dupăce ei din dietă în dietă, mai vârtos dela 1790 încoace așteaptă cu sete, ca chiar pentru binele și fericirea acestei patrii, întru care provedința binevoì a ne așezà pe atâtea nații împreună cu locuirea, să fie recunoscuți de a patra nație, și aceasta o cer prin toate ale lor organe: în dieta de acum — ce e drept, nu fără veste — ne pomenim, că se frânge bățul asupra existenței lor politice, ce hotărește adecă, ca ei politicește să nu mai nădăjduiască a trăì nici odată.

Este adevărat, și nici că uitară Românii aceea ce li se spune de un jumătate veac, iar anumit dela D. Eder încoace, cumcă prin recunoașterea de a patra naționalitate sistema statului transilvan ar pătimì foarte, sgoduindu-se din temelii. Eu însă din partemi, nici decum nu mă pot împăcà cu acea idee, cum o zidire, care stă bine pe trei stâlpi, să nu poată stà și mai bine pe patru. Au nu este acel zid ținut de patru părți, mai bine apărat, în centru tuturor isbirilor din afară, decât unul răzimat numai pe trei laturi? Nu domnilor, sofismele și întortocherile iuridice a unor politiciani viclenași nu vor fi în stare niciodată, a ne luà vederea și priceperea, ca să nu cunoaștem adevărul gol matematic, cumcă $3+1=4$ și că $2\times2=4$. Intr'aceea, locul a vorbì mai pe larg asupra acestui punct, ar fi într'o carte mai mare, decât este cuprinsul a trei-patru numeri ai acestei foi; pentru aceea, noi acì precurmăm firul, cu nădejde, că doar până este vreme, îl va apucà altcineva, mai pregătit și mai ager pătrunzător în toate relațiile Românilor, în care stau ei către celelalte nații, cum și către toată patria. Deocamdată mai însemnăm o altă împrejurare, ce la cea dintâie părere se arată cu totul

împotrivitoare naționalității românești politicește recunoscută în Transilvania. Care este acea împrejurare? Cumcă Românii, ca Români în altă patrie n'au nici o urmă de pământ în stăpânirea lor, despre care, să se poată zice: acesta este pământ al Românilor, cum s'a putut zice odinioară despre Țara Oltului în privilejul Andreian dat Sașilor: „Terra Valachorum“. Trebue să recunoaștem, cumcă dacă Românii, ar puteà zice numai despre atâta pământ, cât este pământul Făgărașului și al Hațegului, cumcă acela e pământ românesc transilvan, dacă prin urmare, ar aveà și Românii dreptul de a trimite de undeva din vre-un unghiu de loc două-trei părechi de deputați la dietă; dacă iurisdicțiile în acel corn de loc ar fi curat românești, așa cum pretind celelalte nații, ca ale lor să fie curat naționale: atunci naționalitatea românească hoc ipso ar fi recunoscută în faptă. Iar în ziua de astăzi, dupăce românimea pe lângă altă lipsă mai este și înegrită în felurimi de chipuri, atât înaintea tronului, cât și în fața cu alte nații: ce mirare, dacă ea încă știută oareșicum afară din țara aceasta, suspină ca și Indianul după o țară, unde zice el, că îi merg nourii înainte și totdeodată se împetrește, ca toate națiile prigonite pe fața pământului? Așadară, Românul, dacă nu stăpânește pământ, nici poate fi recunoscut de nație? Poate fi, că toți vor simți astfel, singur eu voiu rămâneà de părerea contrară. Intreb eu și rog pe toți, ca să privească cu mine prin toată patria și să se întrebe pe sine: Ungurimea, ca Ungurime în massă, stăpânește ea pământ? Ba nu, ci pământul în comitate, îl stăpânește imediat aristocrația, adecă după vorba de zilele nemeșimea. Astă nemeșime, oare nu stă ea și până astăzi din o parte bună și de Români? Vă rog, Domnilor, ca nici unii să nu sărim acì din punctul de vedere a sistemei politice, care o avù

Ardealul până acuma, iar nu dupăcum se proectează de reformatori. Astfel eu, în natura proprietății de pământ, cum și în respectiva eterogeneitate a aristocrației transilvane aflu mijloc de mângăiere pentru Români, cum și un isvor, până acuma necunoscut a fericirei publice. Și acì săracul de mine, iar sunt silit a mă oprì și a mă trage la spatele vreunuia, care doar s'ar îniępta de a desvolta într'o carte mai mare aceste idei, care astădată, abia se pot adumbrì și care poate fi, mulți nu le vor vedeà acì la locul lor; eu însă le atinsei tot din scopul mai sus arătat, adecă spre a dovedì și cu aceasta, cumcă Românul nu vrea a murì politicește așa lesne cum ar gândì unii și alții, ci dimpotrivă, el se uită împrejur de sine și caută mijloacele de scăpare, — simte totodată, cumcă au trecut acele vremuri, în care în o țară seminția domnitoare să mai poată măcinà și asoga pe alte nații într'una.

De cumva, eu până aici mi-am deslegat cât de puțin întrebarea cea dintâie, judece însuși cetitorii; din parte-mi văd numai atâta, că împrejurările mă silesc a trece iute la ceialaltă întrebare adecă: De cumva nimicirea politicească a Românilor s'ar puteà mijlocì oarecând, folosire-ar aceasta cuiva?

Intoarcă ori și cine tema aceasta și pe față și pe dos, scarmene-o din toate părțile; într'aceea, nici poziția geografică, nici poziția politică, nici simpatiile sau antipatiile în Europa, nici istoria acestor țări, să nu le pearză din vedere. Scărmânând astfel întrebarea, eu aflu, cumcă nimicirea naționalității românești, chiar de ar fi aceia cu putință, cum nu este, nu numai n'ar aduce folos patriei și aristocrației maghiare, ci dimpotrivă, scădere multă și împuținare de puteri mai multă, decât au adus până acum singura apărare politică, urmată asupra Românilor. Maghiarii zic și scriu în toate zilele: „Noi suntem o seminție

aziatică singuratică, izolată aici în mijlocul Europei, împrejurată de prea multe elemente naționale puternice și nouă dujmane. Deci, nefiind noi cu alte nații în vre-o rudire națională, n'avem de unde să ne înmulțim, nu avem cu cine simpatiza, încât singură preservativă, de a nu ne șterge din numărul națiilor, este: a preface și a înghițì pe alte nații în naționalitatea noastră, dându-le limba noastră. Inmulțirea, recrutația noastră națională, aici în Transilvania, să se facă mai vârtos din Românime, care apăsată cum se află astăzi, pentru unele folosuri ce iam făgăduì, lesne iar înduplecà a se corcì mai întâiu, apoi a se preface cu totul în Maghiari. Acest al nostru interes suntem noi datori al căutà și al gonì chiar și din interesul cel mare al Europei, cu scop adecă, ca noi făcându-ne tari și mari, să fim cum am fost și până acuma, zid apărător puternic în contra Nordului.

Mai înainte de toate, se cuvine a cercetà adevărul acestor alegate a Maghiarilor, ca așà, cu atât mai ușor să putem pricepe, dacă românimea are pricini binecuvântate, a se lăpădà de a sa naționalitate sau nu. — Cumcă nația maghiară este seminție aziatică, izolată aici în Europa, aceasta o cunoaștem în toată întinderea cuvântului. De se cuvine Maghiarilor a se întărì prin topirea altor nații cu a lor, aceasta lăsăm altora să o judece. Iar, cumcă nația maghiară ar fi menită de către niște puteri nevăzute, a sta de zid apărător în contra unei nouă emigrații despre Nord încoace, de aceasta ne îndoim foarte. Noi pe Ungurime, nu ni-o putem socotì de zid apărător, fără ca să nu fim siliți a o luà în strânsă legătură cu toate celelalte elemente a monarhiei austriace. Pentrucă într'adevăr, la o vreme de nevoie, ce ispravă ar puteà face ungurimea singură de sine? In veacurile trecute, când dela o isbândă, ca a Românului Ioan Huniadi, ca a lui Ștefan al Moldovei, făcută în contra Osma-

nilor, atârnà mântuința creștinilor, pe ani înainte în acele veacuri, când Europa toată își aveà pe cel mai mare al său vrăjmaș, acasă în sânul său, în religioasele și politicele împărecheri, prin care slăbită sau turburată, nu se puteà pune în stare de a se apărà, cu atât mai puțin, de a isbì ea însași: oh, atunci se poate zice, că o nație europeană mărginașe, dacă e lovirea dujmană venită din afară, o suferea cu bărbăție și a repăsà cu norocire, erà zid apărător pentru Europa. Iar în ziua de astăzi, pe când atât cultura înaintătoare, cât și o politică înțeleaptă, din statele Europei într'una socotite, începe a formà numai o familie mare, a cărei mădulare, unul fără altul, nu mai pot întreprinde nimic, ca să nu corespundă interesului tuturor celorlalte: nici Ungurimea, nici altă nație, nu se mai poate sumeți, că ea singură ar țineà echilibrul, ar păzì pacea, ar reapăsà pe dujmanul. Intr'aceea, să zicem că este așà: Ungurimea zid apărător, părete despărțitor aruncat la mijlocul panslavismului, la care să-i dea dreptul firesc atât poziția geografică, cum și deosebirea cu naționalitatea. Au nu cu acelaș, dacă nu cu mai mare drept, poate strigà nația românească din toate puterile, în auzul Europei întregi, cumcă pe dânsa, atât prin poziția geografică, dealungul Dunării și iarăși umbrită de Carpați, cât și prin deosebirea în naționalitate de către slavism și iarăși prin înrudirea națională cu Italienii, Francezii, Spaniolii, Portugalii (60 milioane cu totul) chiar provedința, chiar ursita națiilor au menito a se face păzitoare, (neutrală măcar, dacă vă place așà) de cel mai scump canal și drum de comunicație a Europei, de Dunăre? Așa: Moldavo-Românii sunt orânduiți prin sfatul puterilor de sus, a formà o putere destul de tare, pentruca să apere sloboda comunicație a Europei pe Dunăre, cu Azia. Această idee aflà de câțiva ani plăcere multă, chiar și în fața cu diplomația

europeană, căreia trebuie să-i pese foarte mult de aceea, dacă este ca Dunărea să se închidă sau să nu se închidă, cum am zice la Orşova, sau colo sau dincolo, ca nu cumva o mulţime de ţări, peste mai puţin ca cincizeci de ani, să se înece chiar în unsoarea lor. Din cele până acum zise, poate pricepe oricare şi atâta, cumcă naţia românească are foarte mare drept, la simpatia şi la ajutorul naţiilor Europei, atât ca înrudită cu cele mai multe din ele, cât şi ca aşezată în acel pământ, însuflător de atâta interes. Ne place a crede şi atâta, cumcă, nu departe este vremea, sau că ea a şi sosit, în care Europa va întoarce privirea sa băgătoare de samă şi dreaptă şi asupra istoriei naţiei româneşti, din care — nu ne îndoim, că cunoscându-o, îi va dà tot dreptul a se numì şi ea pe sine zid apărător a creştinătăţii. Staţi: acì este locul de a ridicà la mijloc o împrejurare, ce după a mea judecată mult interesantă. Care este acea împrejurare? Cunoscut e, cumcă o parte bună din jurnalistica maghiară de astăzi află foarte mare plăcere, a tractà pe Moldavia şi pe ţara românească, numai ca pe nişte *ţinuturi*, care odată s'au ţinut de coroana Ungariei şi care iarăş odată ar trebuì să se întoarcă la aceeaşi, de unde ar urmà, cumcă românimea nici chiar în acele două principate, n'ar aveà pentru ce se opintì a-şi întemeià şi a-şi aduce naţionalitatea sa la înflorire, cu un cuvânt, că mâne poimâne tot va fi silită a-şi vedeà toate jertfele naţionale, până acuma puse şi vărsate, nimicete, sau de către o parte sau de către alta vecină străină. Cumcă agitaţiile şi disputele jurnalistice în Ungaria şi în Transilvania, în zilele noastre sunt privite, ca pregătiri pentru desbateri dietale, despre aceasta cred iarăşi, cumcă cetitorii mei nu se îndoesc; iar dacă aceiaşi jurnalistică făcând pretenţii asupra principatelor, va fi ţinând în mână ceva documente istorice şi vre-un act diplo-

matic sănătos, pentru aceasta, să se dispute istoricii, cum şi fac şi se îndoesc. Eu din parte-mi declar şi acì sărbătoreşte, cumcă n'am voie a mă încăierà nici cu politica, nici cu diplomaţia, nici cu apucăturile de advocat a unor istorici, nici voiesc a mustrà Puterile Europene, prin urmare nici pe ungurime, cumcă, pe la anul 1774, pe când alţii protejà, ele mai toate dormeau sau că se înverşunau de nesuferinţă religioasă şi de duhul proselitismului. Tot ce voiesc a zice, este răzimat pe dreptul şi pe legile naturii.

Din izvorul acesta, adecă din dreptul şi cursul naturei, în privinţa celor două naţionalităţi pentru care vorbim, es de sine la mijloc următoarele întrebări, pe cât eu cred, foarte serioase, adecă: 1) Care este numărul Românilor şi a Maghiarilor în aceste ţări europene, una într'alta aşezate? 2) Care din amândouă naţiile este mai compactă, sau mai învârstată cu alte naţionalităţi eterogene şi ce să mai tăgăduim, unele şi dujmane? 3) Care din amândouă este mai sfăşiată prin interese religioase? şi 4) După ce în starea culturii de astăzi ale acestor două naţii soartea lor se poate zice, cumcă este în mâna aristocraţiilor domnitoare, care din aceste două aristocraţii stă pe temeiuri de privelegiuri, ţării mai folositoare sau mai stricăcioase?

La punctul întâilea las, ca în locul meu, să răspundă cele mai nouă şi mai sigure date statistice, din care — oricât se silesc a tăinuì unii şi alţii, numărul cel adevărat, — se poate cunoaşte curat, cumcă, dacă să zicem, în ţările acestea se află cinci milioane Maghiari, Românii însă, socotind numai pe cei din ţările dincoace de Dunăre, sunt fără îndoială cinci milioane; aşadar, la număr întocmai. — Dar care din ambele naţii locueşte mai *neamestecată?* O călătorie, numai în fuga făcută, ne va convinge, cumcă puţine ţări ale Europei, sunt locuite de o naţie aşa com-

pactă, cum sunt locuite principatele de românime; în aceleaş, limba românească e domnitoare, în cetăţi, ca şi la sate, în bordeie, cum şi în palaturile boiereşti; căci adecă este groază minunea aceea, ce s'a lăţit prin scrierile unora, cumcă boierimea moldavo-română nu-şi vorbeşte limba sa românească, — ea o vorbeşte şi o scrie, mai mult decât aristocraţia maghiară, între care bine ştim, că este un însemnat număr de familii mari, care între sine, nici odinioară nu vorbesc ungureşte, pentrucă ca magnaţi maghiari, nu-şi cunosc limba naţională nici decum; dimpotrivă, arate-mi cineva numai trei case de boieri moldavo-români, în care să nu fie cunoscută limba românească, şi — *erit mihi magnus Apollo?* Adaugă la aceasta, că limba românească în principate este de vre-o trei veacuri aproape limbă diplomatică şi dicasterială — cu prea puţină precurmare prin fanarioţi — şi ce e mai mult decât toate acestea, naţia românească îşi învaţă şi îşi bea religia sa în limba suptă cu ţâţa mumă-sa. Gândiţi ce puteri, ce veacuri ar trebuì, spre a puteà stârpì o asemenea limbă îmbrăţişată de toate plasele locuitorilor! In Ardeal, din două milioane locuitori, un milion şi o sută mii Români, vorbesc numai româneşte, iar ceialalţi nouă sute mii şi câţi vor mai fi de locuitori, sunt desbinaţi prin două limbi, maghiară şi nemţască (săsască), ca să tăcem de alte mărunţişuri naţionale. Spuneţi-mi, pe lângă cea mai mare silinţă şi sâlnicie, de ar puteà cineva măcar, corcì o parte din astă naţie, au câştigat ceva? Au nu dinpotrivă, voind a o învăţà limbă străină, îi răpeşte vremea dela câştigarea ideilor folositoare în vieaţă, pe care de altmintrelea, erà să le apuce foarte bine şi uşor, prin mijlocul limbei învăţată odată dela părinţi? Cine nu vede, cumcă prin astfel de apucătură, românimea ar fi aruncată iarăşi în starea veacurilor de mijloc, întru care îi aruncaseră

sloveneasca, când o aveà după cap? Şi ce mai procopseală avù Românul dela acea limbă? Şi ce idei şi-ar puteà câştigà el astăzi prin mijlocul limbei maghiare, mai bune, decât prin cea românească, când aceste două limbi, se află tot în aceiaşi stare a pruncieі? Să nu fiu rău înţeles: eu nu vorbesc aci de limbă diplomatică, ci de limbă naţională, — limba diplomatică, care să fie anumit pentru Ardeal, nu e treaba noastră, nici măcar a proiectà în ziua de astăzi. Şi pentruce nu? Pentrucă D-Voastră, pe naţia românească, pe care aţi aflat'o aici în Ardeal, mai nainte de D-Voastră cu 600 sute ani venită şi stăpânitoare, şi care naţie românească propria *voluntate dexteram dantes* din însuşi a lor voie dând mâna, dupăcum mărturiseşte acesta cel mai vechiu al D-Voastră scriitor şi episcop *Anonymus Belae Regis Notarius,* v'au primit pe D-Voastră în această patrie, o strigaţi totuşi, că este o venetică, o suferită, o naţie, care ar trăì singur din mila D-Voastră, fără ca totuşi, să vă vie poftă a o slobozì, când iar venì ei vreodată în minte, a se cere din ţară afară şi a pribegì în lumea mare. Din pricina aceasta, naţia românească, ca naţie, n'are să prescrie una sau altă limbă diplomatică, ci ea acuma, ca şi mai nainte, cutează a se aruncà cu fiiască încredinţare şi cu nădejde mângăioasă la mila tronului austriac, dela care românimea tot ce are a primit şi primeşte. Nu sunt acestea linguşiri, nici făţărie, domnilor, şi nu este om, care să mă poată da de minciună.

Să precurmăm acestea; să trecem la relaţiile religioase. Maghiarii sunt sfăşiaţi în patru secte religioase mari; Românii în cele două principate, au numai o religie, iar aici în Ardeal ei încă sunt desbinaţi în două, uniţi şi neuniţi. Până încât le-au stricat sau le-au folosit Românilor această desbinare, caute istoricii bisericeşti, precum socotesc că vor şi

face. Eu adaug singur atâta, cumcă pânăcând nici chiar poruncile guverniale nu sunt în stare a împedeca, ca preoţii uniţi şi preoţii neuniţi, să nu-şi deà unii altora ajutor la slujbele religioase; până când formele şi simbolul credinţii cel rostit şi scris, rămâne tot acelaşi pentru uniţi şi pentru neuniţi, adecă cel Niceo-Constantinopolitan, până atunci, desbinarea între Români, nici decum nu este aşa mare şi primejdioasă, precum aveà nădejde a o face aceia, cari au fost croit-o şi au pus-o în lucrare. Iar dacă s'ar împlinì vreodată cugetul unora din Maghiari, de a întrupà pe Românii greco-neuniţi şi pe Greci cu reformaţii calviniani, atunci, mai cred şi eu, că românimea şi-ar vedeà groapa săpată, pentru a sa naţionalitate, atunci iubirea frăţască s'ar stânge deodată şi întâmplarea ar aveà o reacţie dela ceialalţi Români, ce numai un adăpost în istoria religiilor poate prevedeà. Nu sunt eu bigot, când vorbesc astfel, ci îmi cred mie — de mă aflaţi deşert, iertaţi-mi — cumcă cunosc acele pături ale inimii omeneşti, pe care sunt scrise şi înnăscute slăbiciunile oamenilor în privinţa religiei. Spuneţi-mi, reacţia v'ar folosì vouă sau nouă? Ceriul să ne ferească!

Aristocraţiile. Acestea ne mai rămaseră ca să le alăturăm, spre a cunoaşte şi din acest punct de vedere, dacă lăpădarea de naţionalitate poate folosì măcar aristocraţiei româneşti. Cercetând materia aceasta, mi-se îmbulzesc o mulţime de idei, pe care cum cred eu, vremea a sosit, ca să le aducem la circulaţie, şi în publicul românesc, mă văd însă silit a le lăsà pe toate la o parte, până la alte prilejuri. Aceeace cuget a face astădată, este: a trage un paralelism, adecă a alăturà pe aristocraţiile cele două una lângă alta, aşa precum sunt ele sprijinite şi îngrădite de constituţie. Insuşirile aristocraţiei ungare-transilvanice, nime nu le-au descris aşa lămurit ca groful

Stefan Séchenyi. Să luăm cele 12 legi ale acestui bărbat, întru care se oglindează toate slăbiciunile pomenitei aristocraţii ameninţătoare de cutropire. Noi numim din acelea numai următoarele: 1) Aristocraţia ungaro-transilvană n'are credit de bani, din pricină 2) că dreptul aviticităţii, adecă dreptul de a nu-şi puteà vinde moşiile nici odinioară, acest drept revărsător de cele mai multe rele, tot mai stă încă; 3) moşiile rămase dela cei morţi fără clironomi, nu se pot vinde, ci trec în stăpânirea coroanei; 4) în Transilvania, nenobilul nu poate stăpânì pământ, şcl. şcl. Ce rele cumplite sunt acestea, ale căror nici urmă nu vei aflà în Moldavo-România, unde feciorii celor mai mari boieri şi oameni de stat, nu sunt nobili, nu sunt boieri născuţi, ci numai „feciori de boieri", va să zică aristocraţia nu este sancţionată prin legi, ci e lăsată cale foarte largă la merite. Nu-mi spuneţi, că în Transilvania încă porniră toate aste reforme, pentrucă vi-se poate răspunde: cei amână, nu-i minciună. Nu-mi ziceţi, că şi în Moldavo-România sunt familii mari foarte vechi, care s'au apărat în atmosfera cea mai înaltă politicească din veacuri şi până astăzi. Aşa este, se şi cuvine să fie aşa, care se poate ţineà, ţie-se, iar acela care nu e destoinic şi ameţeşte acolo sus, sau este de nimic, constituţia, să-l sufere a cădeà. De atâţia ani se tot vorbeşte şi se scrie, cumcă aristocraţia ungaro-transilvană se cuvine să-şi ţie de model, pe aristocraţia Britaniei, cu care ar săm âna mai mult. Acela însă, care cunoaşte aceste aristocraţii, nu se poate conţenì de a nu zimbì la această asemânare. Din potrivă, aristocraţia Moldavo-Română în câte puncturi este ea o miniatură după cea englezască, şi aceasta, fără ca să ştie una de alta. — De altmintrelea ştiu, că mă vor mustrà mulţi, căci eu ca transilvan caut a trage paralelă între aristocraţiile maghiară şi moldavo-română. Eu însă, fac aceasta cu

acel drept — dacă nu cu mai mult — cu care spre pildă jurnalul maghiar „Ielenkor“ dela Pesta, pune Moldova și Țara românească sub rubrica Ungariei, ca și pe niște ținuturi curat unguresti. Vedeți, domnilor, în loc de a îngrețoșà și a depărtà pe Români, cu astfel de pretenzii, ați face cu mult mai bine, dacă uitând toate spaimele veacurilor trecute, ați da mâna frățască și ați încheià o pretinie de care aveți atâta trebuință. Pentrucă să știți D-Voastră, că Dunărea, sau niciodată nu o veți puteà stăpânì, sau numai în pretinie cu Moldavo-Românii, și chiar la întâmplarea din urmă, iarăși numai sprijiniți de Austria și încurajați de Europa.

Liniștea conștiinței mele să fie în toată vieața mea departe dela mine, dacă eu, prin acest al meu discurs, am voit ceva mai mult, decât singur fericirea patriei mele.

Limbi universale. Limbi destinate la moarte. Limba românească.

Geografii, etnografii și filologii numără și clasifică limbile și dialectele vorbite pe toată fața pământului după sute și mii, fără însă ca până astăzi să cunoască ezact numărul lor total, și fără ca să fie învoiți între sine asupra numărului limbilor mame, filie, dialecte, gerguri, provincialisme pentrucă ei la clasifică în diverse moduri.

Intr'aceea vin filosofii, cari calcă pe urma lui Leibnitz și își sfarmă mereu mintea cu inventarea unei limbi universale, pe care să o adoapte omenimea întreagă întregușoară, începând dela Italieni și Francezi până colo departe în nord la Eschimoși până la Maori din Australia și la Negrii cei mai diformi din Africa centrală.

In acelaș timp filologii moderni fac bărbătește la studiu comparativ între un mare număr de limbi, începând iarăși din Europa și străbătând până în fundul Aziei pe sub muntele Himalaya și pe râurile Indus și Ganges înainte. Scopul filologilor se pare a fi destul de frumos, pecât numai că ei se perd des în labirintul preparat de ei înșiși, încât nu mai pot eșì din el în toată vieața lor, iară folosul practic pentru cultura vre-unei limbi în speci și pentru cultura omenească în genere, care ar fi să rezulte după atâta bătaie de cap și sudoare, se arată prea anevoie.*)

*) Studiu comparativ s'a început și la noi încă din zilele triumvirilor Micu, Șincai, Maior pe care l'au continuat alții. Ioan Maiorescu (în Foia pentru minte etc. din 1848 et 1849), a luat și sanscrita în de aproape considerațiune.

Pe când filosofii şi filologii se sbuciumă şi îşi încoardă puterile spiritului pentru ca să ajungă la scop, îi întimpină cosmopoliţii socialişti şi materialişti din zilele noastre şi le zic, mai ales filologilor: oamenii mei nu fiţi nebuni, nu vă sacrificaţi vieaţa pentru un studiu carele nu dă oamenilor pâne de loc. Incetaţi de a mai cultivà câte şi mai câte limbi şi dialecte sărace, râncede, barbare. Mulţimea limbilor, adaogă cosmopoliţii şi socialiştii, este un adevărat blăstăm pentru omenime, una din cauzele principale ale nefericirei oamenilor. Diversitatea limbilor stă în cale, pentruca să nu se poată înţelege om cu om; din cauza multor limbi sufere comerciul, se împedecă propagarea culturei, a ştiinţelor şi artelor, se nasc vărsări de sânge şi alte rele mai multe.

Observaţi bine, că între cosmopoliţii socialişti cei mai mulţi sunt nişte oameni cu capete pline de teorii veştede, cari dăscălesc pe lume, pe omenime, fără ca să o cunoască din unele cercuri foarte înguste ule unor societăţi ce vorbesc una, sau cel mult două limbi.

Insă pe urma cosmopoliţilor vin pangermaniştii, şi uneori sub masca de cosmopoliţi, alteori fără pic de mască şi rezervă, spun curat, că din toate limbile pământului cel mult patru merită a fi învăţate şi cultivate de către omenime, iar acele limbi ar fi după opiniunea lor, limba anglă, limba germană, limba spaniolă şi limba franceză. Unii mai fac graţiă încă şi limbei ruseşti, deşi cu mult resimţ şi aversiune.

Cosmopoliţii mascaţi şi nemascaţi aduc în favoarea celor patru limbi unele temeiuri.

Limba anglo-sacsonă, acel amestec, acel amalgam înfricoşat de limbi diverse câte fuseseră vorbite în Britania, mai a sugrumat dialectele din Scoţia, Irlanda, Vales, şi s'a substituit pe sine lor, după aceea s'a întins peste toată America septemtrională, care

este de douăori mai mare decât Europa, de aci încolo a trecut în Australia, Noua-Seelandă, Vandiemensland, în mai multe grupe de insule, apoi în Africa pe la Promontoriul bunei speranţe, în fine în India-orientală şi până pe ţărmii Chinei. Peste aceasta, limba anglă sau engleză are literatura minunată şi în multe respecte clasică. Peste tot, acea limbă este vorbită până acuma de vre-o nouăzeci (90) de milioane de oameni. Aşà ţin cosmopoliţii; noi însă susţinem, că acest număr este exagerat, pentrucă nici pe de parte nu vorbesc şi nu scriu limba engleză toţi oamenii câţi sunt supuşi domniei britanice sau nordamericane.

După limba engleză cosmopoliştii şi pangermaniştii pun pe cea germană, apoi se înţelege de sine că această limbă foarte grea de învăţat şi mai grea de pronunţat, pangermaniştii o încarcă cu laudele cele mai mari; ei află că dacă limba anglă este limba lumei practice, apoi cea germană este limba eruditilor şi a tuturor filosofilor; după aceasta ei pun numărul oamenilor cari vorbesc limba germană la şeptezeci şi cinci (75) de milioane, adecă în Germania proprie, în Austria, Elveţia, o parte a Rusiei, în America septemtrională, încă şi în Mexico, în Australia, şi cine mai ştie în ce parte de lume, pe unde transmigră sărăcimea, proletariatul şi mulţimea vânturătorilor de ţări, cari ies din Germania, pentrucă în adevăr, rară parte de lume, în care să nu afli Nemţi mai mulţi sau mai puţini.

La locul al treilea după susnumitele două limbi cosmopoliţii şi pangermaniştii nu pun limba franceză, ci pe cea spaniolă sau ispanică, care afară de Spania mai domină în inzulele Filipine, în Cuba, în Mexico şi în toate republicele din America mijlocie şi meridională, Peru, Buenos-Aires etc. Toate acele ţări şi staturi în care domină limba ispanică, pe lângă ce au

întindere îndoit mai mare decât Europa întreagă, sunt și foarte fertile (roditoare) și încărcate de avuții mineralice. Din acestea urmează, că limba spaniolă ar aveà un viitor mare, iară până acum ea este limba vorbită cam de cincizeci și cinci (55) de milioane de suflete.

După limba ispanică se pune la locul al patrulea limba franceză, care după pangermaniști numai în Europa își mai are însemnătatea sa practică. Cauza este, că francezii simt necesitatea de a emigrà ca Englezii și ca Germanii, peste aceasta se și nasc franci re relative mult mai puțini decât d. ex. Nemți și Englezi.*) Așa dară limba franceză în alte părți de lume nu o vorbesc masse mai mari de popor, afară numai de Canada și de faimoasa Caienna, unde domină cele mai afurisite friguri **galbine. Limba** franceză este vorbită circà de patruzeci și cinci (45) milioane de oameni. Pangermaniștilor le place a degradà foarte mult limba franceză, zicând, că literatura ei nu s'ar puteà măsurà cu cea germană (?), și că ea a câștigat atâta vază și autoritate, de care se mai bucură în Europa, numai prin împrejurarea, că curțile cele corupte adoptând câte și mai câte blăstămății dela curtea Franciei, cu acelea adoptară și limba franceză și o făcură de modă. Acest adevăr stă, într'aceea pangermaniștii uită alte adevăruri și mai mari: Nenumăratele și neprețuitele tesaure ale literaturei franceze mult mai înainte de străbaterea corupțiunei pe la curțile domnitorilor și ale aristocraților, cum și de altă parte sărăcia cea mare a literaturei germane până

*) Chiar și scriitorii naționali francezi spun că oamenii din poporul țăran în unele provincii ale Franciei se feres a produce copii mai mulți, pentrucă să nu li se împartă moșioara în mai multe bucăți; adecă tot blăstămăția înrădecinată, ca la sașii din Transilvania, de a face numai câte doi prunci, „Zweikindersysthem".

înainte circa cu 12 de ani; ei uită că până înainte cu 60—70 de ani chiar și burgheziei nemțești îi mai plăceà să parliruească franțuzește, decât să vorbească nemțește, bunăoară cum făceau și moldavo-românii până pe la 1821—31, că le mai plăceà să „paradosească grecește, mai apoi franțuzește, precum mai „beseduesc" mulți Români din Ungaria ungurește, iară românește îți vorbesc atât de lat, gros și neregulat, încât îți vine să-ți astupi urechile și să fugi cât colo. Insuși Carol Rotteck, renumitul profesor și istoric german, zisese curat în istoria sa universală, că dacă limba rusească este limba ca făcută pentru sclavi (Mancipium, Servus), apoi cea germană este limba servitorilor (Famuli). Dară pangermaniștii mai uită încă și un lucru de toate zilele, că ei până în ziua de astăzi nu sunt în stare să scrie în limba lor zece linii, fără ca să nu amestece măcar câte 5—6 cuvinte franțuzești, latinești, elinești.*)

Cosmopoliții speră, că cele patru limbi, engleză, germană, ispanică, franceză, au să înghită succesive și să extermine pe toate celelalte limbi ale pământu-

*) Să ia oricine amână orice act oficial public, orice carte științifică sau de arte, cum și orice articlu de fond sau corespondență de ale celor mai bune ziare nemțești, pentrucă se vadă și așa zicând se pipăie nenumăratele plagiate, pe care le fac germanii din alte limbi. Dacă limba germană este tocmai așa de bogată, precum o țin germanii, cum se poate, că ei cu nici un preț nu-și pot curăți limba lor de atâtea mii și mii de cuvinte latine, eline, franceze, etc., începând dela Kaiser, Minister, General, Armee, Corps, Division, Brigade, Regiment, Batallion, Compagnie, Cadet, Civilization, Nation, Reform, Politik, Centralization, Princip, Tractat, Theorie, Praxis, Elaborat, Deputation, Majorität, Minorität, Punct, Linie, Körperschaft, Dictator, Departement, Garantie, etc. etc. etc., până jos la nomenclaturele, cari se aud în gura profesioniștilor și a comercianților nemțești, iarăș cu miile. Așa apoi nemții pot se strige în gura mare că limba lor este cea mai bogată din lume.

lui, adecă cam conform teoriilor lui Darwin; iară pangermaniştii sunt siguri că chiar şi limba franceză are să dispară de pe faţa pământului. Unii ca şi alţii află, că limba engleză are gramatica simplă şi foarte regulată, că însă ortografia ei este cea mai hăbăucă (hebes, stupida) din lume, care strică foarte mult limbei; deci Englezii să-şi simplifice acea ortografie deşiuchiată, şi atunci limba lor poate să ajungă de limbă universală. Aşa ţin cosmopoliţii.

Limba germană are gramatică foarte neregulată, complicată, adesea opusă dea dreptul raţiunei sănătoase, iară ortografia ei încă aşteaptă mai multe reforme. Aşa ţin despre limba germană nu numai cosmopoliţii, ci şi pangermaniştii. Dară încă dacă vei mai luà în cumpănă şi greutatea pronunţării acelei limbe încărcate de consonante claie peste căpiţă, aproape că şi în limbele slavice*); dară lungimea nemăsurată a cuvintelor, dară literele cele gotice anghiulate şi colţurate., ruinătoare de ochii oamenilor; dară perioadele cele lungi cât o zi de vară, şi şerpuitoare ca întru'n labirint egiptean; peste tot, geniul şi toată structura ei diferitoare şi foarte străină de a limbilor neolatine.

Limba ispanică este cea mai lăţită, mai sonoră şi mai energioasă din toate limbile romanice, care adecă împreună la un loc sunetele guturale energioase ale Goţilor şi ale Arabilor, cu frumseţa şi puritatea vocalelor limbei latine şi a celor neolatine sau romanice, iară gramatica ei este bunişoară, şi ortografia cea mai raţională din toate, precum cred cosmopoliţii.

Din contră, în limba franceză, atât gramatica, cât şi ortografia sunt foarte neregulate.

---

*) Schlecht, Schlange, schräg schröpfen, schrumpfen-Strumpf, stracks, Stroh, Strunk, Brüstchen, Bruststreifen, etc. etc.

Din toate acestea vedem, că cosmopoliţii pun temei mai vârtos numai pe trei limbi, iară pe a patra şi pe a cincia le consideră oareşicum numai ca provisorii. Nici chiar limba italiană, vorbită peste tot în Italia şi în alte părţi cam de douăzeci şi opt (28) milioane de oameni, şi limba portugeză vorbită circa de opt milioane, nu le consideră în categoria limbilor, care să merite vieaţă mai lungă, iară de altele nici că voesc să mai audă ceva.

Cu planuri de ale cosmopoliţilor, fie acelea raţionabile, fie himerice, au timp de a se ocupà generaţiunile viitoare; noi ne mărginim numai la ale pangermaniştilor, cari trag şi limba noastră şi toată existenţa noastră naţională în cercul activităţei lor.

Planul cel mai deaproape al pangermaniştilor este, a lucrà din toate puterile, din tot cugetul şi din tot sufletul lor, ca mai înainte de toate să deà din cale şi să extermine limba slavo-cehă vorbită de Cehi, de Moravi şi de Slovaci, şi deodată cu aceea să omoare şi limba maghiară. Toţi Germanii filologi şi nefilologi, câţi se ocupară şi câţi se mai ocupă cu acestea două limbi, adecă cu slavo-cehă şi cu maghiară, susţin tare şi vârtos, că acestea ca nişte limbi aziatice cu totul străine în Europa, peste aceasta din natura lor barbare, foarte grele de învăţat şi greţoasă, nu ar merità nici-decum ca să mai fie suferite în Europa, şi că prin urmare toţi câţi cultivă acele două limbi şi cu atât mai vârtos aceia, cari au impertinenţa de a impune învăţarea lor la alte popoară cu forţa, comit crimă în contra civilizaţiunei, pentrucă ei fac ca tinerimea să-şi piardă timpul cu învăţarea unor limbi, care aşa ori aşa, tot sunt destinate ca să moară şi să dispară cât mai curând din Europa. Cehii se află în sânul Germaniei, în mijlocul Oceanului german: ce mai voesc ei cu limba lor cea însuflătoare de urgie, zic pangermaniştii. Maghiarii

și de altmintrelea își au toată cultura lor dela Germani, în capitala lor Budapesta se vorbește întreit mai mult nemțește (și slavonește) decât ungurește, mulțime de cetăți, orașe, încă și sate din Ungaria sunt germane sau germanizate; Jidovii cei număroși propagă neîncetat germanismul; ziarele germane din Ungaria au lectori neasemănat mai mulți decât cele maghiare; literatura germană nu mai lasă să se crească și să se consolide o literatură maghiară sănătoasă; pânăce iese un op, o carte maghiară, au ieșit zece germane; nici un Maghiar nu are ce căută afară din Ungaria, dacă nu va cunoaște bine limba germană, căci cu cea maghiară este peritor de foame și de sete, nime nu-l înțelege nicăiri pe lume. Deci încheie pangermaniștii, învățații Maghiarilor și peste tot poporul maghiar să nu mai umble perzându-și timpul cu învățarea limbei proprie, care este numai o secătură; să-și mai astâmpere fanatismul, care-i poate duce la peire, să întroducă cât mai curând limba germană în toate școalele și în toate afacerile publice, să înceapă a se amalgamiză încă de acuma cu națiunea germană, pentrucă orice vor face Maghiarii prin oarba lor alipire de limba lor cea străină în Europa și aproape inaplicabilă întru conducerea afacerilor publice, nu numai întârzie progresele culturei peste tot, dară ei dau și libertăților omenești lovituri foarte grele și brutale, căci adecă pentruca să-și împingă înainte limba lor, să țină cum am zice, sufletul într'însa, să o mai impună și altora, ei atacă libertatea bineînțeleasă a tuturor popoarălor conlocuitoare, din care cauză Maghiarii vor mai păți foarte rău. Așadar limba maghiară să nu mai fie, zic pangermaniștii.*)

*) Vezi între alții dr. Aug. Th. Stamm: „Die Erlösung der darbenden Menchheit", Zürich 1871 la pag. 258—271. — Arkolay (pseudonim, mai bine v. colonel Bartels der Bartfeld): Das Germanenthum und Oesterreich. Oesterreich und Ungarn Eine Fackel für den Völkerstreit. Zweite Ausgabe. Darmstadt und Leipzig, 1872. Autorul acestei cărți cunoaște prea bine Ungaria și Transilvania, este omul dotat cu multe cunoștințe frumoase, însă pangermanist fanatic iară limbagiul lui este cel mai brutal din câte s'au văzut în timpul nostru adesea și obscen, limbă de casarme.

Este adevărul nedisputabil, că pozițiunea limbei maghiare e cât se poate de critică; este însă tot așa de trist, că mulțime nenumărată de maghiari orbiți cu totul de trufia înăscută lor, încă nici până în ziua de astăzi nu văd adevărul acesta. Intr'aceea Maghiarii se simt în timpul de față tari și mari, vază ei cum își vor alege cu pangermanismul; noi dacoromânii să ne vedem de capul nostru, pentrucă, vorba românească: Milă mi-e de toată lumea, iară de mine mi-se rupe inima.

Dacă pangermanii deneagă limbei slavo-cehe, celei maghiare și tuturor dialectelor slavice din imperiul Austriei, din al Germaniei (Posen etc.) și din cel Otoman orice drept la vieață, chiar și în caz, când nu s'ar îndoì despre puterile lor vitale, apoi se înțelege de sine, că limbei noastre daco-românești încă nu-i vor recunoaște nici un drept de existență. Ei presupun că aceasta încă trebue să apună și să dispară de pe suprafața Europei, alăturea cu cele sus memorate. Cu toate acestea, pangermanii se ocupară până acì de limba noastră mai puțin ca de ale altor popoară de prin prejur. S'ar păreà că pentru aceasta lor sau le va fi lipsit timpul, sau că prudența le dictează, ca să nu se apuce dintr'odată de spargerea mai multor muri. Se și mai poate că ei până acum aflaseră cu cale a o desprețuì. Intr'aceea aparițiunea scrierilor profesorului Rösler, publicate despre Români și în contra Românilor, iar mai vârtos laudele și aplauzele cu care au fost întimpinate acelea de către pangermaniști peste tot, probează cu totul altceva:

că adecă încă nu aflaseră metodul, cu ajutorul căruia se prepare și să câștige opiniunea publică a popoarălor celor mari, pentruca să se învoiască la exterminarea limbei, prin urmare și a națiunei daco-românești.

Cei tari în credința despre vitalitatea elementului daco-românesc ne vor obiectà poate, că noi am vedeà aci nu știu ce fantoame, și că numai cătră acelea am cugetà să tragem atențiunea lectorilor noștri. Dar imaginațiunea noastră este astâmpărată prin etate, proza vieței, experiența ne-a deprins ochii spiritului prea de ajuns, încât să știm distinge între aparență (Schein) și între realitate (Wirklichkeit). Am petrecut ani mulți cu pangermaniștii, le-am văzut tendințele de aproape, și am auzit desfășurându-și planurile la nenumărate ocaziuni, apoi ne stau înainte și scrierile lor. Cu toate acestea, să nu creadă nimeni, că acele planuri ne vor fi insuflat vre-o frică, ele au deșteptat numai simțul conservărei proprie naționale în grad dacă se poate, și mai mare decât îl aveam înainte de aceea, și ne-au impus datorința de a reflectà și pe alții la starea lucrurilor, așà precum sunt ele în timpul nostru. Curat și respicat zic pangermaniștii în mii de variațiuni: Să stăm întru ajutor Germanilor din imperiul austriac, pentrucă ei în un period oarecare de ani să se substitue limba germană tuturor celorlalte, prin urmare și celei românești, în interesul culturei și chiar întru al libertăței omenești, iară acest plan numai prin mijloace păciuite, precum sunt: întroducerea productelor literaturei gerpane în toate grupele și la toți indivizii câți cunosc limba germană; atragerea tinerimei cătră școalele și cătră toate institutele noastre de educațiune, știentifice, literare, artistice etc.; insuflarea oareșicărui dispreț cătră originea poporului și retragerea ei la îndoială; cuceriri colosale pe calea economiei na-

ționale, și anume acapararea căilor ferate; colonizare zi și noapte cu Germani și cu Evrei, pe încet, pe nesimțite și așa mai departe.

Fața cu aceste încercări ale pangermanilor, limba daco-română are mai multe mijloace de apărare, precum credem noi, destul de eficace, îndată ce vor fi aplicate fără preget, cu aceeași energie și perseveranță, cu care lucrează și alții. Din toate limbile Pannoniei și ale Daciei nici una nu este așa homogenă și așa bineînțeleasă pentru nouă sau zece milioane de suflete, precum este cea românească. Din toate acele limbi nici una nu e așa ușoară de învățat, precum este limba noastră, ceeace se cunoaște și din împrejurarea, că în Transilvania ea este aceea, prin care se pot înțelege Sașii și Maghiarii între sine, fără ca să fi fost limba statului; Sasul adecă nu poate învăță unguește, iară Maghiarul necum să învețe săsește, dară se sparie și de greutatea celei nemțești și nu o învață. Așa în România Grecii și Bulgarii învață foarte ușor românește și încă cei mai mulți perfect. Limbei românești îi stau la dispozițiune terminologiile tuturor specialităților de științe, de arte, de industrie, de comerciu, navigațiune, strategie etc., luând ca din ale sale din latina, de unde-și are Capul, Fruntea, Ochii, Urechile, Fața, Nasul, Bărbia și Barba, Gingia, Dinții și Măselele, Limba, Gâtul, Peptul și celelalte mai multe mii, tot așa luând și din limbile neo-latine ceeace-i lipsește. De aici provine, că pe când d. ex. limba maghiară scoasă din vocabularul său terminologiile latinești și acum luptă înfricoșat spre a se renaște numai din sineși însași, pecând aceasta se izolează tot mai mult de cătră ceealaltă Europă, pe atunci limba noastră reluându-și tesaurul propriu perdut odinioară, ba în parte chiar furat, se apropie tot mai tare de popoa-

roale cele mai luminate şi anume de naţiunile neo-latine. De aici minunatul progres ce a făcut limba daco-română în un period relative foarte scurt şi în mâna celor mai mari obstacule peste care a dat şi mai dă încă în unele ţări locuite de Români, precum şi în mânia slavomaniei unor Români de sânge amestecat. Regulele gramaticale ale limbei daco-române sunt cunoscute şi trase în sistemă până în zilele noastre într'atâta, încât am ajuns în acest punct de naţiunile cele mai înaintate. Cu regulele ortografice mai avem oareşicari dificultăţi, mai sunt unele neînţelegeri între noi; însă până să scape d. ex.: Anglii, Francii, Germanii de ortografiile lor cele monstruoase, cât absurde şi ridicule, cât şi revoltătoare de spirit, până atunci noi am trecut peste dificultăţile, câte mai întâmpinăm de colea până colea, unii din lipsa timpului fisic carele nu ne ajunge ca să ne învăţăm regulele limbei, alţii din fatalitate, că decând iau dat la şcoală, au ros tot numai la gramatice străine, ungureşti, nemţeşti, greceşti, sârbeşti şi ce mai ştiu eu de care, iar pe cea românească nici cu ochii n'au văzut-o, în fine alţii curat numai pentrucă nu-i lasă lenea românească, care este mare doamnă şi mai mare tirană.

Sintactica noastră nu ne este încă trasă în regule; atâta însă ştim, că sintactică mai uşoară decât a noastră nu are nici o limbă europeană; ordinea, legătura cuvintelor este atât de naturală, încât construcţiunea românească curge ca un râu lin; însă bine să fim înţeleşi: construcţiunea românească curge lin, iar nu cea latinească, elinească, nemţască, ungurească, sârbească învestită în cuvinte româneşti, de care ne batem joc în modul acesta şi vătămăm auzul românesc până la scandal, nu numai când traducem, ci adesea şi când scriem câte ceva original, ca şi cum ar scrie româneşte un German, un Maghiar, un Sârb,

în a cărui căpăţână ideile se află dispuse în ordine foarte mult diferitoare de ordinea în care se află acelea în creerii româneşti. Cel care voeşte să cunoască sintactica românească, să se ocupe bărbăteşte cu lectura acelor scriitori ai noştri, cari au respectat geniul limbei noastre atât în proză cât şi în poezie, în traducţiune ca şi în original, cu conştiinţă şi pietate. Acele scripte să ne fie de model, iar nu scripte ca să zicem aşa, bastarde, care şi atunci când ar fi să fie originale, sună tot ca traducţiuni.

Fraseologia limbei noastre ni-o va dà în abundanţă dicţionarul cel mare ce se publică de către comisiunea lexiografică sub auspiciile societăţei academice; iar în pronunţarea limbei noastre vom face foarte bine, dacă ne vom acomodà cu toţii după aceea ce se aude mai ales în capitala României, în cercurile literaţilor şi în partea mai de frunte a societăţei româneşti, unde, excepţiune făcând de câteva erori gramaticale nesuferite şi de câteva barbarisme grosolane turco-arabice, sau sârbo-ruseşti, pronunciaţiunea este în adevăr frumoasă, dulce, atrăgătoare, ca şi muzica bună. Să exilăm din vorbirea şi din scrierile noastre orice cuvânt barbar, a cărui necesitate nu se simte de loc. Este un adevărat scandal, că mai ales în unele ziare de-ale noastre încă tot mai dăm peste cuvinte barbare, tocmai şi turceşti.

Şi ce trebuinţă mai avem noi de îngăduire (concedere, permitere, lăsare), vremelnic (provisor, interimal), stăruire (insistere), chibzuire (plănuire, proiectare), şi de altele ca acestea.

Să introducem critica în literatura noastră, pentrucă i-a venit timpul. Inainte cu treizeci şi vre-o cinci de ani Ioan Eliade, zise tinerimei româneşti: Scrieţi băieţi româneşte oricum, numai scrieţi. Eliade aveà dreptate să zică tinerimei înainte cu 35 ani, că să scrie oricum, numai să scrie, pentruca să înveţe

a scrie, adecă a traduce și a compune câte ceva românește, în limba patriei și a națiunei, iar nu tot în limbi străine, pe alocurea chiar barbare. Astăzi însă, dupăce am făcut școala de două generațiuni aproape, avem să formulăm provocarea lui Eliade cu totul altmintrelea: 'Scrieți băieți bine, sau nu scrieți deloc, dacă a-ți fost atât de nepăsători și leneși, ca să nu vă învățați limba perfect. — Critica va aveà apoi să decidă și între școala numită a latiniștilor radicali, latiniști cu orice preț, și între a slaviștilor, școala cunoscută la tinerime și sub numele de batjocură Tonbatera, care sub pretext, că nu toți dacoromânii își pot reduce originea lor în coloniile lui Traian, ceeace concedem și noi, ar voì să ne impună un galimathias de limbă slavo-greco-turco-românească, de care astăzi fug încă și portăreii de pe la tribunale, conductorii poștelor, ba încă și băcanii. Așa este, criticei i-a venit timpul, nu știm încă dacă am ajuns ca să avem destui oameni demni de a purtà peana de critici. Să învățăm și noi a distinge strâns între critici și criticastrii. Dela un om erudit, care simte în sine vocațiunea de critic, se cere foarte mult; din contră critacastrii batjocoriți de Martialis în persoana lui Zoiles, sunt oameni de aceia plini de vanitate, despre cari țin latinii că i-a îngâmfat știința (scientia inflat); oameni cari dupăce ascultară treipatru colegiuri la vreo universitate și mai cetiră încă vre-o trei-patru cărți erudite, se sparie ei înșuși de înălțimea erudițiunei proprie, capul li se clatină de greutatea științelor și căciula le stă pe urechi, pentrucă nimeni nu este învățat ca dânșii, numai ei au sorbit știința cu lingura și au beut lumina cu litra cea de fluide. Critica mânuită de către asemenea oameni va degenerà foarte curând, precum s'a întâmplat d. ex. la Greci și la Maghiari în timpul nostru, la Nemți și mai înainte, ca și astăzi, în insulte

personale, în confusiune babilonică, încât să nu mai alegi adevărul din minciună. Criticul trebue să fie nu numai om erudit, ci și de prea bună educațiune, de simțeminte nobile înăscute, de caracter moral, probat, nu cumva să fie ceeace se zice pe românește, brânză bună în foale de câne. Vocațiunea criticilor este din natura sa neplăcută, ea seamână mult cu a chirurgilor, cari au nu numai să facă diagnosa morbului și să scrie la recepte, ci să și curățe și să spele ulcori, puroaie, să facă comprese și să lege bubele, iar când nu merge cu mijloace mai blânde, să apuce și lanțietta, încă și piatra iadului. Ce a-ți zice însă D-Voastră despre un chirurg, carele întrându-vă în casă cu căciula pe ochi, cu călțămintea necurată, cu mânile pline de sânge, s'ar lungì pe sofa și ți-ar strigà în tonul unui mânător de măgari: mă stai să-ți scot acea măsea afurisită cu acest ciocan; iar întorcându-se către soția ta, o ar înfruntà mojicește zicând: D-ta tot bolnavă, dar cine dracu te pune să mai faci la copii. Se înțelege, că la un bădăran de calibrul aceluia în loc să-i dai ascultare, i-ai arătà ușa și treptele.

Intr'aceea să nu întrăm mai departe în amănunte filologice, și nici în natura criticei; să le lăsăm pe acestea filologilor și bunilor critici.

In interesul limbei noastre să îndemnăm generațiunile tinere ca să învețe limba latină mai bine decât oricare altă tinerime și să o cultive în toată vieața lor. Limba daco-română e destinată de Provedința cerească ca să succeadă limbei latine în vieața publică a națiunei românești dincoace, și să reocupe locul limbei eline dincolo de Carpați, precum acolo l'au și ocupat întru toată puterea cuvântului.

Numai limba română e în stare de a mijlocì coînțelegerea durabilă între naționalitățile din Transilnia, din Bănat și din comitatele Ungariei locuite de

Români. Numai cu ajutorul limbei românești se poate mijlocì transplantarea ideilor salutare și a tuturor cunoștințelor omenești, atât din classici antici, cât și dela popoarăle apusene și meridionale. De aici urmează, că noi ne împlinim datorința de buni patrioți, când recomandăm altor popoară conlocuitoare ca să învețe bine românește. Din contră, numai prin limba maghiară ne-am isola cu totul de către Europa luminată, sau în cazul cel mai bun ne-am preface în un popor bastard germanisat. Spre a evità încă și acest pericol, nu avem să cruțăm nimic dela cultivarea limbei românești. Oricine s'ar mai opune acestui scop, ar comite crimă nu numai în contra națiunei românești, ci și în contra patriei. A voì să împedeci cultura și lățirea limbei românești, semnifică a te opune culturei europene, a compromite și împedeca progresul unui popor de mai multe milioane, a-i nega individualitatea națională și dreptul său de existență. A nu face limbei românești loc larg în afacerile publice, în legislațiune și administrațiune, semnifică a denegà națiunei care vorbește și scrie această limbă; dreptul de a fi gubernată și administrată bine, semnifică mai în scurt, a o ținea sub jugul tiraniei, ceeace însă nu se mai poate în nici un mod și pe nici o cale. Este prea târziu, mulțumită lui Dumnezeu, prin urmare în această direcțiune orice fatigă e îndeșert. Piedece, amânări, trăgănări vor mai fi, dar în fine, limba și cu ea națiunea tot va ajunge acolo, încătrău a pornit. Cincizeci de ani și chiar un secol întreg încă nu decid în mod definitv asupra unei națiuni de 9—10 milioane. Pangermanismul își va încercà fortuna cu perseveranța demnă de o cauză mult mai bună, depinde însă numai dela energia, prudența și dela credințele Românilor, pentruca să i se poată zice oarecând: Ai întârziat, cercați fortuna în altă parte. Maghiarismul! Păcat de timpul

cel prețios pe care-l perde cu planurile sale cele desperate. Căutați d. ex. la noua universitate din Cluj, sau și la cea veche din Pesta, cum junimea ei se isolează de către Europa, cum ajunge succesive, ca să nu mai înțeleagă pe nimeni și să nu o înțeleagă nimeni în afară, cum limba în care ascultă ea colegiile, devine curată anomalie pentru popoarăle europene, pentru întreaga societate europeană. Vedeți însă din contră, cum tinerimea română care trece dela școalele mijlocìi românești și dela facultățile din București și Iași la Italia, Francia, Ispania, chiar și în Anglia, în scurt timp s'a familiarizat cu acele limbi, cum ea se și simte ca acasă; terminologia o are ca și din o limbă universală; tinerii pricep pe profesori, și aceștia pot venì în atingere imediată cu ascultătorii lor de naționalitate daco-românească.

Așadar, ocupese filosofii de limba lor universală, lucre cosmopoliții în sensul lor pentru scopuri humanitare, provoace pangermanii pe toate celelalte popoară la luptă, peardă-și și Maghiarii timpul lor cu încercările cele mai desperate de a impune limba lor la toți compatrioții lor, toate acestea vor trece peste daco-români, precum au trecut Goții, Hunii, Avarii, Turcii și Tătarii, numai noi să fim și să rămânem tari și neclătiți în convicțiunile noastre, în puterile vitale, în facultățile spirituale și morale, numai noi să nu fim leneși întru desvoltarea acelor puteri și facultăți admirabile, care ne-au asigurat existența noastră națională între pericole extraordinare, a căror păreche abia o mai aflì în istorie, și prin care alte popoară au și dispărut dintre cele vii. Astăzi, ca totdeauna, încă ne amenință pericole; Astăzi avem să luptăm pentru existența noastră, însă între conjuncturi neasemănat mai favorabile decât le-au avut vreodată părinții noștri în tot decursul secolilor, de când Dacia și Panonia fuseseră desbinate de către

imperiul Romei antice. Stefan Széchenyi zisese despre națiunea maghiară, că aceea după tot trecutul său istoric nu a fost, adecă nu existase ca națiune în sens mai înalt, ci că ea de aci înainte, în viitor, are să fie națiune. Cu mai mare drept pot zice astăzi Daco-Românii, că dacă ei până acum n'au fost națiune, au să fie de sigur în viitor, pentrucă acum asigurarea existenței, desvoltarea, consolidarea politică și oareșicum fortificarea morală și fizică depinde mai mult dela ei decât dela oricare altul. Așadar să avem în vedere oricâte curse ni-se prepară, însă prin nimic să nu ne descurcăm, și cu atât mai puțin prin mișeliile unor renegați și prin acei oameni mici de suflet, cari fiindcă n'au avut în toată vieața lor încredere în propria lor individualitate, le lipsește și încrederea în individualitatea națională și în puterea de vieață a națiunei.

Biserica românească în luptă cu reformațiunea.

(Fragment istoric cetit în ședința societății academice române din 12/24 Septemvrie a. c.).

I. Considerațiuni generale.

Istoria politică și națională a celor mai multe popoară, antice și moderne, nu se poate scrie sau încai nu poate fi înțeleasă fără ajutorul istoriei eclesiatice. In cazuri nenumărate nici că este cineva în stare de ale separà; ele sun țesute într'una, precum este în pânză urzeala cu bătătura.

Lupta de o mie de ani a bisericei celei mari greco-răsăritene cu biserica cea mare latino-apuseană este mult-puțin, bine-rău, cunoscută acelor clase de oameni, cari au gustat câte ceva din istoria eclesiastică, iar cei cari nu vor fi auzit nici de numele aceleia, cunosc numai ura seculară dintre următorii acelor două biserici, pentrucă o au și ei erezită dela părinții lor, transplantată prin lunga serie a generațiunilor și prin goanele reciproce la care s'au supus una pe alta în diverse țări și timpuri, dupăcare au încercat îndeșert împăciuire sinceră și durabilă până chiar în anul acesta, când reprezentanții lor și ai sectelor catolice se adunară de nou la Bononia spre a mai încercà încă odată conțelegere și reconciliare.

Tot așa lumei europene îi sunt cunoscute luptele gigantice de exterminare dintre biserica latino-catolică cu așa numita reformațiune, cu sectatorii doctrinelor lui Martin Luther, Ioan Calvin, Zwingli, Melanchton și alții. Disensiunile lor dogmatice, hierarhice și ri-

tuali au avut de rezultat resbeluri de cele mai crunte, devastațiuni de staturi și provincii, ruina prosperităței lor, exterminarea carităței cristiane din milioane de suflete, altmintrelea inocente, și înrădăcinarea de ură seculară nedurmită, adesea între fii și ficele aceleași națiuni. Resturile acelor goane religioase le mai vedem cu ochii noștri până în momentele de față, în în Irlanda și în Germania modernă. Intr'aceea astăzi se zice, că lupta înverșunată ar decurge între stat și biserică; dacă însă vei cercetà mai de aproape natura luptei, vei aflà că motivele sale principali sunt și astăzi, deșì nu totdeauna curat religioase, în tot cazul însă ierarhice.

Reformațiunea lui Luther și Calvin cu soții lor se poate numì cu mai mult drept una din cele mai mari revoluțiuni ale omenimei europene. Reformatorii vor fi voit la începutul activităței lor numai să reforme mai vârtos pe terenul corupt și putred până în sâmbure și măduvă, sau cum s'a zis în conciliurile apusene ținute în secol. al 15-lea, reformatio in capite et membris. Din momentul însă, în care dânșii au mișcat și delăturat o singură peatră din edificiul milenar al dogmelor și al ierarhiei catolice, celelalte trebuià să urmeze, mai curând sau mai târziu, toate una după alta, pânăce totul erà să se prefacă în ruine, din care apoi ar fi avut a se înălțà un alt edificiu nou, numit al reformațiunei. De aici se poate judecà și natura cea furioasă a luptelor începute în secolul al 16-lea și continuate pe atâtea generațiuni înainte.

Ostilitățile între biserica latină și între sectele reformate cunoscute sub nume de luterană, calviniană, iar în Anglia sub nume de episcopale, presbiteriană și altele mai multe, începute în anul 1520, în secolul nostru numai cât luară forma mai humană, dar nici decum n'a încetat. Ne punem însă întrebarea,

dacă acele lupte religioase seculare din occidentele Europei vor fi atins și interesat cât de puțin biserica cea mare a Răsăritului? Această întrebare este cu atât mai vârtos la locul său, că cele mai multe dogme ale ambelor biserici mari sunt aceleași; fundamentele ierarhiei, adecă diaconia, preoția și episcopia, identice; prin urmare când reformațiunea apuseană șterse cinci din cele șepte sacramente, când ea abrogà orice ierarhie, când aruncă din biserice și dete flacărilor altarele și icoanele, când declară de fabule și minciuni tot ce este crezut și venerat la Greci și Latini sub nume de tradițiuni sacre, în fine când ajunseră ca să nege și divinitatea persoanei a doua din s. Trinitate, iar pe a treia să o declare de un product al imaginațiunei, atunci ți s'ar păreà că a fost imposibil ca revoluțiuni religioase de natura acestora să nu străbată și până în acele regiuni ale lumei în care este adorată crucea bizantină. — In ce proporțiuni vor fi pătruns doctrinele reformațiunei lutherane și calviniane la alte popoară de religiunea ortodoxă răsăriteană, nu poate fi subiectul cercetărilor mele de astăzi, ci acestea se vor mărginì numai la acea parte a poporului românesc, care locuește de mai mulți secoli amestecat cu alte popoară de limbi și de instituțiuni diverse, pe un teritor ca de 2500 mil. —, în care luptele religioase avuseră influințe adesea fatale asupra vieței naționale, asupra culturei, a stărei politice și sociale a națiunei noastre. Doctrinele lui Martin Luther le-a adus și propagat în Dacia superioară, îndată la doi ani după prima lor publicare, acei comercianți și studenți de naționalitate săsească, cari în evul mediu ca și în zilele noastre, călătoriau pe fiecare an în diversele țări ale Germaniei, și așa întrețineà comunicațiunea națională și religioasă cu patria lor matre. Repeziciunea cu care doctrinele reformatorilor Germani și Helve-

ţieni au străbătut la Saşii şi puţin după aceea la Maghiarii din Transilvania, este cu atât mai memorabilă, cu cât resistenţa clerului apusean şi a regilor Ungariei în contra înoirilor religioase era mai înverşunată. Inoitorii erau persecutaţi şi pedepsiţi în modurile cele mai barbare, cu confişcări de avere, cu furci şi cu ruguri de foc.*) Dar în Transilvania nu se află mai nimeni care să execute sentinţele regilor. Primul exemplu al ruperei totale de către biserica r. catolică apuseană îl dete cetatea Sibiului, ai cărei locuitori Saşi conduşi de comitele lor Marcu Pemflinger în anul 1529 adoptară toate doctrinele reformaţiunei, iar pe preoţii şi călugării catolici îi scoaseră din mijlocul lor. Până în 1542 toată săsimea se decise pentru doctrinele lutherane, pe care Ioan Honterus din Braşov, ca unul care stătuse în relaţiuni amicabile cu Luther, le propagà cu zel şi perseveranţă admirabilă, prin fundare de tipografie, moară de hârtie, şcoale şi predicatori decişi a murì pentru nouele învăţături.

Intre aceste progrese ale luteranismului au pătruns şi doctrinele mai severe ale lui Ioan Calvin. Atunci Maghiarii le adoptară pe acestea, ca religiune a lor naţională, de unde legea calvinească se zice astăzi în Transilvania lege ungurească, precum cea luterană se zice lege săsească. Căci adecă, acele două elemente naţionale, Maghiari şi Saşi, diferitoare cu totul în limbă, în temperament, în datine şi în cele mai multe instituţiuni ale lor, sub pretext de diverginţe, în dogme, aflară cu cale a se separà unul de altul şi pe teren religios, pentruca să se evite orice contact dintre ele, cu atât mai vârtos, că prin formaţiune scoţându-se limba latină cu totul din oficiul

*) Art. de lege 54 al dietei dela Buda din a. 1523 decretase moarte şi confişcare de averi asupra tuturor luteranilor.

divin, fiecare naţionalitate îşi substituì limba sa maternă în rit şi în toate afacerile bisericeşti. Despărţirea lor se întâmplă în anul 1564. Saşii rămaseră cu toţii pe lângă aşa numita confesiune augustană a luteranilor, iar partea cea mai mare a Maghiarilor adoptă confesiunea lui Calvin, cunoscută sub nume de Helveţiană. De biserica rom. catolică se mai ţineau numai câteva familii aristocratice şi o parte a Săcuilor locuitori în vecinătatea Moldovei.

Sectatorii celor două confesiuni separate de către biserica latină fără dificultăţi prea mari, sub domnia băiatului rege Ioan Sigismund Zapolya lăsând poziţiunea defensivă, trecură curând în ofensivă, şi dieta ţinută la Cluj în anul 1556 desfiinţând vechea episcopie rom. catolică numită a Transilvaniei, cu reşedinţa în Alba-Iulia, secularizară toate averile bisericeşti ale episcopiei, capitulelor şi mânăstirilor, din care mai apoi cele mai multe se împărţiră între familiile aristocratice din ţară. Aceasta fu desminţirea flagrantă a principiului cuprins în două cuvinte: Libertatea conştiinţei, adoptat de protestanţi, apărat în dietele dela Vormaţia (1527), Spira (1529), August (1529) şi scăldat în văi de sânge omenesc.

Dealtmintrelea cazul acesta de infidelitate către principiul propriu al reformaţilor nu a fost cel dintâi. Inainte de aceea cu câţiva ani calvinianii au luat la goană sălbatică pe aşa numiţii sociniani sau unitariani, cari pe lângă ce neagă divinitatea lui Isus Christos, ca şi în anticitate sectatorii lui Arie, apoi resping şi tot restul doctrinelor cristiane pozitive, câte nu se pot explicà de raţiunea omenească.*)

*) Ca fundatori ai religiunei unitariane raţionalistice se numesc, eruditul bărbat Mihail Servet din Spania, care scăpat de inquisiţiunea din patria sa, murì totuşi ars pe rug în Italia. Doctrinele lui le propagară mai vârtos doi italieni, Leliu Socinu dela Siena şi dr. de med. Georgiu Blandrata, cari scăpară de rug în ţeri străine prin fugă.

Intre acestea ierarhia r. catolică cu Papa Romei în frunte, ajutată de câţiva monarhi europeni, cum şi de noul institut monastic, cunoscut sub nume de Societatea lui Isus, pornì lupta pe vieaţă şi pe moarte în contra reformaţiunei, şi anume pe teritorul Germaniei se încinseră rezbeluri religionare atât de crunte şi sălbatice, precum nu se văzură nici chiar în Orient, în epoca sectei Donatiştilor. „Alegeţi-vă între doctrinele noastre şi între moarte", era parola beligeranţilor.

Casa Habsburg, totdeauna catolică per eminentiam, străbătù în aceleaşi timpuri de repeţite-ori cu armele sale în Transilvania, iar pe urma lor se introduseră şi iesuiţii. Atunci cele două secte ale reformaţilor din Transilvania, care apucaseră a se acaparà de toate afacerile ţării, conduse de interesele lor bine înţeles, în dieta din anul 1571 ţinută în Murăşeni*) proclamară libertatea conştinţei pentru patru confesiuni religioase, adecă calviniană (helvetica), luterană (augustana), r. catolică şi pe cea sociniană, sub numire de Religiones receptae. Această lege însă s'a observat faţă cu catolicii, numai pe cât timp se simţia presiunea armelor imperiale; din ziua în care acelea erau scoase afară de puterea evenimentelor şi anume de armele turceşti sau prin revoluţiuni, religiunea catolică era luată iarăşi la goană, ceeace apoi catolicismul din Ungaria plăteà reformaţilor din acea ţară scuturat şi îndesat, şi-i împingeà tot mai mult sub protecţiunea regatului Transilvaniei. Scurt, lupta între catolici şi protestanţi erà neadormită, ea se aflà în permanenţă.

Dar oare în aceleaşi timpuri nu se mai aflà în Transilvania şi în Ungaria încă şi vre-o altă biserică cristiană, care să fi participat la mişcările religioase din secolul al 16-lea şi al 17-lea şi să merite ca istoria

*) Ungureşte Marosvásárhely.

să se ocupe de ea? Se aflà într'adevăr, adecă Biserica greco-răsăriteană a poporului românesc locuitor în Dacia superioară, ca parte integrantă a bisericei autocefale româneşti, după care arhiepiscopul din Muntenia are drept la titlul de mitropolit al Ungrovlahiei şi de exarh al plaiurilor, era mitropolitul Sucevei totodată exarh al plaiurilor.

Care a fost starea bisericei româneşti peste tot dela reformaţiune încoace, şi care a celei din Dacia superioară? Inainte de a ne ocupa de propagandele protestanţilor, ar meritâ să cercetăm de aproape condiţiunile întru care s'au aflat biserica ortodoxă a poporului românesc în secolul al 16-lea; dar la partea primă a întrebărei acesteia vom lăsà ca să răspundă acei demni membrii ai clerului, al căror studiu de profesiune este Istoria noastră eclesiastică. La partea a doua răspunseră şi până acilea, că de 60 de ani încoace acei bărbaţi infatigabili, cari îşi petrecură vieaţa întru adunare de documente nu numai pentru istoria naţională şi politică, ci şi pentru cea bisericească, începând dela cunoscuţii triumviri nemuritori până la cei din timpurile noastre, vii şi răposaţi, precum Dr. Vasile Pop, A. Tr. Laurian, mitropolitul Andreiu Şaguna, canonicul Tim. Cipariu, profesorul Moldovan şi alţii, cari au adunat un număr considerabil de documente autentice pentru acest period al istoriei noastre, multe cu totul necunoscute până aci, altele iarăşi devenite foarte rare. Dar din toate, cele mai preţioase publicaţiuni relative la periodul acesta se află în colecţiunea „Acte şi fragmente istorice bisericeşti de Tim. Cipariu, 1855", cum şi în scrierea sa periodică „Arhiva pentru filologie şi istorie", începând dela 1 Ianurie 1867 până la Octomvrie 1870/1.

Când aceste publicaţiuni istorice ar fi cunoscute în cercuri mai largi ale societăţii noastre româneşti, atunci eu m'aş fi putut dispensà prea uşor dela a-

ceasta încercare a mea; așa însă am crezut, că nu va fi tocmai de prisos a disertà câteva influințe ale reformațiunei religioase în biserica românească din Dacia superioară, cari apoi au decis chiar asupra destinelor națiuni în acea parte a patriei române pe 150 și respective pe 300 de ani înainte. Acele influințe au provocat lupte între ideile reformatorilor și între doctrinele primitive ale bisericei orientale, însă așà, că rezultatele lor a fost mai totdeauna funeste pentru aceasta și pentru națiunea noastră.

II. Propaganda protestanților între Români dela Ioan Zapolya până la Mihaiu 1540—1601.

Am premis mai sus, că sectatorii celor două confesiuni protestante văzându-se desbinați cu totul de către biserica cea mare apuseană, au trecut în ofensivă, și că fiecare din ele s'a cercat a-și asigurà, pe lângă unitatea națională, totodată și dominațiunea bisericească. Religiunea rom. catolică devenise oareșicum vasala lor. Dar, în rapidul progres ce făcuseră le mai stà în drum biserica gr. răsăriteană, la care ținea maioritatea preponderantă a populațiunei, adecă Românii. Atunci reformații protestanți concepură unul din planurile cele mai cutezătoare, adecă de a sparge prin toate instituțiunile bisericei răsăritene, și a face pe toți Românii ca să adoapte doctrinele calveniane. Precum Turcii și Arabii, așa și Maghiarii calviniani începură propaganda lor mai întâi în familiile românești aristocratice, și precum se va vedeà din documentele ce se vor cità îndată, cam în 25 de ani dela consolidarea reformațiunei în Transilvania, le-a și succes a calvinizà nu numai pe cele mai multe familii nobile fruntașe ale Românilor, ci și pe o parte din popor.

Protestanții adoptaseră maxima care ținea, că domnul țărei este domn și al religiunei, sau cum

se zicea latinește: Cuius est regio, illius est etiam religio. Petru Bod, eruditul paroh unguresc în comuna Ighiu din ținutul cetății Alba-Iulia, scrisese în prima jumătate din secolul al 18-lea între altele multe și o scurtă istorie a Românilor locuitori în Transilvania.*) Venerabilul nostru coleg, dl Cipariu, care posede manuscriptele aceluia, în Arhivul său Nr. 33 din anul 1870 publică din acea istorie cap. I „Despre unirea Valahilor cu Reformații". Aci P. Bod premițând sus atinsul principiu susține și el pernițioasa doctrină, după care domnul oricărei țări ar fi obligat să dispună nu numai de afacerile externe ale acesteia, ci și de credința religioasă a locuitorilor. Spre a probà că acea doctrină era în adevăr și aplicată la credința religioasă a Românilor, el citează cuvintele unui articol de lege al dietei transilvane, care se ținuse la Sibiiu în 13 Decemvrie 1566, în care cei adunați acolo, adecă aristocrații calvini și patricianii Sași, decid în unanimitate, că religiunea veche este idololatria, inimica virtuților divine, care trebue exterminată, mai vârtos dela Valahi, ai căror preoți orbi, duc pe orbi, și că atât pe sine, cât și pe miserul popor l'au aruncat în curse.**) Așadar, libertatea conștienței proclamată la începutul reformațiunei de către autorii ei din Germania și Helveția, fu călcată de nou de către aseclii săi în Transilvania, Bănat și Ungaria. Cu alte cuvinte: reformatorii au fost tot așa de intoleranți și fanatici, ca și catolicii, ceeace se va cunoaște și mai luminat din descrierea purtărei lor ulterioare către biserica Românilor.

*) Brevis Valachorum Transilvaniam incolentium Historia etc. Auctore Petro Bod de Felső Csernáton, verbi divini minister (Manuscript).

**) Cuvintele acelei legi: Idololatria virtutibus divinis inimica eradicetur: praecipue vero Valachos, quorum ductores coeci coecos ducunt, atque tam se, quam miseram plebem in foveam deduxerunt

Prin doi articoli de lege ai dietei dela Sibiiu, din 30 Noemvrie 1566 se comite popilor reformaţi ca să-şi întindă propaganda lor mai vârtos printre poporul românesc; iar acei Români cari s'ar opune la doctrinele calvineşti, să stea la dispută religioasă cu episcopul George al calvinilor, şi dacă tot nu ar voì să lapede doctrinele bisericei răsăritene şi să adoapte calvinia, să fie exilaţi din ţară, episcopi, preoţi, călugări, oricâţi vor fi. (Articolul 36 et 37).

Dieta ţinută la Turda în anul 1568 decretase, că principele să pedepsească pe toţi Românii câţi nu se supun episcopului celui calvinesc dat lor. *)

Din zilele principelui Christofor Bathori avem un alt articol de lege al dietei din 16 Aprilie 1577, al cărui cuprins este după a mea opiniune, demn de toată atenţiunea istoriografilor noştri. In acea lege se spune limpede, că până în acea epocă trecuseră foarte mulţi (plurimi) Români dela religiunea grecească la cea calviniană reformată, din cauză că cuvântul lui Dumnezeu li se predică în limba lor, încât acum acea parte a poporului românesc aveà episcop (superintendens) propriu calvinesc; şi fiindcă episcopul de atunci al Românilor calviniţi murise, dieta decretă ca să li se dea voie a-şi alege un alt episcop calvinesc, din sinul lor, sub a cărui conducere şi predicaţiuni doctrinele calviniane se poată face progrese şi mai mari la poporul românesc.**)

*) Vezi I. M. Moldovan în Archiv Nr. 11. p. 234.

**) Textul acestei legi se află pela scriitori ungureşte şi latineşte; aici îl reproducem în limba latină, precum îl dete d-l Cipariu după P. Bod aşa: „Quoniam de plebe valachica sunt plurimi. quos Dominus Deus radiis veritatis illuminavit, a professione graeca recesserunt et verbum Dei propria ipsorum lingva praedicatum audiunt, quorum superintendens jam defunctus est. Decrevimus igitur, ut ex se ipsis eligant Superinten'entem, ne vivi Dei inter illos verbi praedicatio cesset, imo vero progressum habeat".

Pe cât timp reformaţii fuseseră strâmtoraţi de puterea împăratului Românilor, cutezarea şi fanatismul lor a trebuit să se mai astâmpere; după aceea însă proselitismul calvinesc nu a mai cunoscut nici un cumpăt, nici margine. Acei oameni însă au şi ştiut să-şi uşureze acţiunea lor faţă cu biserica răsăriteană a Românilor. Aristocraţia de ambele naţionalităţi, maghiară şi română, din Transilvania şi părţile adnexe, prin adoptarea dogmelor calvineşti şi a ritului eleveţian se contopì într'un corp mai solidar decât fusese el înainte de aceea, pe cât timp familiile aristocratice erau legate între sineşi numai cu privilegiul feudalismului şi prin un număr oarecare de căsătorii. Potestatea legislativă cu toată administraţiunea şi cu afacerile politice ale ţărei era de mult pusă exclusiv în mânile privilegiaţilor, ca în cele mai multe state ale Europei. Protecţiunea turcească, sub care sta şi Transilvania, nu-i genà întru nimic pe terenul religios. Ideea ce le-a venit de a căutà indivizi cât se puteà mai mulţi cunoscători de limba română, şi totodată iniţiaţi în doctrinele calvineşti, a produs rezultate cu atât mai strălucite pentru calvini şi ruinătoare pentru biserica românească, cu cât asupra poporului românesc peste tot căzuse blăstămul milenar, ca să nu poată aflà mai nimic despre lucrurile divine în limba sa maternă. Reformaţii se ştiură folosì minunat de eroarea piramidală a bisericei celei mari anatolice, care nu a îngrijit ca de exemplu pe un popor aşa de numeros precum au fost şi Daco-Românii, să-l îndemne şi să-l ajute a introduce în biserică limba naţională. Eclesia anatolică a ţinut numai la limba elină din primii seculi ai cris-

Sub cuvântul lui D-zeu ei înţelegeau numai doctrinele calvineşti; în legi şi în alte acte publice numai confesiunea calvinilor se titulà Ortodoxă, toate altele în ochii lor treceau de eterodoxe.

tianismului, cum a ţinut şi eclesia occidentală la cea latină. Introducerea limbei antice slave în oficiul divin la câteva popoară de naţionalitate slavă a fost excepţiune dela regulă. Reformaţiunea venind a zis popoarălor cristiane: Voiesc ca fiecare popor să asculte şi să înveţe lucrurile divine, dogmatice şi morale, în limba sa maternă. Plecând de acilea, calvinianii din Transilvania ştiură să zică Românilor: Clericii greci şi slavi vă vorbesc vouă în limba lor, pentruca să nu-i înţelegeţi; ei se tem să vă spună vouă adevărurile evangelice în limba voastră. Veniţi în bisericele noastre, ca să-l auziţi dela noi. Aduceţi-vă pe fii voştrii în şcoalele noastre, ca să-i învăţăm carte latinească şi ungurească, după care să fie în stare de a vă face şi ei cărţi în limba voastră vlahă.

Acele învitări trimise de către reformaţi la adresa Românilor, au fost auzite de aceştia şi în parte satisfăcute cu atât mai vârtos, că prin volburoasele agitaţiuni religioase ale acelor timpuri se deşteptase şi în piepturile Românilor interesul şi curiositatea, ca să afle şi ei despre ceeace se agită în lume şi chiar în patria lor. Clerul secular şi monastic al Românilor se încearcă cu adevărat în mai multe moduri, ca să împedece orice comuniune cu heterodoxii, precum se încercase înainte de aceea seculi întregi de a împedecà cu catolicii apuseni. De o parte însă mijloacele cu care lucră clerul românesc, erau mai mult numai spirituale, sau mai bine rituale, externe, mai tot negative, adesea rău alese, uneori cu totul naive, pentrucă le lipsià puterea dătătoare de vieaţă, adecă ştiinţa în limba naţională; iar de alta potestatea legislativă a ţărei compusă numai din heterodoxi, după ce şi înainte de aceea confişcase destule averi mănăstireşti, în dieta generală ţinută la cetatea Mediaş în Decemvrie 1588 pe lângă ce decretă măsuri aspre în contra catolicilor apuseni şi exilà pe iesuiţi

din ţară, se întoarse şi asupra bisericei ortodoxe româneşti cu orticolul 13 de lege, prin care confirmà de nou toate legile tiranice aduse în contra ei, şi mai adaoge, că de aci înainte „episcopii de ritul grecesc să nu cuteze a face vizitaţiuni canonice prin ţară fără ştirea şi permisiunea patronilor, adecă a domnilor feudali“. Din acea zi mitropolitul şi episcopii româneşti fuseră puşi în imposibilitate de a se mai apropià de fii lor lor spirituali şi a'i apără de doctrinele calviniane.

In altă dietă generală ţinută la Alba-Iulia în Noemvrie 1591 se decise în câţiva articoli de lege aproape exterminarea bisericei cat. apusene, din cauze mai vârtos, că casa Habsburg încercase totul, că tocmai prin aceea biserică să-şi asigure dominaţiunea sa în Transilvania, fără a cărei posesiune nu se ţineà sigură de Turci nici chiar în Viena. In data după doi ani, adecă în dieta generală din Noemvrie 1593 ţinută tot la Alba-Iulia, se luară de nou măsuri restrictive în contra vizitaţiunilor canonice, pe care le făceau nu numai episcopii româneşti, ci şi preoţii sârbeşti în părţile Banatice, pe unde Românii şi Sârbii locuiau amestecaţi. (Pe atunci Bănatul Timişoarei şi câteva comitate (districte) ale Ungariei erau încorporate la Transilvania.)

Pe când consilierii împăratului Rudolf negoţiau cu nebunaticul principe Sigismund Bathori pentru abdicarea acestuia şi trecerea drepturilor sale asupra împăratului, dietele Transilvaniei începuseră de frică a se purta mai blând către catolicii apuseni, ceeace se cunoaşte din actele dietelor dela 1595, 1598 şi 1599, cu care nu este locul aici a încărcà memoria lectorilor. Tot aşa, pe timpul scurtei domnii a lui Mihai-vodă în Transilvania, dieta din Iulie 1600 ţinută în Alba-Iulia aduce abia un articol favorit şi clerului românesc, adecă articolul 29, adaoge însă

curat, că „La pofta Măriei Sale (a lui Mihai-vodă)“ popii româneşti, încât atinge persoana lor (nu şi a membrilor familiei lor), să fie scutiţi pe tot locul de şerbitatea la care este supus poporul; cu alte cuvinte, ca de acì încolo preoţii româneşti să nu fie iobăgiţi, să nu fie obligaţi a lucra în brazda boierului calvin câte patru zile în săptămână, 208 zile pe an, să nu fie bătuţi cu biciul provisorilor boiereşti, nici să fie aruncaţi în prinsoare alătura cu Ţiganii, şi să nu mai ţină în iernatec cânii boiereşti de vânat prin casele lor.

Acea lege însă a durat de Joi până mai apoi. Abia a eşit Mihaiu din Transilvania, pe când iarăşi se adună dieta generală în Octomvrie al aceluiaşi an la comuna săcuiască Laţieni (Létzfalva), unde 19 magnaţi şi mulţime de alţi nobili adunaţi în număr mare, declară în articolul 19 că, stricăciunea şi pericolul lor de atunci a venit din cele două ţări româneşti; de aceea ei decid, ca de acì încolo să nu poată trece nimeni în acele două ţări spre a ocupà vre-un serviciu; iar de ar merge, să-şi peardă capul şi averile. Nici un popă românesc să nu poată întrà vre-odată din ţările româneşti în Transilvania. Călugării româneşti să fie proscrişi pentru totdeauna; iar dacă totuşi ar întrà vre-unul în contra decisiunilor dietei, pe acela să-l poată prinde şi spolià oricine şi oriunde.

In Ianuarie al anului următor 1601 ţinându-se o altă dietă generală la Cluj, aceea prin articolul 12 decretă, ca popii româneşti, cari au participat la acţiunile rezbelice din acele timpuri, să nu mai fie suferiţi în ţară; totodată se comite prefecţilor şi judecătorilor (comites et judices regii) ca să-i prindă şi să-i pedepsească conform legilor, adecă: în cele mai multe cazuri cu moarte. Acì se vede curat actul răzbunărei pentru cele întâmplate sub domnia lui Mihai. Nobilimea Transilvaniei adecă nici-odată nu a

putut să ierte acelui Domn, că el iritat foarte de perfidia şi rara inconstanţă a boierimei transilvane voise a decretà exterminarea lor; boierii însă ar fi trebuit să ia în consideraţiune, că chiar episcopul lor cel calvinesc Naprágy iritase mai mult pe Mihai în contra magnaţilor şi-l îndemnase ca să-i taie pe cei mai mulţi, iar de altă parte, că Dimitrie mitropolitul românesc din Alba-Iulia fusese acela, care rugă pe Domn ca să-şi închidă urechile la un consiliu aşa barbar: „Să nu faci una ca aceasta Măria Ta.“*)

După asasinarea lui Mihai, generalul Basta se aruncă cu furie de tigru asupra calvinilor, şi în scurtul period al domniei sale în numele împăratului Rudulf, merse cu crudelităţile aşa departe, încât pe unii popi reformaţi 'i spânzură de grindă şi-i afumă cu cărţile lor, pe alţii 'i ardeà, şi iarăşi altora le trăgeà pielea. După eşirea lui Basta din ţară actele fanatismului său le plătiră rom. catolicii tot aşa de amar, ca şi Românii ortodoxi. De acì încolo este cunoscut din Lupul Bethlen, unul din cei mai buni cronicari ai Transilvaniei, că după bătălia lui Radu Şerban, ţinută cu Moise Székely în 17 Iulie 1602, dieta Transilvaniei ajunse până la gradul de alienaţiune, încât decretà exterminarea totală a poporului românesc locuitor în Transilvania. Se înţelege, că asemenea lege nu s'ar fi putut executà niciodată, destul însă că ea există şi pune în evidenţă caracterul acelor timpuri.

III. Până la ce intensitate vor fi ajuns persecuţiunile continuate asupra bisericei româneşti din Transilvania şi Ungaria, se poate cunoaşte mai bine din

*) Vezi cronica lui Gheorghe Şincai la an. 1599 după Enyedi Pál apud Anonymum Carolinensem. Istoricul Lupul Bethlen spune libro 13, cà şi Basta urase din suflet boierimea transilvană, şi că o ţinea sub cea mai strânsă priveghiare, iar pe câţiva i-au şi ucis, cum arată şi Alex. Szilágyi în Erdélyország története tom. II, pag. 73.

decretele unor principi ai Transilvaniei, cari deşi ei înşişi calvini zeloşi pentru restabilirea unităţii în crecredinţa lor, prin urmare făuritori ai propagandei calviniane, totuşi în unele momente lucide care-i vin uneori şi fanatismul religios, sau în zile de pericole mari, când aveà lipsă de braciale armate şi de pungile Românilor ori de confederaţiune cu principatele româneşti, se înduplecară a o luà sub protecţiunea lor, chiar şi cu vătămarea unor legi tiranice aduse de către dietele ţărei. Intre acei principi aflăm la Petru Bod şi în Cronica lui G. Şincai la anul 1609 pe Gabriel Bathori, de altmintrelea om tinăr, spulberat şi setos de sânge, căruia totuşi i-se făcuse milă de clerul românesc căzut în servitutea cea mai aspră din câte se pot cugetà. Deci acest Bathori emisese o diplomă cu data de Alba-Iulia 9 Iunie 1609 subscrisă de el şi de cancelarul (marele logofăt) Stefan Cândea, strănepot al unei familii româneşti de cele renegate. In acea diplomă principele află, că preoţii româneşti din toată Transilvania şi Ungaria gem sub tractare neauzit de rea (malum inconditum), apoi decide, ca preoţilor româneşti să le fie permis a se mutà, chiar şi fără voia patronilor (boierilor proprietari) dela o comună la alta, precum şi că să fie scutiţi de toate serviciile ţărăneşti şi civile, să deà numai patronilor onorarile uzitate din vechime.*)

S'ar păreà la prima vedere, că asemenea diplomă va fi uşurat mult starea clerului românesc; dar cercetând lucrul mai deaproape, toată protecţiunea lui G. Bathori devine ilusorie. Las că trufaşii magnaţi ai îndată la emanarea lor de inconstituţionale şi ilegale, îndată la emanarea lor de inconstituţionali şi ilegali, dar apoi anume aceasta erà paralizată cu totul prin

*) Vezi această diplomă publicată întreagă în limba latină de d-l Cipariu în Archiv Nr. 28 după cum se află la Fiedler, iară la Şincai tom. II, pag, 319 et sequ. româneşte.

altă diplomă eşită numai cu câteva luni înainte dela principele Sigismund Rákoczi, cu data Beiuş (Belényes) 1608, în favoarea acelor preoţi şi episcopi de naţionalitate românească, cari apucaseră a trece la calvinie cu poporenii lor, şi cari erau să mai treacă după aceea; căci adecă Sig. Rákoczi asigurà popilor româneşti trecuţi la calvinie toată autoritatea, onoarea, graţia, privilegiuri, favoruri, libertăţi şi prerogative, de câte se bucură clerurile confesiunilor recunoscute prin legi, şi anume popimea maghiarilor reformaţi calviniani, iar dreptul de a-şi alege episcopi şi protopopi li se confirmà de nou şi încă cu adaos, că aceia să fie traşi cu totul de sub jurisdicţiunea episcopilor şi protopopilor valahi şi sârbeşti, ceeace se notifică şi mitropolitului gr. răsăritean Sava I., ca să nu cuteze a-şi subordinà sieşi pe popii şi protopopii calviniţi.*)

Acel privilegiu mare, dat acelui episcop şi acelor popi româneşti cari se calviniseră, s'a înoit şi confirmat de către principele Gabriel Bethlen de Ictar prin diploma sa din 25 Iunie al anului 1614. Tot acel domnitor, de altmintrelea luminat şi curagios, care a apărat protestantismul şi cu armele, dupăce înfiinţase şi şcoale superioare în capitala de atunci a Transilvaniei, luă totodată măsuri ca să ducă la acelea mulţime de tineri români din cei mai deştepţi, spre a'i instruì în doctrinele religiunei calvineşti. Cu acea măsură Bethlen imitase pe primii sultani ai turcilor, cari răpiau sau luau cu titlu de tribut mulţime de copii de ai cristianilor, pe cari 'i dà în şcoalele Ulemalilor ca să-i institue în religiunea mohamedană, după aceea 'i înrolà în faimosul corp al Ienicerilor. Intocmai aşa s'au înrolat mii din junii de naţionalitate română. Tot Bethlen a pus să se traducă şi Biblia în limba

*) Vezi şi această diplomă întreagă în Archiv Nr. 91 din 1870 pag. 609—610.

noastră, care însă nu s'a putut tipărì sub domnia lui, ci mai târziu.

Acelaş privilegiu al Românilor calviniţi mai fu confirmat şi de către principele George Rákoczi I, prin diploma sa din 9 Aprilie 1638. De altmintrelea privilegiul dat Românilor calviniţi era întru toate în spiritul legilor dietale sancţionate în secolul al 16-lea şi anume articolul 13 din 1568 şi articolul 5 din 1577 citaţi mai în sus. Acest domnitor însă a mers şi mai departe întru exterminarea dogmelor, a ritului şi a tuturor instituţiunilor antice ale bisericei orientale. Domnul Munteniei Mateiu Basarab recomandase lui Rákoczi de mitropolit în Transilvania pe un ieromonah din Muntenia anume Ilie Iorest, precum se spune, eşit din familie de frunte. Mitropolitul Iorest dupăce se văzù confirmat în scaunul mitropoliei, începuse a se opune măsurilor destructoare şi a-şi apără biserica sa de calvini. Această purtare a lui fù considerată de crimă; se aflară însă alte pretexte spre a surpà pe Iorest. Il încurcară în nişte istorii femeieşti, după aceea convocând sinod, exoperară degradarea şi transmiterea lui în mânile autorităţilor civile, unde din mandatul principelui fù bătut cu nuiele, apoi exilat, iar averile lui se confişcară. După aceasta se comandă sinodul gr. răs. ortodox, ca să-şi aleagă alt mitropolit, însă aşà, că de nu va alege vre-un individ plăcut episcopului maghiar calvinesc, să ştie din capul locului, că principele nu-l va confirmà. Sinodul sau mai bine zis, simulacru şi umbra de sinod, alese pe popa St. Simion, iar superit. calv. Gelei îl recomandă şi principele îl confirmă, prin diploma din 10 Octomvrie 1643, însă sub cincisprezece condiţiuni, dintre care cele mai memorabile sunt acestea: Toate părţile ritului bisericesc să se execute în limba românească. Catehismul calvinesc, care se impusese mai dinainte clerului, îl va introduce peste

tot şi tinerimea va aveà să-l înveţe pe acela. Sacramentul baptismului să se administreze numai cu apă curată, adecă să nu se pună şi untdelemn. Sfânta cuminecătură să se deà numai la cei adulţi, nu şi la copii. Sfintei cruci şi icoanelor să nu se deà nici un cult religios, ci să fie considerate numai ca decoraraţiuni ale bisericilor. Dela îngropăciuni să se omită ceremoniile superstiţioase. La cununie să ceară dela mire şi mireasă jurământ de credinţă, iar în cazuri de divorţ să judece după canoanele bisericei reformate calviniane. Mitropolitul să nu cuteze (non attentabit) a se opune acelor Români cari vor trece la legea calvinească, nici să întreprindă ceva în contra lor, ci şi după apostasia lor să-i considere şi tracteze ca pe fraţii săi. Mitropolitul să fie obligat a ţineà în toţi anii sinod general; însă atât el cât şi protopopii săi, nu va cutezà să aducă la îndeplinire canoanele sinodali, fără ratificarea episcopului calvinesc, din al cărui cuvânt n'au să iasă. Mitropolitul românesc ortodox să nu cuteze a pedepsì, a destituì, denumì vre-un protopop, fără a cere mai întâiu învoirea episcopului calvinesc. Toate cauzele mai mari de judecată atât dela protopopi, cât şi dela mitropolit să se trasmită spre reviziune la episcopul calvinesc al Ungurilor. Prin aceeaşi diplomă G. Rákoczi scoate de sub jurisdicţiunea mitropolitului românesc câteva parohii din cele mai de frunte, şi districtul Făgăraşului întreg cu trei protopopiate, care toate rămân supuse jurisdicţiunei episcopului calvinesc.

Popa Stefan Simion acceptă condiţiunile cuprinse în aceasta diplomă şi puse jurământ pe ea. Din acea zi biserica ortodoxă a Românilor din Dacia superioară mai există încă numai cu numele; mitropolitul şi clerul se calviniseră.

Mai departe este ştiut, că sub acest Rákoczi se înfiinţase şi tipografie românească, din care au şi eşit

câteva cărţi româneşti, cunoscute literaţilor noştri.

George Rákoczi II încă a confirmat privilegiul popilor româneşti trecuţi la calvinie prin diploma sa din 29 Ianuarie 1650, iar prin diploma din 28 Decemvrie 1656 confirmă în scaunul mitropoliei româneşti ortodoxe pe arhiepiscopul şi mitropolitul Sava Brancoviciu et Corenici, de naţiune Sârb, din renumita familie a domnitorilor sârbeşti, acum însă scăpătată. Pe acesta îl recomandase principelui, episcopul calvinesc anume George Isulai. Din această diplomă merită să însemnăm, că într'însa sunt arătate marginile, până unde se întindeà jurisdicţiunea eclesiastică a mitropoliei de Alba-Iulia, adecă nu numai peste toată Transilvania, propriu zisă, ci şi până jos la Dunăre în Bănatul Severinului şi de acolo în sus până în districtele Beiuş, Biharia şi Maramurăş; dar cele 15 puncte cuprinse în diploma dată lui Stefan Simion de G. Rákoczi I, aici lipsesc cu totul. Se vede că în situaţiunea ce 'şi preparase Rákoczi cu nebuniile sale, nu-i dete mâna deocamdată să se ocupe şi de propaganda religioasă, precum făcuse tatăl-său. In aceeaşi diplomă se comite şi acestui mitropolit, ca să îngrijească de tipărirea cărţilor în limba românească.

George Rákoczi II, aruncase ţara în cele mai mari calamităţi prin ambiţiunea sa de a ocupà tronul Poloniei. Bătut foarte rău în Polonia, provocă ingerinţa Poartei otomane, de acì destituirea sa şi numirea de alt principe. Turci şi Tătari, haiduci din Ungaria şi Nemţi împărăteşti devastară iar câţiva ani, până ce o aduseră la marginea perirei. In scurt timp se schimbară trei domnii, a lui Francisc Rhédei, a Românilui Acaţiu Barcsay (Borcea), a unui alt Român renegat Ioan Kemény (Coman), până când în fine paşii turceşti impuseră ţărei pe un boier de săcuiu, anume Mihail Apaffy, un om bun, însă beţiv; dar Turcilor le plăcù statura lui cea mare.

In acele zile de ruină şi decadinţă generală ce se întindeà peste toate trei principatele din Dacia, mitropolitul Sava II, mai mijloceşte o diplomă în favoarea clerului său, dela principele A. Borcea, cu data din 15 Martie 1659. Principele Mihail Apaffy rugat tot de mitropolitul Sava II, confirmă şi el diploma dată de Borcea în favoarea clerului românesc prin alta din 9 Septemvrie 1663. După cinci ani însă confirmă în 20 Februarie 1669 şi pe a lui George Rákoczi dată mitropolitului Ştefan Simion. In acea diplomă pe lângă ce se provoacă la actele respective ale antecesorilor săi la tron, mai cuprinde şi violenţa sa în patru puncte zicând: Să se facă şcoale româneşti în mănăstirea din Alba-Iulia, adecă la mitropolie, şi în trei districte, Hunedoara, Maramureş, Cetatea de peatră. Să se restaureze tipografia românească din Alba-Iulia. Să se destitue toţi preoţii cari ştiu numai carte sârbească, şi în locul lor să se pună alţii cari cunosc şi literatura românească (qui et literaturam valachicam callent). In fine, ca mitropolitul românesc în toate cazurile în cari va aveà să hirotonească preoţi, să pună protopopi, cum şi în cazuri de pedepsire, de vizitaţiuni eclesiastice, de reviziunea cauzelor grele, în convocarea sinodului general, să depindă dela dispoziţiunile pe care le va luà episcopul calvinesc, care în toate actele poartă titlu de ortodox; iar dupăce se vor terminà lucrările sinodului general românesc, mitropolitul cu membrii ceilalţi să fie obligat a se prezentà în sinodul unguresc, oricând îi va comandà episcopul calvinesc, pentruca aşa sinodul unguresc să ia la reviziune lucrările sinodului românesc, şi membrii acestuia să aibă ocaziune de a învăţà canoanele calvineşti.*) Aceste puncte se impun clerului românesc sub ameninţare de pedepse. In modul acesta Apaffy cu consilierii

*) Vezi T. Cipariu Archiv Nr. 31 pag. 11.

şi cu popii săi calvineşti diregând eroarea comisă de Rákoczi II, cu ocaziunea confirmărei lui Sava, în 1656, când acestuia nu i-se puseră cele 15 condiţiuni, se desfiinţară şi cele din urmă resturi ale autonomiei noastre bisericeşti.

Cu toate acestea, păharul încă nu erà plin, scandalele şi tirănia încă nu ajunseseră la culme. In aceleaşi timpuri dietele ţărei oricând era vorba de Români şi de biserica lor, le arunca insultele cele mai barbare în faţă. Prin articoli de lege fundamentale naţiunea română (oláh natio) se declara numai de suferită (tolerată) în Transilvania şi Ungaria, până când vor cere interesele ţărei ca să mai fie suferită. Tot asemenea fù proscrisă şi excomunicată întreaga biserică ortodoxă românească cu tot clerul şi poporul său; peste acestea locuitorii de religiuni eterodoxe confederaţi între sineşi prin aşa numita uniune transilvană, depunea jurăminte solemne, că vor observà strâns aceste legi de proscripţiune. Acel jurământ se înoià la toate succesiunile în domnie, până în anul 1837. De acì încolo naţiunea şi religiunea românilor era lăsată cu totul în discreţiunea domnitorului.

Prin articolul de lege din 16 Februarie 1643 mitropolitul şi episcopii româneşti sunt opriţi sub pedeapsa destituirei a hirotonì preoţi din fii ţăranilor.

Prin alte legi, cum este cea din 1 Maiu 1639, se decide, ca fii preoţilor să fie supuşi la iobăgie, prin urmare părinţii lor nu puteau să-i dea nici la şcoală fără permisiunea patronului calvinesc, iar dacă îl da, boierul îl aducea dela şcoală şi'l supuneà la pedepse grele. (Aprobat. Const. I. 8 art. 4).

Prin articolul 13 din 12 Februarie, 1651 se dictase pedeapsa morţei asupra protopopilor români, cari ar cuteză să despartă căsătorii aşa cum ştiau ei, după canoanele şi praxa bisericei răsăritene, iar nu după cele calvineşti.

Prin articolul 2 din 1 Octomvrie 1678 se interzice nobilitarea preoţilor români, precum şi câştigarea de averi imobiliare (moşii, pământuri).

Am mai puteà cita o serie lungă de legi, din care să se cunoască natura tiraniei sub care gemuse biserica românească în Transilvania şi Ungaria, dar celor cari voiesc a le cunoaşte, le stau deschise colecţiunile de legi, dintre cari multe se află şi tipărite; peste aceasta cred că scopul ce ne-am propus, este ajuns şi cu enumerarea făcută până acilea.

Mitropolitul Sava II Brancovici nu era omul, care să fi putut suferì acumularea ulterioară a ne mai auzitelor infamii peste clerul şi biserica sa şi cu atât mai puţin surparea progresivă a ei; de aceea el se decise a luà poziţiune defensivă cât s'ar puteà mai tare. Dupăce văzù că superitendenţii calvineşti Petru Kovásznay şi succesorii acestuia în scaun anume Mich. Thofeus şi Tiszabécsi se încoardă din toate puterile, ca după lupta continuă de o sută şi mai bine de ani, în fine să dea bisericei româneşti ortodoxe gr.-răs. lovitura de graţie, se puse şi el din răsputeri pe lângă Apaffy, ca să asigure încai uşurări materiale clerului său, şi aşa mai stoarse dela el, în anul 1673 o altă diplomă, în care principele recunoaşte, că preoţimea românească era într'adevăr sărăcită şi asuprită peste toată măsura, de aceea o scuteşte din nou, mai ales de darea zecimelor din cereale, din must, legume, oi, porci şi stupi; iar fiindcă decimatorii nu se supuneau la mandatul domnitorului, în 14 Iunie 1676 emite un decret ameninţător asupra lor. De altă parte însă mitropolitul Sava II în loc de a salva măcar nişte ruine din autonomia bisericească, tocmai din contră, ajunge cu inima sfărmată de dureri ca să mai vadă şi un alt edict alui Apaffy dat la cererea lui Tiszabécsi în 14 Iulie 1674, către mitropolit, protopopi şi preoţi, prin care le demandă

de nou, sub grea pedeapsă, ca să recunoască supremația episcopului calvinesc, căruia i-s'a dat dreptul de superinspecțiune peste toate bisericile românești, pentrucă să îndrepte erorile lor și după împrejurări să le guberne, să facă prin ele vizitațiuni canonice, cu care ocaziune să fie obligați a se prezentà la el toți câți îi va cità înaintea sa, și nici unul să nu cuteze a rezistà.*)

Ce mai puteà face mitropolitul Sava II, față cu această nebună poruncă a tiranului păgân? Aristocrația românească trecuse în partea ei cea mai mare de mult la calvinie; chiar și familii românești și grecești emigrate în urma revoluționarilor din Muntenia în Transilvania se calviniseră; câțiva protopopi și un mare număr de preoți erau calvini, iar alții se clătinau tare. In situațiuni de acestea popoarăle atacate chiar la altarele lor, au recurs la ultima rațiune, adecă la arme. Această eventualitate însă era prevăzută prin câțiva articoli de lege, și anume din anii 1620, 1622, 1632 și 1650, prin care se interzice, anume Românilor, purtarea de orice arme, cum pușcă, lance, tolba cu săgeți, sabie, paloș, cu mănunchiu lung, dardă și orice altă armă, iar prin articolul 9 din 23 Aprilie 1638 li se interzice și călăritul.**) Peste acestea, mitropolitul putea să știe, că la cea d'întâiu încercare de a-și apărà religiunea cu armele, guvernul era să cheme îndată ajutorul Turcilor staționați în Bănat. Din principatele românești, ajunse și ele între anii 1660—1680 la stare foarte problematică, nu puteà să aștepte altceva, decât cel mult unele subvențiuni materiale de-

*) Vezi toate aceste documente latinește și cel din urmă ungurește în Archiv Nr. 29 pag. 572—5.

**) Vezi aprobatae Constitutiones Edict SLIV. si Comes Josephus Kemény: Jndex articulorum diaelitalium etc. în Muzeul dela Cluj și în colecțiune decopiate de Stef. Moldovan.

stul de modeste, și acelea încă numai dacă nu era pericol de a se compromite țara. Atâta se spune în vieața lui Sava, că de câteori se reîntorcea el sau frate-său Gheorghe din legațiuni în care-i trimitea domnul Transilvaniei la domnii țărilor vecine, todeauna aducea dela aceștia recomandațiuni pentru biserica ortodoxă orientală din Transilvania.

Până pe la anul 1668 Turcii și Tătarii arseseră de douăori mănăstirea, biserica și reședința arhiepiscopească din Alba-Iulia. Poporul nu era în stare de a le restaurà, căci se afla stors până la măduvă și totodată sălbătăcit. Savu ceru în acel an permisiune dela Apaffy, ca să plece împreună cu frate-său la cerșite în țările ortodoxe, cu scop de a reedificà Sionul românesc din Transilvania. Ei se deciseră a străbate până în interiorul Rusiei. Trecând pe la Smolensk ajunseră la Moscva, unde țarul Alexiu Mihaelovici tatăl lui Petru I. cel mare îi cuprinse foarte bine, și dându-le întru ajutor pe boierul Artemon Sergievici, le deschise cale largă, pentruca să poată face colecte de bani, iar pe Gheorghe l'a pus să șadă între boierii imperiului, precum scrie însuși el în biografia frate-său, a mitropolitului.

Pe cât timp mitropolitul Sava II petrecuse în Rusia, superintendentele calvinesc Mihail Thofeus se folosì de toate mijloacele și toată influința sa ce avea la curte și la consilierii principelui, că prima persoană bisericească a calvinilor, pentruca de o parte să mai tragă pe câțiva protopopi la calvinie, iar de alta să scoată dela Mih. Apaffy un edict, prin care mitropolitului să-i fie interzis a mai hirotonì preoți fără permisiunea calvinului, să i-se taie și o parte considerabilă a veniturilor bisericești. La întoarcerea sa mitropolitul se plânse la Apaffy în contra noilor măsuri tiranice; dar nu putù scoate dela el mai mult, decât sus memoratul edict din 1673, și acesta încă abia după cinci ani. Numai dupăce superintendentele

calvinesc se apucă să răstoarne chiar şi cultul divin al bisericei noastre şi anume să oprească serviciul sântei liturgii, cu toate celelalte părţi ale cultului şi alte datine bisericeşti, adecă abia după şepte ani dela reîntoarcerea mitropolitului din Rusia, Apaffy prin edictul său de dato Alba-Iulia 30 Decemvrie 1675 subscris de el şi de secretarul său Francisc Lugasi, unul dintre renegaţii dela Bănat, mai înfrână cevaşi fanatism popilor calvineşti prin cuvintele: „Noi nu am dat până acuma nimărui voie ca să împedece (pe clerul românesc) în usul libertăţilor câştigate dela antecesorii noştrii de glorioasa memorie“; apoi mai la vale demândă strâns, ca „bisericele româneşti orientale, preoţii şi protopopii să nu se smulgă dela scaunul bisericei orientale, de acum şi în viitor“, iar veniturile lui cele usitate, adecă câte un biet florin dela fiecare preot, să nu i-se mai micşoreze, şi să fie lăsat în pace, ca să-şi poată restabilì biserica şi mănăstirea, şi în fine, cele răpite din veniturile mitropolitului să i-se restituie etc.

Acest rescript domnesc a trebuit să înţepe rău pe superintendentele calvinesc, de aceea se pare că şi-a pus piciorul în prag ca să peardă pe Sava. Numai aşa ne putem explica eşirea diplomei din 24 Octomvrie 1679, prin care Apaffy confirma de nou pe Sava II, văzându-şi scaunul subminat, a făcut tot ce a ştiut, pentruca să-şi câştige confirmaţiune nouă.

Acea luptă desperată dintre mitropolit şi calvini, care durase aproape 24 de ani, trebuià să se termine odată într'un mod oarecare. Ea se şi termină, însă în modul cel mai tragic pentru mitropolit, biserică cler şi naţiune. Văzând calvinii că pe calea dreaptă nu mai pot răsturna pe Sava II, care acum era cunoscut şi în afară la curţile dela Viena, Moscva, Cracovia, Bucureşti şi Iaşi, se pun pe intrige. Doi renegaţi, anume Vlad Secuiu, consângean deaproape

al mitropolitului şi Stefan Nalatiu, oameni rapaci, cari însetau după averea mitropolitului, conspiră cu superintendentele calvinesc, şi câştigă pe un blăstămat de popă românesc din Vinţul-de-jos, ca să mărturisească contra lui Sava, că ar fi avut a face cu o muiere, îl denunţă la principe şi jură în capul lui. Indată după aceea Thofeus mijloceşte mandat de arest în contra lui Sava şi a fratelui său. Mitropilitul era bătrân şi suferea greu de podagră în pat. Cu toate acestea, inimicii săi îl pun pe un car şi-l duc dela Alba-Iulia la Ernot (cam cale de 1 zi), unde petrecea principele Apaffy cu toată curtea şi cu consilierii săi. Pe Gheorghe îl dimit, însă sub condiţiune, ca să descopere averile sale şi ale fratelui său. Gheorghe se folosì de libertatea sa ca să alerge pe la magnaţii ţărei, că doară ar puteà să scape dela martiriu pe frate-său. Din combinarea unor documente ese, că Gheorghe câştigase pe mai mulţi magnaţi din opoziţiune în partea fratelui său, nu însă pe maioritatea consilierilor. Intrigele şi cercetările împreunate cu tortura au durat mult. De o parte tiranii cereau dela Gheorghe sume mari de rescumpărare pentru capul mitropolitului, iar de alta pe acesta 'l forţă ca să-şi abjure credinţa sa religioasă; dar Sava, care era bun teolog, se apără cu sentinţe din S. Scriptură. In fine dupăce Gheorghe scăpă cu ochii scăldaţi în lacrime prin pasul Vulcan în România mică şi de-acolo drept la Poarta otomană, calvinii luară pe mitropolitul Sava şi-l bătură înfricoşat. Mih. Cserei, unul dintre cei mai buni cronicari ai acelei epoce, deşì boier calvin şi el, totuşi descrie acel caz cu peana iritată şi cam cu aceste cuvinte: Principele ca om simplu ce era, crezù toate. Pe Gheorghe îl trimiseră ca să mai adune din România trei mii de taleri, bani de rescumpărare, iar văzând că nu mai vine, scoaseră pe bietul arhiereu

neputincios și inocent numai în cămașă și ismene, apoi atâta îl bătură cu biciul, până când se rupseră pe el cămașa și ismenele și-i căzù carnea de pe șezut, din care cauză nu-și mai puteà ținea nici necesitățile firești, ci le făceà sub el, până ce în fine trebuì să moară de acele bătăi, iar averile lui le împărțiră între ei Vlad Székely și Stefan Nalatiu. „Neauzita crudelitate fioroasă și păgânească“, adaoge Cserei, apoi încheie spunând, că Șerban vodă din România fusese decis a nu lăsà lucrul acela nerăzbunat, și că el anunțase principelui Apaffy, că de l'ar costa până la o sută de mii de taleri, va mijlocì la Sultanul detronarea lui; dar curând după aceea Șerban murì. In convențiunea încheiată în 21 August 1681 la Constantinopole între Const. Brancoveanu, pe atunci agent diplomatic (Kapu-Kiehaia) alui Șerban-Cantacuzin și între doi magnați ardeleni refugiați, anume Vlad Csáki*) și Christofor Pascu, aceștia se obligă, că dacă își vor ajunge scopul (adecă de a răsturna pe Apaffy), vor lucra pentru restaurarea drepturilor bisericei românești și reașezarea mitropolitului Sava II, în scaunul și onoarea sa. In alt document acelaș Vlad Csáki pune jurământ pe numele Sântei Treimi către G. Brancovici, pe care-l numește nepot, că va lucra pentru acelaș scop cu el, nedespărțit, pe vieață, pe moarte. Aici este de însemnat, că Gheorghe scăpase pe acesta și pe mai mulți boieri transilvani cu mari sacrificii din captivitatea turcească.

Incercările de a răzbunà martirul lui Sava II au rămas pentru atunci deșerte, iar inimicii au mers înainte. La mandatul superintendentelui unguresc al calvinilor se convoacă sinod mare din protopopi și preoți, ca să judece pe mitropolitul lor și să aleagă pe altul. S'a întâmplat și acum întocmai ca cu mi-

*) **Străbun al familiei comiților Csáki din zilele noastre.**

tropolitul Ilie Iorest. Sinodul adunat la comandă, degradă pe mitropolitul Sava, iar în locul lui alese pe Iosif Budeanu, pe care-l și confirmă Apaffy tot sub condițiunile specificate mai în sus, formulate în 19 puncte, și-i luă jurământul pe acelea. Acea diplomă de confirmațiune poartă data din 28 Decemvrie 1680.*)

Din o diplomă a împăratului Leopold I din 7 Iunie 1683 aflăm, că mitropolitul Sava II până în acel an se mai aflà în viață, pentrucă împăratul îl înălță pe el și pe frate-său Gheorghe la rang de baron; dar din altă diplomă împărătească dela 20 Septemvrie 1688 se pare că într'aceea murise. Moșii noștrii septuagenari ne spuneau din celece știau și ei dela moșii lor, că mitropolitul Sava II, fusese bătut odată cu vâna de bou în curtea reședinței din Blaj, care pe atunci era proprietate a doamnei Ana Bornemisa soția principelui M. Apaffy, unde acesta petrecea bucuros din cauza aerului și a vinului bun. Atunci martirul Sava sculându-se dela pământ a zis cuvintele acestea: Dumnezeule al părinților noștrii, fă ca pământul acesta pe care se varsă sângele meu, să ajungă în proprietatea Românilor! După 58 de ani reședința dela Blaj și dominiul ce-i aparțineà, era al statului, dela care trecù prin diploma de donațiune împărătească, în posesiunea unei mitropolii românești cu mănăstire, la care succesive se adaoseră diverse institute naționale și religioase, precum seminar de clerici, școală primară, gimnaziu, liceu, școală pedagogică, școală de fetițe ș. a. Pioasa posteritate

*) **A se vedeà această diplomă în Acte și Fragmente p. 60 et seqq., însoțită de notele d-lui Cipariu. Aceeași diplomă se retipărì și în Archiva Nr. 32 din 5 Febr. 1870. Lectorul va face foarte bine, dacă o va căuta și pe aceasta la locurile citate, unde va vedeà și prețioasele note ale d-lui Cipariu.**

venerează acele cuvinte ale lui Sava ca profeţie împlinită.

In scurt period dela 1680 până la 1692, în care an casa de Habsburg luase Transilvania în posesiune, au mai fost patru mitropoliţi în Alba-Iulia. Acum însă situaţiunea se schimbase cu totul. Impăratul Leopold ajutat de regele Poloniei şi de alţi domnitori cristiani, cu comandanţi buni, precum au fost un Carol de Lotharingia, Ludovic de Bavaria, un Stahremberg, Veterani, mai apoi Eugeniu de Sabaudia, după mai multe bătălii din cele mai crunte, scoase pe Turci din Buda şi din partea cea mai mare a Ungariei până în Bănat; în fine puse mâna şi pe Transilvania; dar ca să o poată ţineà, a crezut că este indespensabil de a restabilì catolicismul şi a înfrânge cornul reformaţilor. Se proclamă şi sancţionă, cu adevărat, egalitatea de drepturi a celor patru confesiuni, se rezervă însă şi dreptul fiecăreia de a face prozeliţi câţi s'ar puteà mai mulţi. Atunci cardinalul Leopold Collonich arhiepiscopul primate al Ungariei, luând în ajutor pe iesuiţi, se apucă de lucru cu mâneci resfrânte până în cot. In acelaş timp el invită şi clerul românesc ca să adoapte cele patru puncte ale uniunei stabilite odinioară în sinodul din Florenţa. Acuma se pornì una din luptele cele mai înverşunate între catolici şi calvini; dar puterea luptei curgea mai vârtos împrejurul bisericei româneşti. Catolicii promiteau clerului românesc cer şi pământ, egalitate prefectă de drepturi, înfrânarea tiraniei calvineşti, protecţiune valoroasă din partea împăratului, donaţiuni de moşii, institute de cultură. Catolicii 'şi propuseră, ca înainte de toate să tragă la sine pe Românii cei calviniţi definitiv, adecă pe nobilime, şi să desfiinţeze episcopia calvinească, care se află în districtul Făgăraşului, apoi să înceapă şi cu poporul. Calvinii necum să cedeze în punctul acesta, dar îşi apără cu ambele braţe jurisdicţiunea nu numai peste popii şi Românii cei caliviniţi, ci şi cea usurpată în mod tiranic peste mitropolit şi clerul cât mai rămasese în credinţa veche. Despre acea resistenţă cerbicoasă a calvinilor ne rămaseră două documente foarte interesante. Mitropolitul Theofil denumeşte în 9 Aprilie 1697 pe popa Ioan de protopop în Hunedoara; dar noul protopop nu poate întra în oficiul său fără confirmare dela superintendentele calvinesc. Acesta 'l confirmă, însă cu condiţiune, ca să meargă să-i depună lui jurământ; cu acea ocaziune apoi avù impertinenţa de a se subscrie şi el, precum se subscriau şi antecesorii săi, adecă: (L. S.) Veszprémi István, erdélyi reformatus magyar és oláh Püspök m. p.; româneşte (L. S.) Stefan Veszprémi, episcop reformat maghiar şi român din Transilvania m. p.*)

In fine mitropolitul Theofil văzând, că nu mai este alt mod de a-şi salva biserica de calvinie, şi nemai putând suferì, ca protopopii româneşti să aducă pe episcopul calvinesc în sinod cu lectica, purtându-l pe umerii lor, se decise a primì unirea cu Roma pe temeiul cunoscutelor patru puncte, ceeace însă el prevenit prin moarte, nu a mai dus la îndeplinire. Dar prin actul acesta biserica şi naţiunea

*) Documentul acesta tot la Cipariu Acte şi Fragmente pag. 253. Ne lipseşte spaţiul spre a-l reproduce aici întreg; dară spre a-i cunoaşte caracterul, fie de ajuns numai aceste expresiuni adresate preoţilor şi poporului românesc: »Kegyelmeteket azon kérem s egyszersmind parancsolom, hogy engedelmeskedgyek s megis emlitet Popa Juonnak mindenekbe, mert valaki nem engedelmeskedik, a censurát el nem mulattya. Akkor osztán fel jüven, megis esketyük a Generalis elütt, etc.« Adecă episcopul calvinesc al Ungurilor impuneà clerului răsăritean protopopi de care-i plăceà lui, îi confirmà el, iară nu mitropolitul românesc, apoi îi cità înaintea sinodului general calvinesc, şi în faţa aceluia le luà jurământul, ca se rămână credincioşi bisericei calvineşti.

română din Dacia superioară întră în un stadiu nou și epocal al vieței sale religioase și politice.

Din luptele religioase câte au decurs în Transilvania, Bănat și Ungaria până la anul 1700 între biserica ortodoxă și cea calvinească, s'ar puteà deduce mai multe corolarii instructive; dar din această mulțime de premise poate trage oricine concluziuni, fără ca să aibă lipsă de reflexiunile mele ulterioare. S'a pus de ex. adesea întrebarea, că pentruce Românii din Dacia superioară sunt așa lipsiți de familii aristocratice și patriciane? Tot această întrebare se poate pune poporului Bulgariei, al Bosniei și al Herțegovinei etc. Răspunsul se poate da la moment. Din vre-o șase sute de mii locuitori ai Transilvaniei, câți adecă trec de Maghiari, cel mai puțin două sute cincizeci de mii au fost înainte cu două și mult trei sute de ani Români curați; aceia însă după adoptarea dogmelor calvinești și a ritului străin s'au maghiarizat cu totul. Incât pentru nobili, era o lege, în puterea căreia cei cari treceau dela calvinie anume la legea gr. răsăriteană, 'și perdeau nobilitatea și averea. Iacă soții, beilor sârbi turciți din Bosnia. Mai avem până în ziua de astăzi unele comunități rurale calvinite, ai căror locuitori vorbesc numai românește; dar în zilele noastre s'au luat cele mai energioase măsuri spre a-i face să învețe limba maghiară.

Ceeace bate mai mult la ochi în acele lupte seculare este, că Românii din Dacia superioară le purtară pe acele de regulă mai tot singuri singurei, neajutați de nimeni în lume, și cu atât mai puțin de biserica cea mare a Răsăritului. Constatăm această împrejurare, fără a inculpa pe nimeni; rămâne însă adevăr, că luptele religioase au fost mult ignorate, la căderea totală a bisericei lor sub calvinie. Pe când catolicii au început propaganda lor printre Ro-

mâni, iau aflat mai mult calvini decât ortodoxi, sau vorbind mai exact, nu catolici în senzul simbolului Niceo-Constantinopolitan.

Dupăce cunoscurăm starea deplorabilă și tragică a bisericei românești din Dacia superioară cu mai multe peripeții și episoade ale ei, s'ar păreà că ar fi fost imposibil, ca ierarhia Răsăritului, episcopi, arhimandriți, ieromonahi și toți bărbații câți se vor fi ocupând cu studii teologice, să nu între și ei în luptă spre a combate doctrinele reformațiunei și a se apără de ele. Cu toate aceste, lucrul s'a întâmplat tocmai din contră. Răsăritul nu a participat mai întru nimic la luptele religioase din apus, pentrucă puținele scrieri, care s'au văzut ici-colea eșite în limba grecească asupra reformaților cau așa numiților eretici, pe aceștia nu i-au durut nici decum capul. Unii vor să explice acea nepăsare a ierarhiei grecești din ura seculară a ei către ierarhia latină, care o făceà să se bucure de cumplita strâmtoare în care venise aceasta. Alții atribue toată acea ținută a Grecilor față cu revoluțiunile religioase din secolul al 16-lea numai indolenței răsăritene și acelei moleșiri de Fanar, care așteaptă până când arde mucul luminării la degete. Au putut să fie ambele aceste cauze; dar să fim drepți și să nu perdem din vedere nici împrejurarea, că biserica Anatoliei se aflà pe acele timpuri în luptă de vieață și de moarte cu Islamul, cu fanatismul și tirănia mohamedanilor Turci și Arabi, cari acum erau domni în Constantinopole. Sute de mii de Greci curați din Azia mică și milioane de alte popoară înainte cristiane ortodoxe, adoptaseră religiunea mohamedană. Tocmai pe când luteranii și calvinianii lucrau cu mai mare foc spre a dărâmă toate instituțiunile vechi ale ambelor biserici mari, armele lui Suleiman ocupaseră Buda și ajunseră sub murii Vienei. Tot atunci boierii bulgari și

sârbi se turceau neîncetat. Intre acele împrejurări clerul grecesc a putut scutura orice lene și a lucrà pentru apărarea bisericei sale din toate puterile; era însă prea târziu. Consecințele ostilităților milenare dintre cele două biserici mari, apuseană și răsăriteană, nu se mai puteau corege. Ca holocaust (jertfa) al ostilităței a trebuit să cadă biserica românească și cu ea națiunea din Dacia superioară. Bărbați sfinți, inspirați, eruditi și determinați la orice sacrificiu, ca Vasile cel mare, ca ambii Grigorii, ca Ioan Gură-de-aur, sub despotismul bisantin dispăruseră din biserică. Lipsa de solidaritate, de știință multă și energie apostolică la clerul Anatoliei a simțit-o partea națiunei românești locuitoare în Dacia superioară mai mult decât oricare alt popor. Până la reformațiune, cel din urmă stadiu și termin în care Roma veche apuseană și Roma orientală 'și da în capete pe terenul religios, adesea și pe cèl politic, au fost Carpații Daciei. Pe acest teritor călugării apuseni se luau de pept cu cei răsăriteni. Aici regii Ungariei Bela, Carol Robert, Ludovic I, Sigismund, chiar și Matei Corvinu provocați de patriarhul Romei vechi, se încercară se extermine prin legi și prin arme toate urmele jurisdicțiunei patriarhului Romei nouă (toată ierarhia greco-răsăriteană). In văile și câmpiile de sub acei munți s'au adus succesive coloniști de religiune r. catolică din diverse părți ale Germaniei și din Holanda, în favoarea cărora s'au înălțat în acea parte a Daciei ce se zice Transilvania, biserici monumentale, cu colecte făcute în țările europene și cu diverse ajutoare date lor dela statul Ungariei. Acele colonii germane apărate și îngrădite cu privilegii extraordinare, mai există până în ziua de astăzi sub numele de Sași, cunoscuți în evul mediu sub nume de Oaspeți (Hospites). Din acele lupte seculare biserica orientală reprezentată aici

prin elementul românesc, a eșit pentru totdeauna învingătoare în Dacia inferioară sau România de astăzi; din contră, în Dacia superioară a rămas învinsă și subjugată. Puterea ambilor patriarhi dela Roma veche și Roma nouă s'a înfrânt în acești munți, prin care se desparte Dacia în două țărișoare vaste. Docrtinele reformațiunei religioase aflară pe ambele biserici mari fatigate și debilitate în grad suprem. Calvinii din Dacia superioară, ajutați de luterani și de antititrinari, se prepară ca să le dea lovitura de grație.

Despre resbelul civil transilvan din anii 1437—1438.

Revoluțiunea cea mare și rezbelul civil de care fusese ea însoțită în anul 1437/8, a durat aproape un an și a fost decizătoare asupra pozițiunei politice a acestui mare principat, a soartei locuitorilor ei, iar mai ales asupra națiunei românești. Istoricii moderni ai Transilvaniei s'au adoperat a scoate la lumină documente cât mai multe, după care se poată descrie cum se cuvine acea revoluțiune și acel rezbel civil pentru totdeauna memorabil. Pe lângă documentele cunoscute bătrânilor au mai eșit și altele la lumină, care însă tot nu sunt de ajuns, pentrucă din acelea să se poată limpezi pe deplin istoria anilor 1437 și 1438, cari de altmintrelea corespund așa de bine, în unele respecte, la anii 1848 și 1849, adecă după patru sute de ani aproape. Documentele din 1437—38 decopiate după colecțiunea comitelui Iosif Kemény, încă nu sunt de ajuns, pentruca din ele să ne informăm deplin despre decursul evenimentelor din descitații ani de memorie nefastă. Pe cât însă acelea cuprind date de cele mai interesante și mai instructive, pentru mai buna lor înțelegere se simte necesitatea de a le aduce în legătură cu altele care au preces, cum și pe cele contimporane între sine.

Care și câte au fost cauzele revoluțiunei celei mari transilvane din anul 1437—38? Vom enumerà cât se poate mai pe scurt, numai cauzele principale, iară acelea au fost:

1. Vechia persecuțiune religioasă a Românilor, sau adecă lupta religioasă dintre biserica răsăriteană și apuseană, dintre capii acelor biserice și călugării lor, cari pe la finea vieței regelui Sigismund și către finea miserabilului imperiu grecesc bizantin, tocmai aici în Carpați își da în capete ca și niște tauri, cu mănia cea mai înverșunată, și spre cea mai înfricoșată stricăciune a națiunei românești, care se aflà între două focuri.

2. Persecuțiunea politică a nobilimei românești (primații, cnezii), care mergeà alăturea cu cea religioasă, și tindea a-i micșorà autoritatea și a-i substituì aristocrația venetică, adusă de airea.

3. Tirania și rapacitatea oligarhiei, care călcase toate drepturile populațiunei rurale recunoscute și confirmate în favoarea ei de către mai mulți regi, începând dela regele Ștefan I, și chiar până la Sigismund, și încă cu dreptul prea bine respicat de migrațiune liberă, pe care aristocrația se încordà din toate puterile ca să o desființeze, iar în locul ei să introducă servitutea sau sclăvia în senzul antic, păgânesc, cu delăturarea totală a doctrinei evangelice.

4. Calamitatea zecimelor eclesiastice (Decimae), care apucase a înveninà tot corpul social al Transilvaniei cu atât mai vârtos, cu cât clerul căzuse și pe aici în corupțiune spurcată până la atâta, încât de ex. Săcuii, cari și așa n'au prea fost religioși, nici că mai sufereau popi în comunele lor, prin urmare nici administrarea sacramentelor nu o mai primeà dela nimeni. In această epocă episcopul catolic latin al Transilvaniei erà Gheorghe Lépes, venit aici din Ungaria și frate al vicevoivodului Lorand Lépes, adus tot din Ungaria. Acel episcop erà mai mult numai cu numele diecezan în Transilvania, pentrucă el petreceà în calitate de cancelar mai tot la curtea regească afară din țara noastră; cu toate acestea el tră-

geà din Transilvania venituri cât se puteà mai mari. Unul din veniturile cele mai grase ale episcopului latin erau decimele (Decimae), pe cari le luà dela toţi locuitorii ţărei, fără distincţiune de naţionalităţi, clase şi confesiuni, aşa dară şi dela Români. Acel Lépes însă a făcut un pas şi mai departe. S'a întâmplat adecă ceeace vedem că se întâmplă adese şi în secolul nostru, că în unele staturi se fac feluri de specule cu valoarea monetei. Episcopul Lépes ştiind cu mult mai înainte că se va schimbà moneta, vre-o doi ani nu a scos zecimele cari se rescumpărau în bani, iar după aceea le-a pretins în monetă bună. Nici una din diversele clase ale poporului n'a voit să-i plătească în monetă bună. Atunci episcopul înfuriat a dispus închiderea tuturor bisericilor din ţară (Interdictum) şi a oprit orice serviciu dumnezeesc. La o parte mare a poporului nu i-a păsat de această brutalitate a episcopului. — S'a mai observat şi airea, că în aceeaşi epocă doctrinele lui Ioan Huss străbătuseră peste Ungaria la Moldova şi de acolo la Transilvania, din care cauză Lépes chemase pe călugărul Iacob, ca să extermine doctrinele lui Huss chiar cu vărsare de sânge. Aşa ţin unii istorici, alţii însă adaogă, că propaganda în contra eresului hussit a fost numai pretext, căci în adevăr scopul lui Lépes a fost supunerea prin arme a Românilor la jurisdicţiunea sa. Noi sperăm că cu timpul se vor aflà documente istorice de ajuns pentru ambele opiniuni. Se pare că doctrinele lui Huss străbătuseră tare la Săcui, pentrucă altmintrelea abia s'ar puteà explicà, cum Săcuii au luat la fugă mai pe toţi popii lor.

Ceeace mai bate tare la ochi în toate documentele istorice câte s'au descoperit până acilea despre această revoluţiune şi de acest război civil este, că nu se află nici cea mai subţire urmă despre participarea clerului românesc transilvan la acea luptă pentru exi-

stenţă; nicăiri nu se numesc nici arhierei, nici călugări şi nici măcar un popă ca Stanciu sau ca Voicu; pare că pe atunci clerul românesc ar fi dispărut, ceea ce nu stă; însă ce a făcut el? Nu se ştie.

Văzând episcopul Lépes, că nu o scoate la cale nici cu anateme şi interdicte, a cerut dela regele Sigismund un decret, prin care se constrângă şi să supună pe toţi locuitorii la voinţa lui. Sigismund care pe atunci era cu un picior în groapă, şi că toţi desfrânaţii, pe la finea vieţei se făcuse foarte bigot şi supus la toate voinţele arhiereilor, în 1436 demandă aspru şi sub pedeapsă, ca locuitorii să dea decimele întregi în monetă bună.

Despre acel decret se poate zice oareşicum, că prin acela s'a spart fundul vasului.

Din istoria revoluţiunei dela 1437—38 a publicat mai întâiu Carol Eder câte ceva fragmentar din unele documente care ajunseseră la cunoştinţa lui până la anul 1803.*) După Eder au mai scris şi alţi Saşi şi Unguri, însă tot numai pe cât au aflat la el. Abia în anul 1846 comitele Iosif Kemény publică o disertaţiune istorică cevaşi mai amplă, proptită încă şi pe alte documente descoperite de el însuşi.**) După Kemény veniră alţi scriitori, că Ladislau Kővári şi Aless. Szilágyi, iar dintre Romnâi A. Tr. Laurianu şi I. V. Rusu, cari în istoriile lor se ocupară înadins cu descrierea acelor evenimente ingrecate de consecinţele fatale. Insă afară de Kemény alţii n'au publicat şi documentele respective, după care au scris. Aceasta împrejurare în alte mai multe cazuri şi părţi ale istoriei nu ar merità ca să fie relevată; acì însă

*) Jos. C. Eder observationes criticae et pragmaticae etc. Cibinii 1803.

**) Magazin für Geschichte Literatur etc. von Anton Kurz. II Band III. Heft Kronstadt 1846. Vezi dela pag. 357 până la 375.

şi mai anume la această epocă, noi Românii avem necesitate neapărată, ca să ţinem acele documente dinaintea ochilor noştrii, dorind ferbinte, ca din acea epocă să se mai descopere şi altele multe. S'a întâmplat adecă şi până acilea, că la mulţi scriitori neromâni, fără a falsificà întru nimic nici un document, le-a succes totuşi a le explicà în câte un sens, încât nu ştii ce să mai alegi din logica lor. Alţii iarăşi, cari ar jucà bucuroşi rolul de democraţi, fiindu-le însă şi până astăzi frică de oligarhie, încurcă adevărul de colea până colea, încât nu mai ştii ce să alegi din deducţiunile lor.

Revoluţiunea din anii 1437 şi 1438 s'a manifestat într'un rezbel civil iscat între democraţie şi aristocraţie, fără distincţiune de naţionalitate, însă cu caracter religios. In castrele aristocratice se afla oligarhia din comitate, patricianii saşilor şi primaţii săcuilor, episcopul latin cu clerul său şi cu toţi aceia trăiau din graţia lor. In castrele contrare se află poporul ţăran de ambe naţionalităţi, adecă Români şi Maghiari, cum şi o parte din clasa nobilor, care sau că va fi fost asuprită şi maltratată de către oligarhi, sau şi de către episcop şi călugări pentru convicţiunile sale religioase. Acestea erau cele două castre, cari îşi stau faţă în faţă începând îndată din primăvara anului 1437. Spiritele fuseseră preparate mai de mult, conflictul şi catastrofa era inevitabilă. Incât pentru Români, am văzut că cei din districtul Haţegului îşi cercaseră fortuna armelor încă în anul 1427, iar cei din districtul Făgăraşului în anul 1434. Starea lucrurilor nu mai era de suferit pentru Români, însă nici pentru poporul unguresc; aşa interesele comune înduplecară pe Români şi pe Unguri, ca în lupta lor pentru existenţă să facă cauză comună şi se inpune armele în contra tiranilor, atât a celor eclesiastici, cât şi a celor laici (mireni). Dar

sunt unele urme, că pe atunci chiar şi câteva comune săseşti se sculaseră asupra nobililor.

Prima vărsare de sânge şi predaţiune s'a început în săsime, în primăvara din anul 1437. In fruntea celor răsculaţi asupra patricijilor săseşti se pusese un Ungur anume Ioan Kardos (Cel cu sabia), care a început a spolia pe Saşi. Aceştia se plâng la vicevaivodul Lorand Lépes, care le şi promite ajutor prin epistola sa din Aprilie 1437. Nu aflăm care parte din săsime suferea dela insurgenţii lui Kardos, aflăm însă, că Saşii din comunele Dumitra (Metersdorf) şi Terpisiu (Treppen) încă au fost început a ocupà şi devastà teritorul unor nobili.*) Adecă, îşi făceà drept fiecare cum puteà şi cum ştià, pentruca dreptul pumnului apucase de mult a predominà.

Partida democratică, adecă reprezentanţii poporului, formulându-şi punctele lor de gravamine, cerură peste tot uşurare şi vindecare, provocându-se încă şi la vechile sale drepturi, pe care le ştià asigurate încă din zilele regelui Stefan I, precum arată şi renumitul istoric Pray. Oligarhia şi episcopul resping cu dispreţ propoziţiunile poporului. Atunci poporul află cu cale a se aduna la comuna Olpret sau Paretu (ung. Alparét) lângă opidul Dej în comitatul Solnoc, iar când văzù că partida aristocratică se prepară a-l lovì cu arme, poporul încă nu perdù timp, ci armându-se bărbăteşte, se aşeză cevaşi mai sus în castre (în tabără) pe un deal la comuna Bobâlna, care astăzi nu mai există sub acest nume.**) La locul acela poporul armat îşi asigură poziţiunea sa prin săpături de valuri sau şanţuri, despre care Lad. Kövári ţine că s'ar mai vedeà până în zilele noastre.

*) Vezi la C. Eder Observationes criticae pag. 99.

**) Este în Transilvania o comună cu numele Bobalna, care însă e situată în comitatul Hunedoarei la Murăş.

Cine să nu-şi aducă aminte aici de retragerea plebei romane şi a ostaşilor în Muntele sacru, distanţă de trei milliari dela Roma, întâmplată tot din cauza tiraniei şi a perfidiei familiilor patriciane (496 înainte de Christos). Insă cine să nu vadă şi nemărginita diferinţă între modul de tractare al patricianilor cu poporul în Roma veche şi în Transilvania. In Roma patricianii văzând că poporul nu le face nici un rău, ci că s'a retras numai dinaintea brutalei tractări şi că voieşte a-şi funda cetate separată, aflară pe Menenius Agrippa, pe care-l trimiseră la plebe cu scop de a o îndupleca la reîntoarcere. Menenius care inventă parabola despre stomah şi despre ceilalţi membrii ai corpului, luându-se cu blândeţă pe lângă popor, îl înduplecă în adevăr ca să se reîntoarcă la Roma. Cu totul din contră s'a întâmplat în Transilvania. Ladislau Ciacu vaivodul, Lorand Lépes vicevaivodul, Ioan Tămaş jun. şi Mihail Iaksi, spani (prefecţi) şi comandanţi ai oastei săcuieşti, pe care aristocraţii o şi chiemaseră în ajutor, pleacă în contra poporului, pe care-l provoacă ca să se răspândească şi să se ducă pe la casele sale. Poporul însă află cu cale a trimite la Ciacu vodă deputaţi, cărora le comitea să între cu el şi cu ceilalţi oligarhi în negociaţiuni, comunicându-le postulatele poporului şi cerând asigurarea drepturilor lui. Ciacu vodă şi oligarhii află în oarba lor trufie că demnitatea lor ar suferì mult, dacă s'ar dimite în negociaţiuni cu poporul; aşa Ciacu vodă uitându-şi de toate legile umanităţei şi de toată doctrina cea blândă a cristianismului, călcând peste dreptul ginţilor mai rău decât făceau chiar şi Turcii din acea epocă, puneà de omorà pe deputaţii poporului. Acea faptă barbară a lui Ciacu vodă fu totodată semnal dat pentru începerea vărsarei de sânge. Oastea democratică era comandată de către mai mulţi, din cari documentele

numesc la locul întâi pe Antonie Lungul (Antonius magnus) dela Buda românească din comitatul Clujului şi Paul Lungul dela Vaidahaza din comitatul Dobâca.*) Se şi întâmplă o bătălie cruntă între oastea aristocratică şi între cea democratică. Istoricii cari se iau după Thuroczi, voiesc a şti, că rezultatul acelei bătălii ar fi rămas nedecis; adevărul însă este, că oastea aristocratică a rămas bătută de către oastea democratică, ceeace se vede curat din împrejurarea, că îndată după acea bătălie cruntă Ciacu vodă şi toţi aristocraţii nu mai ţinură nasurile aşa sus, ci se înduplecară îndată ca să asculte toate postulatele poporului, recepură deputaţi de ai lui şi se dimiseră în negociaţiune cu ei, precum să vede din documentele pe care le publicăm şi noi după Kemény, ca să le avem şi noi Românii dinaintea noastră.

Ziua bătăliei dela Bobâlna nu se ştie, este însă bine cunoscută ziua tractatului de pace încheiat între aristocraţia şi între democraţia ţărei, ca două părţi egale. Acea zi de împăciuirea poporului cu aristocraţii şi cu clerul latin a fost 6 Iulie 1437. Actul sau documentul ce cuprinde condiţiunile de pace, în colecţiunea comitelui Ios. Kemény se află numai în fragment, ca şi la Eder; din contră eruditul comite Ios. Teleki, fost gubernator al Transilvaniei până la anul 1848 îl avuse întreg.*)

Condiţiunile de pace din 6 Iulie au fost acestea: 1. Episcopul declară că e îndestulit, dacă i-se vor plătì decimele în monetă curentă veche. 2. Aristocraţii feudali renunţă la pretensiunea lor de a mai stoarce dela popor încă şi a noua parte (Nonam) din toate productele, precum s'a fost introdus şi în Ungaria. 3. Libera migraţiune a locuitorilor ţărani dela

*) **Hunyadiak kora, de unde l-au citat şi Kővári Szilágy etc.**

BIBLIOTECA ACADEMIEI

un loc la altul, din o comună în alta, fù recunoscută de către aristocraţi ca drept străvechiu al poporului. 4. Aristocraţia se obligă a nu mai împedeca pe locuitori în facerea de testamente, iar în cazuri de moarte fără clironomi, a nu mai răpì dela văduve şi dela consângeni colaterali averile rămase, ci a se îndestulà cu câte o vită de trei ani din toată averea răposatului. 5. Se recunoaşte poporului dreptul de recurs la lege, iar în caz când acela ar întârzià cu confirmarea drepturilor şi scutinţelor, pe care le avuse şi poporul ţăran încă din zilele lui Ştefan, atunci locuitorii ţărani (iobagii) să fie obligaţi a plătì boierului câte zece bani, a-i lucrà câte o zi în săptămână, a-i direge moara şi a-i da nişte prezente la zile anumite. 6. Poporul îşi reservă dreptul de a se adunà în fiecare an acolo pe dealul dela Bobâlna, spre a se consulta în cauzele sale şi a mijlocì delăturarea şi vindecarea năpăstuirilor. Aceste condiţiuni moderne afară din cale, puse de către popor, fuseră acceptate de către aristocraţie şi cler numai de frica impusă prin forţa împrejurărilor. Aristocraţii ca şi episcopul, vedeau în acele condiţiuni una din cele mai profunde umiliri, din câte li s'ar fi putut întâmpla în vieaţă. Comisarii plenipotenţi la acea încheiere de pace au fost din partea aristocraţiei: Ladislau al lui Benedic dela Siarcadea, Ladislau al lui Grigoriu (Gereu) din comuna Someşeni (de lângă Cluj), Benedic dela Jucu şi Dionisie dela Sfăraşiu (Farnas), iar din partea democraţiei, adecă a poporului, au fost Ladislau Biro, judele Vicente, Ladislau (Vlad) Bana dela Olpret, şi un iobag, anume Antonie.

Complotul aristocraţiei cu clerul şi cu Saşii. Din ziua în care s'a ratificat această pace, aristocraţii au şi început a plănuì cum să o înfrângă, deocamdată însă n'au cutezat, a eşì pe faţă cu planurile lor, pen-

trucă după bătaia ce luaseră erau convinşi, că numai cu puterile lor din Transilvania nu vor mai fi în stare să mai subjuge de nou pe popor. Ceeace dureà mai amar pe aristocraţi, era condiţiunea, că pe viitor poporul să se poată aduna în fiecare an spre a-şi vedeà de interesele şi de drepturile sale. De când lumea, toţi tiranii şi toţi asupritorii mari s'au temut de adunări şi de consultări publice, şi fiindcă le-au şi împedecat oricând a stat în puterea lor, aşa urmă, că în locul adunărilor publice veniră conspiraţiunile. Intre aceste împrejurări ce mai era să facă aristocraţii şi clericii? Se puseră ei înşii pe conspiraţiuni, pe comploturi, şi începură să-şi caute ajutor în toate părţile, cu care să poată subjugà ţara de nou. Intr'aceea poporul, care nu mai avea nici umbră de încredere către inimicii săi, încă n'a depus armele, ci din contră, a fost cu destulă priveghiere asupra tuturor planurilor câte inverteau aristocraţii şi popii. Poporul românesc şi unguresc avuse mari cuvinte de a nu dà nici un crezământ subjugatorilor săi. In Septemvrie al aceluiaşi an iată că nobilii feudali din comitate, primaţii săcuilor, patricianii saşilor şi episcopul G. Lépes improvizară un congres la Căpâlna în comitatul Solnoc, unde dupăce se consultară între sine, cum să sugrume drepturile poporului şi cum să confişte în partea lor ţara şi toate avuţiile ei, apoi în 14 Septemvrie al aceluiaşi an compuseră şi subscriseră un document, o convenţiune de înfrăţire şi uniune, despre care chiar şi unii scriitori aristocratici mărturisesc, că ea a fost îndreptată în linia primă în contra poporului. Mai înainte de a încheià această uniune, conspiraţii s'au împăcat cu episcopul Lépes în cauza decimelor, se înţelege însă, că pe pielea poporului; după aceea făcându-şi cruce, depuseră un jurământ tare, că vor observà toate condiţiunile câte s'au adoptat de co-

mun, iar acele condiţiuni au fost: 1. Să depună jurământ credinţei cătră regele Sigismund. 2. Să jure fiecare parte conspiratoare, că îşi vor dà ajutor reciproc în toate cazurile grele şi cu atât mai vârtos între împrejurările de atunci. 3. In caz când una din părţile unite şi confederate ar cădeà în disgraţie la regele, ceilalţi doi confederaţi să-i mijlocească iertare. 4. Fiecare parte confederată se obligă a da trupelor celeilalte victualii în preţurile usitate, vara loc de castre în câmp, iarna cortel. 5. Fiecare comandante va manuţinea disciplina militară în conţelegere cu primarul comunei, şi fiecare este responzabil pentru escesele ostaşilor săi. 6. S'au luat şi oareşicari măsuri asupra desertorilor. 7. Oricând vre una din părţile confederate ar cere ajutorul armat al celorlalte două, aceste îndată la două zile după receperea scrisoarei provocătoare trebue să şi plece şi să meargă pe fiecare zi distanţă de câte trei miliarii, pentruca să dea ajutor iute, iar în caz de a nu se împlinì această condiţiune, prefectul cutărui district care ar fi de vină la acea întârziere, să fie pedepsit cu moarte. 8. Nobilii, Săcuii şi Saşii, se împacă de nou cu episcopul Gheorghe Lépes şi cu capitlul, şi jură fiecare parte că va depune şi va uita de orice ură şi ostilitate care dominase până acì în contra clerului, cum şi că se va ferì fiecare a mai reînoì acea ură şi urgie, iar dacă vre una din părţile contractante s'ar abate dela această învoire şi împăciuire, să fie cunoscută ca călcătoarea de jurământ, şi celelalte două părţi confederate să nu cuteze a-i merge în ajutor. 9. In caz când o parte ar aveà vre-o cauză de judecată cu ceealaltă, să se judece la tribunalul părţei adverse, iar judecătorii acesteia să-i facă dreptate.

Preşedenţia la acea adunare şi la compunerea actului de confederaţiune, cunoscut sub titlu de *Unio*

trium nationum, a purtat-o vicevoivodul Lorand Lépes, fratele episcopului.

A doua bătălie. Se vede că conducătorii şi comandanţii poporului românesc şi ai celui unguresc au şi aflat îndată despre acea uniune sau confederaţiunea încheiată la Căpâlna între oligarhii sau boierii cei mari din comitate cu primaţii săcuilor şi cu patricianii saşilor. Pe cât de mult fusese poporul înverşunat până atunci, anume poporul din comitate, adecă din partea cea mai mare a Transilvaniei în contra oligarhiei, pe atât a trebuit acum să se cătrănească mai amar asupra primaţilor săcuieşti şi asupra particianilor săseşti, cu cari poporul din comitate nu avuse nici în clin nici în mânecă, prin urmare nu puteà pricepe, de ce aceştia să aducă pe Săcui şi pe Saşi în contra locuitorilor din comitate. Se pare însă că poporul din comitate ştià prea puţin de maltratările şi spolierile, la care erau supuşi încă şi locuitorii din săcuime şi din fundul regesc*) din partea oligarhiei lor, prin urmare că aceasta încă aveà cauză de a se asigurà de ajutorul reciproc al aristocraţiei feudale din comitate. Destul atâta, că poporul românesc şi cel unguresc din Transilvania văzând noul pericol la uşă, sau adunat îndată iarăşi sub arme. Supremul comandante al oastei confederate a fost iarăşi Lorand Lépes, iar comandantele oastei democratice fù Antonie Lungu (Antonius magnus), carele apucase a câştigà mare autoritate la popor. Intr'aceea nobilii îşi propuseseră a mai ţineà o dietă sau congregaţiune nobilitară la Turda, însă n'au avut timp, pentrucă poporul îi strâmtorà, ca să iasă din nou pe câmpul sângelui. Se încinse iarăşi bătălie mare şi una din cele mai crunte, în care oastea oligarhică confederată fu iarăşi învinsă de cătră oastea democratică. Ziua bătăliei a doua încă nu se află din documentele câte le avem, dară din

un decret al vicevaivodului L. Lépes emanat în 30 Septemvrie 1437 se vede curat, că a doua bătălie se făcuse numai atunci de curând, adecă pe la finea lunei Septemvrie, și că el, Lépes, în 30 Septemvrie se mai aflà cu oastea sa încă tot în castrele puse aproape de râul Someș, adecă la vr'un punct undeva, între Gherla și Cluj. Din alte documente contimporane mai aflăm, că oastea democratică cuprinsese chiar și cetatea Cluj și Aiud. Mai departe se știe, rezbelul civil carele erupsese în Transilvania încă din Iunie, până spre toamnă se întinsese și peste comitatele învecinate Maramurăș, Sătmar și Biharia, în care ținuturi anume unul Martin ca conducător al poporului se bucurà de mare autoritate și făcea multe rele aristocraților, răzbunându-și pentru nenumăratele lor crime și tiranii, de care este plină istoria mai pe toate paginele sale.

Al doilea tractat de pace între oligarhie și democrație.

Văzând cele trei fracțiuni confederate, adecă nobilii feudali, primații săcuiești și patricianii sașilor, că rebeliunea lor în contra țărei și a drepturilor poporului iarăși nu le folosì nimic și că remaseră de nou învinse; cunoscând de altă parte, că trupele regești care petreceau afară din Trasilvania, cel puțin pentru atunci nu vor alergà întru ajutorul lor, și că aristocrației din Ungaria încă nu-i da mâna ca să le trimită sucurs, — a îmbiat pe popor iarăși cu condițiuni de pace, însă iarăși cu așa numita reservațiune mentală, sau cu cuget rezervat, ca adecă acele condițiuni să fie ținute în mod provisor, până ce va decide regele Sigismund în acea cauză de vieață și de moarte. Acest al doilea tractat provizor de pace s'a încheiat între oligarhie și popor la comuna Aput (Aputhi) în comitatul Dobâcei, în luna Octomvrie 1437, iară documentul ce conține condițiunile de

pace, s'a ratificat la capitolul dela mănăstirea Clujului în 6 Octomvrie.

Conferența dela Aput a fost compusă din mai mulți reprezentanți ai ambelor părți beligerante. Din partea oligarhiei confederate au fost: vicevaivodul L. Lépes, comiții sau căpitanii săcuilor Mihail Jaks de Kusal și Enric Thamási, oareșicum ca reprezentanți ai autorității publice, apoi dintre ceialalți aristocrați Ioan din comuna Jucu, Ladislau Ceh dela Red, Stefan dela Buda românească (în comit. Clujului), Iacob din Dragu, Nicolae dela Iclod, Benedic dela Vălcău, Petru din Bodoc, Ioan Lupul din Seserma,... un fiu al lui Ioan dela Codoru, Dionisie din Sfărașiu (Farnas în comit. Clujului), Petru din Turu (comitatul Turdei), Ladislau fiu al lui Turda dela Ceanu, Petru din Bogata, Nicolae din St. Pauru, unul .... din Dârlos (Darlatz, comit. Cetăței de Baltă), Nicolae alui Apa (Apati) dela Mălencrug (Almakerék, comit. Alba-sup.), Mihai alui Solomon dela Biserica-Albă (com. Albei), Mihai dela Geoagiu (com. Hunedoarei), Iacob dela Cisteiu, Nicolae dela Uroiu (com. Hunedoarei), și un alt Nicolae (locul e șters, ros în document), iară din partea poporului au participat în numele căpitanilor comandanți și în al poporului întreg Antonie Lungul dela Buda, Toma Lungul dela Seco (opid mic), Mihail și Gall, vlahi dela Giracu (Virágosberek, comit. Solnoc inter.), și magistrul Ioan din cetatea Cluj, aceștia toți căpitani (comandanți); pe lângă aceștia Benedec Gazda din comuna Diod (comit. Alba-inf., cercul Zlatnei), Paul Lungul dela Vaidahaza (Voivodeni com. Dobâcei), Valentin Faur din Satul-nou,*) Gregorie Cegu, Blașiu Grebu din comuna Buza (co-

*) Ammune pe nume, Satu-nou sau simplu Nou, ung. Ujfalu, sunt 25 în Transilvania, așezate în diverse ținuturi ale țărei, începând din distr. Brașovului cruciși curmeziși până sus în comit. de către Ungaria și până spre Bistrița.

mitatul Dobâca), Elie Lungul dela Almaşiu, *) Stefan Henţiu din Şombor,**) Ladislau (Vlad) Banu dela Alpret, Nicolae Vălcăianul dela Huiedin.

Aşa dar reprezentanţii ambelor părţi beligerante, autorizate a negoţià şi încheia de nou pace între cele trei fracţiuni de popor, aristocraţi feudali, primaţi săcui, patricii saşi, şi între popor, au fost trimişi la conferenţă din diverse ţinuturi ale ţărei, numai din săsime se pare că nu a fost nici unul. Mai este de însemnat, ca reprezentanţa colectivă a poporului se numeşte în documentele respective cu terminul oficial şi diplomatic usitat şi mai înainte, şi pe atunci, şi mai târziu în această ţară, adecă Universitas, prin urmare „universitas Hungarorum et Valachorum, universitas populorum et rusticorum, ca şi universitas nobilium, siculorum et saxonum." Se înţelege însă, că poporul îşi putù stoarce numai cu armele în mână, acea titulatură onorifică, ce da testimoniu pentru vieaţa politică şi naţională.

Condiţiunile de pace stabilite în conferenţa dela Aput, scrise şi coroborate cu sigilele vicevaivodului Lépes şi ale celor doi comiţi săcuieşti, au fost transmise prin o deputaţiune la conventul mănăstirei Cluj, pentruca călugării de acolo să le dea afară în forma autentică, să le conserve totodată într'un original în arhivele mănăstirei, dupăcum erà usul vechiu de a se conserva actele publice sau în arhivele capitulari dela Alba, sau în cele mănăstireşti dela Cluj. In acel arhiv a şi aflat c. Ios. Kemény acest document memorabil din 6 Oct. 1437, pe care'l vom publica şi noi în ordinea celorlalte.

Acele condiţiuni de pace din 6 Octomvrie, se pot contrage în următoarele puncte: 1. Fiecare om de condiţiune iobăgească sau ţărănească are să deà boierului (în document domnului, domino) sau, taxa anuală câte un florin (galbin) de aur, dacă ară cu câte opt boi, jumătate după patru boi, 25 denari după câte doi boi sau doi cai, iar dacă ţăranul nu ar aveà vite trăgătoare, ci numai alte vite, cum oi, capre, vaci, apoi vii, care toate ar ajunge valoarea unui aràtru, adecă pe cât ar puteà ara cu câte opt boi, să deà tot câte un florin taxă pe an, iar cine are vite mai puţine, să dea în proporţiune tot mai puţin, iar ţăranul ce nu are vite de loc, ci este ziler, proletar, să deà câte doisprezece denari pe an. 2. Fiecare ţăran să deà boierului usitatele trei daruri la zilele anumite.*) 3. Fiecare ţăran să lucre boierului câte o zi în săptămână, adecă 52 de zile în an.**) 4. Fiecare nobil are în moşia sa jurisdicţiune, adecă potestate de judecător peste iobagii săi, dar iobagul care se crede asuprit, să aibă drept de apelaţiune sau de recurs la vre-un alt boier din altă comună, dela a cărui sentinţă să nu mai fie loc de apel.***) 5. Dacă vre-un iobag s'ar strămută de pe locul boieresc, fără ştire şi fără a fi împlinit cu ceeace erà dator, boierul să aibă dreptul de a-l readuce şi a-l deţineà până ce va împlinì cu ce erà dator. 6. In oricare alt caz ţăranii voind a se strămută dela un loc la altul, să nu poată fi împedecaţi de nimeni, nici readuşi, îndată ce au împlinit tot cu ce erau datori boierului în sensul condiţiunilor specificate mai în sus.****) 7. Iobagii să fie obligaţi a ţineà morile boiereşti în stare bună. 8. Ţă-

*) Comune cu nume Almaşiu (Almás) sunt 11.

**) Comune Sombor sunt 5.

*) Acele sunt numite în documentul din 6 Iuliu, adecă două gălete de ovăs, pogaci (tortas, turte) şi pui de găină.

**) Din care se făcuseră 104, încă şi 208 zile pe an!

***) Forum dominale, sau cum se ziceà pe la nemţi, patrimoniale.

****) Libera migratio, pe care totuşi oligarchii mai târziu o cassaseră iarăşi cu totul.

ranii să nu facă la oamenii boierului nici un rău. 9. Insă nobilii să se abțină dela orice batjocură și maltratare, și nici pentru cele întâmplate în decursul acestui resbel civil să nu impute și să nu încrimineze nimic, nici pe căpitanii poporului, nici pe popor, ci să-i lase în bună pace; întocmai căpitanii și țăranii să nu-și bată joc de nobili și să nu le facă nici un rău. Iar dacă vre-un nobil ar călcà condițiunea aceasta, atunci să fie tras în judecată, sau la vodă, sau la vicevodă, și să dea satisfacțiune. Iar dacă aceeași condițiune ar fi călcată de către vre-un căpitan sau de vre-un țăran, atunci nobilul vătămat să aibă drept asupra capului și averei celuia, tractându-l ca pe un călcător de jurământ. 10. Oricând, sau vodă, sau vicevodă ar provoca pe poporul țăran ca să se scoale cu arme pentru apărarea patriei în contra inimicilor ei, atunci poporul să fie obligat a se scula îndată, a se armà ostășește și a merge ori încătrău va fi comandat de către vaivod. 11. Toate aceste clauzule câte s'au enumerat până aci, sunt obligate ambele părți a le observà cu toată rigoarea, până când se va reîntoarce deputațiunea lor dela împăratul Sigismund; iar acela sau aceia, cari se vor opune, să fie tractați ca perjuri *) și călcători ai credinței catolice, și dacă va fi nobil, să fie tras în judecată criminală ca sprejur, sau la vodă, sau la vicevodă; iar de va fi țăran, domnul sau (boierul) să-l pace sunt numai provizorii, având valoare numai fișcà toată averea. 12. Fiindcă aceste condițiuni de pace sunt numai provizorii, având valoare numai până la reîntoarcerea deputațiunei dela împăratul, așa se obligă ambele părți, adecă și aristocrații, și țăranii, ca până la 1 Noemvrie să trimită nesmintit și neapărat la împăratul, iar partea ce nu ar trimite deputați (Nuntios), să treacă de sprejură, călcătoare de jurământ.

Acest tractat de pace provisorie s'a transmis la conventul dela Cluj prin deputați anumiți și adecă din partea aristocraților prin Ladislau din Someșeni și prin Benedic Pârvul dela Vălcău, iar din partea poporului prin căpitanul Mihail Vlahul dela Girac, Benedic dela Diod și un alt Mihail dela Cehu (Csehi, în comit. Crasna).[1] Călugării dela Cluj perlegând acest document aflară, că unii articli ai aceluiași nu ar aveà înțeles chiar, precum și este așa în adevăr; cu toate acestea ei îl deteră părților beligerante, în forma autentică, pentruca să-l aibă la mână, iar un original îl păstrară în arhivele lor, unde se mai află până în ziua de astăzi.

Studiind și acest document mai de aproape, moderațiunea poporului țăran te pune și cu această ocaziune la mirare. El învingător, se supuse și astădată la niște condițiuni încă și mai periculoase, și mai umilitoare decât au fost cele din 6 Iulie. Și că poporul a fost învingător, se vede curat din împrejurarea, că între alte puncte strategice mai tari, Clujul și Aiudul încă apucaseră în posesiunea oastei democratice. Intr'aceea, acest moment al revoluțiunei din 1437 merită un studiu înadins și aprofundat, carele astădată ne-ar duce prea departe.

De s'au trimis sau nu, deputați la împăratul Sigismund, nu se mai poate află din documente, precum nu se știe nici răspunsul și respective decisiunea împăratului și regelui, în caz când deputațiunile vor fi mers în adevăr la Praga, unde petrecea pe atunci Sigismund. Așa nu se mai știe nimic ce s'a mai întâmplat în lunile Octomvrie și Noemvrie. Se pare însă ca tractatul de pace din 6 Octomvrie în curând va fi ajuns la condițiunea unei coale albe, fără ca Sigismund să fie apucat a decide ceva în acea cauză, pentrucă într'aceea el murì în 9 Decemvrie 1437. Așa era lucru firesc, ca anarhia să se întindă și mai

tare, aristocraţii să recâştige curagiul pe care-l perduseră, pentrucă ei acuma puteau face orice le plăceà, de capul lor, încă şi mai multe decât făcuseră în zilele lui Sigismund, carele a lăsat de le-a fost crescut cornul mare ca niciodată mai înainte. Se ştie din vre-o două documente, că aristocraţii neputând luà Aiudul dela democraţi în alt mod, îi deteră foc şi-l prădară în 15 Decemvrie al aceluiaşi an. Se mai ştie, iarăşi, că într'aceea partidei aristocratice îi veniră ajutoare considerabile dela aristocraţii din Ungaria, după care oastea boierească unită şi mult mai număroasă, să răpezì asupra oastei democratice, care într'aceea se văzuse necesitată a se retrage în Cluj şi a se apărà în acea cetate. După unele bătălii crunte, Clujul fù atăcat şi încunjurat pe la 15 Ian. 1438, şi aşa oastea democratică se văzù strâmtorată tare în acea cetate. Mai aflăm şi atâta, că în aceleaşi luni de iarnă revoluţiunea democratică condusă de căpitanul Martin în vecinatele comitate ale Ungariei, fusese călcată şi înfrântă de către aristocraţia de acolo, care după aceasta se şi văzù în plăcuta poziţiune de a trimite ajutor aristocraţiei transilvane în contra poporului.

Celelalte fase din acest al treilea period al rezbelului civil din 1437 et 38 nu ne mai sunt cunoscute, afară de singura împrejurare, că în fine oastea aristocratică învinse pe cea democratică, după care pe comandantele primar Antonie Lungul puseră mâna la mănăstirea Clujului şi 'l tăiară în bucăţi, iar pe dealul din faţa Turdei traseră în ţapă pe alţi nouă căpitani de ai poporului, iar la mulţime, alţii le scoaseră ochii, le tăiară nasurile, buzele, mânile etc.; peste tot nu mai voiră să ştie de nici o cruţare în lume. Foarte bine observa A. Szilágyi în istoria sa, că între aristocraţi şi democraţi nici decum nu puteà să fie vorba de învoieli serioase şi de pace, ci puteà

să fie numai de victoria şi subjugarea totală a uneia sau alteia din cele două părţi beligerante. Aşa nicăiri nu se poate aplicà mai bine ca la locul acesta vechia sentinţă: Vae victis! Vai de cei învinşi. Intr'adevăr, că din acea epocă înainte a fost vai de popor, vai de naţiunea românească, zău însă, vai şi de poporul unguresc, carele încă a căzut tot mai tare sub jugul iobăgiei; a fost însă vai şi de o parte considerabilă a Săcuilor orbiţi de D-zeu, cari au ajutat a călcà drepturile poporului din comitate, pentrucă după aceea succesive să se vadă şi ei iobăgiţi şi robiţi de primaţii lor. Rebelară de câtevaori ei de capul lor, însă nici Românii şi nici chiar fraţii lor Unguri din comitate nu le săriră într'ajutor, ci-i lăsară în prada tiranilor, precum se ştie din istoria următorului secol al 16-lea. Încă şi o parte a Saşilor ajunse la stare de iobăgie, în care au gemut şi aceea până inclusive la anul 1848. Insă mai pe sus de toate a fost vai de ţara întreagă, pentrucă prin acel rezbel civil şi prin cumplita tiranie a oligarhiei, o parte foarte considerabilă a puterei poporului fu paralizată şi înfrântă; poporul adecă lipsit de drepturi în patria sa, oricând se apropiau Turcii asupra ţărei, întrebà pe oligarhi, că pentruce are să lupte, pentruca să schimbe pe un tiran cu altul?

Dealtmintrelea sămăna foarte, ca poporul nici dupăce oastea sa fù învinsă la Cluj şi Aiud, încă nu desperase de tot că nu-şi va recâştigà drepturile pe care le avea garantate de câtiva secoli încoace şi anume dela St. Ştefan înainte. Deci temându-se aristocraţia de reînoirea revoluţiunei democratice, conchiamă la Turda congregaţiune generală unde în 2 Februarie 1438 reînoeşte uniunea sau confederaţiunea care se încheiase mai întâiu în Septemvrie anul trecut la Căpâlna între nobili, primaţi şi patriciani sub numele fals de unio trium nationum. In acest act

de confederațiune se vorbește curat despre „sfărmarea și esterminarea totală a țăranilor rebeli și blăstămați“. Aceiași uniune însă în decursul timpului își întoarse vârful cel mai ascuțit anume asupra poporului, asupra națiunei românești și a drepturilor ei. Intr'aceea Unio trium nationum merită iarăși altă apreciațiune și studiu cu conștiință, nu mai mult din punct de vedere oligarhic, feudalistic, separatist, egoist, ci cu totul din alte considerațiuni, care să facă onoare la orice istoric și om de stat, iar nu ca până aci, se aducă infamia peste susținătorii ei.

După acestea vom pricepe mai ușor documentele rămase din anii 1437 et 1438.

Istoria noastră modernă.

Acea istorie ni-se mai prezintă încă tot numai în perspectivă depărtată. Despre necesitatea imperioasă de a se scrie istoria noastră, pentru noi, din timpul nostru, s'a vorbit mai de multe ori, s'au ținut și unele disertațiuni în această materie, s'a luat la oareșicare discuțiune încă și în adunarea generală din anul trecut. Insă numai cu atâta, scopul nu va fi ajuns niciodată.

Mulți se plâng la diverse ocaziuni, că națiunea daco-romană din imperiu și-ar fi perdut, sau că ar fi în pericol învederat de a-și perde firul sau mai rău, a se perde cu totul, a venì în confuziune deplorabilă pe terenul vieței publice, politice, naționale. Lucru prea firesc acesta. Vai de acel om, carele când se scoală dimineața, nu mai știe de loc ce a făcut eri și alaltăieri, ce i-s'a întâmplat înainte cu o săptămână sau cu o lună. Oameni de aceștia uituci, sunt supuși pe toată viața lor la confuziunile cele mai neplăcute, până ce mai pe urmă ajung de râsul și de compătimirea celorlalți.

Pentruce conducătorii și fruntașii celorlalte popoară conlocuitoare, sau locuitoare împrejur de noi, se reculeg, se orientează mai iute și mai bine decât așanumita inteligență românească, pentruce aceasta rămâne păcălită în atâtea cazuri și ocaziuni? Pentrucă alții își exercitează și memoria și judecata prin istorie, și rămân cu trecutul în nex, în contact neprecurmat, iară noi ducem vieața publică efemeră, de Joi până mai apoi, trăim din mână în gură; nu voim să învățăm din trecut, nici a ne prefige un

scop chiar, o ţântă limpede, un plan anumit şi bine precugetat. Şi mai crede cineva, că aceasta se poate întâmplà fără ajutorul unei istorii critice? Căutaţi la generaţiunile noastre june, care ies în lume mai ales dela 1860 încoace, cum oarbecă pe întunerec în cestiuni naţionale şi în afacerile ţărei, cum perd nu numai firul evenimentelor din anii 1848 et 1849, dar n'au cunoştinţă de nimic din ce s'a întâmplat cu noi în cei zece ani ai absolutismului, ba nu mai cunosc nici chiar evenimentele dintre anii 1861—1865, adecă epoca ce se zice a sistemei lui Schmerling, sau epoca semi-constituţională. Din aceasta neştiinţă groasă a lucrurilor trecute de curând, adecă numai de câte zece sau douăzeci de ani, se poate explicà un mare număr din apariţiunile cele mai neplăcute, greţoase, compromiţătoare şi chiar ruşinătoare din câte s'au arătat între noi în anii aceştia mai din urmă.

Mulţi Germani şi Maghiari din câţi au scris şi publicat istoria modernă a ţărei, a naţiunei lor, sau a vre-unei partide la care ţin ei, s'au ocupat, se mai ocupà mereu şi de Români, însă cum? Falsificând faptele şi chiar acte publice oficiale, iar pe mai multe trecându-le de tot cu vederea, precum am observat şi altădată la ocaziuni diverse. Aşa ceva pentru Români nu e istorie, ci este curat insultă, batjocură, infamie, blăstămăţie. Pentru voinţa rea şi ostilitatea altora nu poate fi responzabil nici un Român; este însă cu atât mai mare culpa şi chiar crima noastră, pentrucă nu ne apărăm. Lipsa de apărare poteroasă în cazuri şi timpuri, în care te poţi apără şi tot nu o faci, poate să purceadă numai din lipsa de ambiţiune nobilă, din debilitatea simţului naţional, din indolenţă, nepăsare, lene călugărească, di fatalism oriental, din servilism înăscut şi inscorţoşat.

Nu aşa fac oamenii cari ştiu să-şi prepare viitorul, cari au prudenţa şi prevederea de a da fap-

telor şi evenimentelor timbrul lor naţional; ei cunosc ce înseamnă a da generaţiunilor ce-şi succed, nutriment istoric sănătos. Alţii nu se vaieră, nici nu se iau de cap pentru câteva sutişoare ce se dau ca subvenţiune la publicarea de arhive istorice, de colecţiuni, de disertaţiuni istorice, ci din contră, scot cu miile şi cu zecile de mii spre asemenea scop măreţ, au misiuni de bărbaţi eminenţi în ţări străine, pe la biblioteci şi arhive, pun premiu cu sutele de galbini, dau onorarii respectabile, şi pe toate le consideră ca câştig real pentru consolidarea vieţei lor naţionale, pentru deşteptarea spiritului, înălţare în faţa opiniunei publice a lumei ştienţifice şi luminate; ei asemenea spese nu le trec în dèficit. Căutaţi mai de aproape la lucrările academiei împărăteşti de ştiinţă din Viena, la ale academiei ungureşti din Pesta, la Societatea Kisfaludi, la Societatea muzeului din Cluj, Societatea patriotică a Saşilor în Sibiiu, care lucră şi tipăreşte arhivul său mai bine de treizeci de ani, tot cu spese considerabile, şi le vinde în câte 10—15 ani. S'au văzut oameni, cari au dat pentru câte un singur document istoric câte una şi mai multe mii de fiorini, după care-i auzi zicând: „Am câştigat ceva lucru nepreţios“, iar nu că au păgubit.

Incât pentru istoria modernă a ţărilor noastre, ai puteà formà o bibliotecă respectabilă din publicaţiunile câte s'au făcut în limbile germane şi maghiare, cum şi în unele dialecte slavice de 24 ani încoace. Las că pe timpul rezbelului civil în Monitor (Közlöny) s'au adunat toate actele publice ungureşti iar în Sieb. Bote din Sibiiu cele nemţeşti; las că 1850 s'a început publicarea de acte secrete în amândouă limbile,*) dar apoi îndată în anii următori câ-

*) Geheim-Arhiv der ungarischen Revolution. Actenstüke zur Geschichte der Ereignisse in Ungarn und Siebenbürgen im Jahre $184^8/_9$. Pest 1850. Bei Landerer und Heckenast.

ţiva bărbaţi căzuţi din funcţiuni înalte şi parte emigraţi şi exilaţi, au şi început a-şi publica memorabilele şi cu acelea suferinţele lor; alţii mai mulţi le-au urmat lor, dupăce au scăpat din captivitatea austriacă în care căzuseră.

Activitatea generalului Bem în Transilvania s'a scris şi publicat nemţeşte încă sub absolutism. In acelaşi timp a eşit la Pesta: „Die ungarische Revolution im J. 1848 und 1849. Schilderung der damaligen Zeitereignisse in Ungarn und Siebenbürgen nebst Scenen und Bildern aus dem ung. Revolutionskriege. (In trei ediţiuni una după alta. 8o pag. 291, iar suplementele pag. 304).

Alex. Szilágyi, unul din membrii cei mai renumiţi ai academiei ştienţifice maghiare, ajutat de ai săi a publicat:

A magyar forradalom férfiai 1848—1849-ban. (Bărbaţii revoluţiunei maghiare. 8o mare, pag. 344. Două ediţiuni).

A forradalom története 1848 és 49-ban. (Istoria revoluţiunei, 8o/o mare, pag. 424.)

A magyar forradalom napjai 1849. Julius elsője után. (Zilele revoluţiunei maghiare, format 12o/o pag. 192. Trei ediţiuni.)

Ludovic Asboth, fost oficial de stat major a publicat memorialele sale „Asboth Lajos emlékiratai az 1848 és 1849-iki magyarországi hadjáratbol. Două tomuri, 8o/o pag. 670.

Acelaşi Asboth a publicat o critică aspră asupra generalului Görgei, în contra fostului colonel Assermann, care-l apărase, 8o pag. 32.

Andreiu Vargyas. A magyar szabadság-harcz története 1848—49-ben, în 4o cu ilustraţiuni.

Lud. Kövári, dela Turda, istoric şi publicist prea bine cunoscut, între altele multe a publicat în anul 1860 un Archiv cu documente din anii 1848—49.

Okmánytár az 1848—49-iki esseményekhez. Kolozsvár 1860. Acelaşi a dat şi un fel de cronică prin anii 1849 până la 1860. Apoi

Erdély története 1848—49-ben. (Istoria Transilvaniei.) Pesta 1861, 8o mare, pag. 279.

— Der Winterfeldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Von einem österreichischen Veteranen. Leipzig, 1861. Dè la acelaşi anonim eşise mai înainte de aceea: Skizzen und kritische Bemerkungen der Ereignisse in Siebenbürgen.

Dela cunoscutul Coloman Csutak, fost mai în urmă colonel revoluţionar, au eşit memorialele sale scrise pe timpul cât a şezut în captivitate la Arad. „Aradi fogságom alatt irt Adatok az 1848/9 évi szabadságharc, különösen az Erdély havasai ellen vezetett hadjáratrol. Pest, 1868.

Acest Csutak avù a face foarte mult cu Românii, iar tirăniile sale 'i fuseseră imputate tocmai şi de către cămărazi de ai săi; el însă cearcă a se spălà de toate.

Dela Bartolomei Szemere, fost ministru de interne în revoluţiune, s'au publicat memorialele sau ziarul său, precum îl întitulase el însuşi.*) Acel ziar l'a dus nefericitul Szemere în anii exiliului său, s'a publicat însă numai în anul 1869 la Pesta, pe când Szemere începuse a-şi perde mintea. Cine vrèa să cunoască durerile unui exilat, să cetească ziarul lui Szemere.

Dela fostul generar revoluţionar Ioan Czetz anume într'un tomuleţ 8o Campania transilvană alui Bem în 1848—49 scrisă nemţeşte şi tradusă în ungureşte de Komáromi. Pesta, 1868. Acest Czecz fusese până în anul 1848 locotenent primar la un re-

*) **Naplom, adecă Ziarul meu.**

giment împărătesc, care în parte să aflase în garnizoană la Brașov, iar de naționalitate era Romnâ renegat, mi-se pare din o familie de grănițeri. Om foarte deștept, dar fanatic. In anul 1848 a trecut la revoluționari.

Din scriptele rămase dela maiorul Bauer, fost adiutant general alui Bem, a publicat L. Makray, fost vicecolonel, un tomuleț, în care încă se vorbește și despre Români, dar se înțelege ușor, în ce ton și în ce termini.

Nicolae Pap dela Cristur (armean de viță), cunoscut bun publicist unguresc și redactor al ziarului democratic „Magyar Polgár“ din Cluj, publică până și în Călindarele sale diverse acte autentice din anii 1848—49.

Ce să zicem de memorialele generalului polon Dembinski,*) pe care le-a scris el pentru timpul pe cât își pusese sabia sa în serviciul Ungurilor în contra casei de Habsburg-Lotaringia. Acele memoriale au eșit și în carte separată, să publică și în „Wehrzeitung“ din Viena ca foileton, și sunt foarte interesante. Se alătură lângă scriptele lui Dembinski încă și ale lui Klapka și Görgei.

Au mai publicat și alții colecțiuni numeroase, pe care noi nu mai suntem în stare de a le arătà la locul acesta una câte una; celuice are plăcere a le cunoaște, îi stau la dispozițiune cataloage, librării, biblioteci și — punga proprie, dacă o are, pentruca să și-le cumpere.

După acestea ne-ar fi îndemână să punem aici întrebarea, că din partea noastră a daco-românilor cu ce s'a înavuțit istoria cea mai nouă, anume dela anul 1848 până la 1865. Afară de documentele publicate în „Foaia pentru minte, inimă și literatură“;

*) Memoiren des Generals Dembinski.

afară de „Romänen der österreichischen Monarhie“ în trei fascicole, de Magazinul Daciei fasc. VII, publicat de d-nul Laurian în Viena, din partea III a istoriei d-lui A. I. Papiu, de discursul răposatului Sim. Bărnuțiu ținut la Blaj în contra Ungurilor, că ce mai putem noi produce în limba noastră pe acel period de 17 ani, dacă nu vom adauge cumva încă și Buletinul legilor tradus de translatorii pe cari iam avut aplicați din partea regimului, apoi actele conferențelor naționale și ale dietei transilvane dela Sibiiu 1863—5 pentru noi în etern memorabile. In anul 1848/9 au funcționat atâți prefecți și tribuni, cari au pățit multe în acele zile critice; n'am văzut însă pe nici unul să-și fi publicat memorialele lor, precum au făcut mulțime de ofițeri de ai insurgenților. Nici chiar dintre foștii membrii ai comitetului național n'au scris până acilea nici unul din partea sa nimic despre acele timpuri, afară numai de dl Laurian, pe cât se vede în istoria sa. Am avut și ofițeri în armata imperială, cari au trecut prin multe și mari suferințe. Știm că domnii ofițeri sunt supuși la oareșicare formalități, permisiuni, concesiuni, când voiesc a publicà câte ceva; cu toate aceste cetim, anume în foile publice militare, articilii foarte interesanți, scriși cu multă cunoștință de lucru și în limbă viguroasă, energioasă, tot numai de către ofițeri împărătești; mulți alții își publică operile lor în formă de cărți. Pentruce să nu să afle și dintre ofițerii români, cari să-și conscriă și publice măcar memorialele lor?

Numai din atâta material cât avem publicat până acum în limba noastră, în cauza și interesul națiunei noastre, nu se poate scrie istoria noastră cea mai nouă așa, ca să fie deamnă de acest nume, ci se mai cere ca să adunăm la material cât se poate mai mult și mai bun. Istoria noastră trebue să ne spună adevărul întreg, întru toată golătatea, și dacă voiți,

splendoarea sa, fără ca istoricul să întrebe, dacă acel adevăr place cuiva sau nu, dacă-l lumină sau îl și arde. Apărarea noastră în contra minciunilor și calumniilor străine, zău însă și critica dreaptă nepărtenitoare a faptelor noastre, are să meargă alăturea cu descrierea evenimentelor.

Rugăm pe toți acei contimporani ai noștrii, cari poartă peana cu cevași desteritate, ca să nu-și pregete, să nu mai aștepte unii dela alții, să nu lase a trece zilele și anii, ci să scrie ceeace știu și ce au pățit, să-și facă reviziune încă și la corespondențele private pe care le vor fi conservat din timpii de pericol și câte se vor fi ocupat cu afaceri publice, să le dea de material pentru istoria cea mai nouă. Căutați la popoarăle conlocuitoare, cum oamenii lor culeg și publică toate petecuțele de scrisori, cari cred că vor revărsa lumină peste trecutul lor și al țărei. Noi Românii încă putem să facem mult, în diverse direcțiuni, numai convicțiunea și violența să nu ne lipsească.

Anarhia și corupțiunea presei nemțești. Presa maghiară. Presa*) daco-română.

Aceia cari cunosc rigoarea legei ungurene de presă din anul 1848, înarmată cu cauțiuni mari în bani și cu pedepse înfricoșate, î-și vor explica greu anarhia, desfrâul, impudența (nerușinarea), lipsa de orice bunăcuviință, corupțiunea și demoralizațiunea ce domină cel puțin în jumătate dintre ziarele câte se publică mai ales dela 1867 încoace în Ungaria. Maniera de a scrie în limbagiul sclavilor din zilele lui Sulla, în al suburbiilor infectate din Pesta, în tonul populațiunei semibarbare de pe câmpiile Ungariei cunoscute sub nume de pustă, stepă, deșert, au început a seduce și pe unii Români, ca să imite și ei acea manieră desfrânată și brutală. Dară sentința marelui Buffon va rămânea adevăr etern: Stilul este omul. Adesea din lectura unei cărți, sau din o serie de articoli originali (nu plagiat) poți pătrunde la modul cugetării și la motivele secrete, pentru care a scris cutare om așa și nu altmintrelea. De multe

*) Cuvântul Pressă, deriv. dela verbul latin, premo, pressi, pressum, rom. apăs, strâng, tescuesc, storc, premú, i, eme, este adoptat în mai multe limbi europene. In unele din acelea pressa semnifică în sens mai larg orice teasc sau storcătoriu, torculariu (lat. Torcular, is), în sens mai strâns, teasc de tipărit; de aici în sens aplicat Pressa semnifică orice scriere se tipărește în tipografie; iară dela un timp încoace, Pressa este sinonim cu ziaristica, cu publicitatea, adecă cu acea parte a literaturei periodice, care se propagă repede, în cercuri întinse, și în mai multe clase ale societăței omenești. La locul acesta vorbim numai de presa luată în sensul din urmă.

ori se reflectà partea strâns morală a individului în câteva pagini, pasage, aliniate, încât ți-se pare că-l vezi dinaintea ta.

Dacă despre individ se poate zice, că stilul este omul, apoi de aceea presa periodică ce-și are publicul său stabil și se susține în curs de mai mulți ani, se poate afirmà cu acelaşi drept: Presa este publicul. Intre nutremântul spiritual și cel fisic sunt mari analogii. Fiecare om liber în acțiunile sale, mănâncă și bea aceea ce-i place lui, bucate care corespund naturii sale, precum și bucate de beuturi, cu care l-a dedat cineva de mic. Dar în cazul din urmă se întâmplă de multeori, că cineva se dedă și cu bucate și beuturi foarte stricăcioase, cum și cu tăbac, cu afion (opium), cu hasis (beutură bețivă, făcută din cânepă verde), cu arsenic. Așa este și cu lectura. Invențiunea artei tipografice nu se poate prețuì cu tot aurul și cu toate pietrile nestimate din lume; dar ce este mai necesar decât aerul, apa, focul, și cu toate acestea, ele încă fac între unele împrejurări oamenilor și animalelor rele mari. Așa face și tiparul, mai vârtos când apucă pe mânile unor oameni de spirit și de cultură științifică, însă moralicește corupți, sau ceeace este tot una, când tiparul devine instrument, sau al despotismului, sau al anarhiei.

Dela invențiunea tiparului și până în secolul nostru, pentru înfrânarea scrierilor imorale și corumpătoare, cum și a celor revoluționare, s'au întrodus censura cea mai severă și pedepse aspre până la perderea capului și la confișcarea averilor. Mai târziu s'a delăturat censura preventivă, dar i s'au substituit legi draconice de presă, avertisemente despotice, care adesea erau date mai mult din mâncărime de a torturà pe scriitori, din trufia și brutalitetea politieană, din ură de partidă, ură națională, sau ură religioasă. Cu legile de presă erau împreunate con-

fișcări de cărți și ziare, procesele de presă, și iarăși pedepse în bani și în libertate, iar din partea arhiereilor circulare afurisitoare, anateme, când mai mici, când mai mari, adesea porunci date pe cale strict secretă, că cutare carte, cutare scriere să nu cuteze a o cumpăra și ceti nici un credincios. S'au văzut tipografii privilegiate, cu drept exclusiv de a se tipărì, anume cărți religioase și cărți scolastice numai în acelea; iar între arhierei au fost și de aceia, cari au mers mai departe, pretinzând, că orice tipăresc cei de aceeași confesiune cu dânșii, fie lucru religios, fie profan, fie filosifie, ori niște colecțiuni de anecdote, să iasă numai în tipografiile autorizate și binecuvântate de ei. S'a îngrijit totodată, ca să învețe carte oameni cât se poate mai puțin, iar pentru cei cari învățară, s'au tipărit cărți ascetice, pline de nu știu ce învățături transcendentale, de poezii monastice, neînțelese de nimeni pe lume. Acèst obscurantism apoi întunecà, tâmpeà, hăbăuceà spiritul omenesc, omorând în el elasticitatea lăsată lui dela Dumnezeu și dela natură. Dară lucrul cu totul străin! In acel întunerec egiptean adevărata moralitate, nu numai că nu câștigă nimic, ci din contră, oamenii se făceau și mai blăstămați, delictele și crimele se înmulțiau în proporțiuni spăimântătoare, ceeace s'a comprobat de ajuns în mai multe țări, la popoară mari și mici, în mii de cazuri. Cu cât rigoarea ți se părea că este mai mare, cu atât se comiteau crime și delicte mai înfricoșate și mai multe. Vezi datele statistice comparative din Italia, Hispania, Austria, Ungaria; vezi și Grecia, cu insulele grecești, partea Turciei locuită de popoară slavice, cu vendetta de moarte pentru moarte; asemenea Polonia și parte mare a Rusiei. In toate aceste țări moralitatea publică și privată a fost și mai este compromisă mai greu decât în altele, și în acea proporțiune, în care

presa e frecată cu lanţuri mai groase. Moralitatea sufere mai mult sau mai puţin, şi în celelalte ţări nenumite aici; însă din studiile comporative făcute în timpurile noastre ese luminat, că de ex. în Anglia, în Belgia, în Holanda, în Helveţia, în Saxonia, în care ţări domină libertatea presei, relative mai de mult, şi anume în Anglia din secolul trecut, moralilitatea s'a cores şi se corege în proporţiunea în care câştigă libertatea presei. Este adevărat, că la acea coregere au mai concurs şi alte împrejurări, alţi factori, precum au fost şi sunt nobilitarea educaţiunei în familie, în casă, înmulţirea şcoalelor, nutrirea simţemintelor religioase pure şi sublime, neadulterate prin bigotenie şi fanatism, legislaţiune luminată; cu toate acestea, nu avem în cătrău, caută se recunoaştem, că chiar acele mijloace corective ale omului pe acest pământ se ajută şi îşi pot ajunge scopul numai prin cuvântul liber, prin presa, care face, ca oamenii fără a se mişcà din loc, ci şezând, cum am zice la masă, să se înţeleagă între sine din punctele cele mai depărtate ale pământului.

In fine popoarăle au văzut din experienţă îndelungă, că dacă censura preventivă era un tutorat tiranic şi umilitor, apoi legile de presă cu măsurile lor represive şi cu pedepsele cele brutale, demne de corporalii şi sergenţii din vechime, sunt şi mai periculoase pentru desvoltarea facultăţilor omului, pentru libertate şi moralitate; au recunoscut însă şi acel adevăr, că excese, delicte şi în oareşicare cazuri chiar crime se pot comite şi prin presă. Acest rău trebue cores, însă cum? Pe două căi, adecă: delictele şi crimele comise prin presă să fie tractate după §§-ii codicelui penal, ca oricare alte, comise în alt mod; mai departe, plagele înfipte, adecă scoţând cui prin cui; cu alte cuvinte, aserţiuni false, date publicităţei de unul, să le refrunte celălalt prin argumente tari şi clare; minciunile să se demaşte şi să fie date

de ruşine, calumniatorii să fie înfieraţi prin publicarea de probe juridice convingătoare, iară nu numai prin frase sunătoare ca oala goală de aramă; conspiraţiunile în contra libertăţilor publice să fie trase la lumina zilei, însă iarăşi tot numai cu probe convingătoare, iar nu prin ficţiuni şi denunciaţiuni infame; în fine onoarea individului inocent să fie răsturnată în strânsul înţeles al cuvântului, iar pe lovitoriul în onoare presa să-l ridice pe scena de prostituţiune, cu tabela infamei de gât.

Libertatea presei înţeleasă şi realizată în modul aci aieptat, a produs şi produce în adevăr fructe salutare în toate ţările, în care ea se prezintă la public cu aceste calităţi. Numai sub aceste condiţiuni poate ea să merite prea onorificul nume de a şasea putere europeană şi în genere de putere mare (grande puissance, Grossmacht), iar altmintrelea nu.

Acestea criterii ale adevăratei libertăţi de presă ne împing la întrebarea, că până la ce grad presa din Ungaria, Transilvania, România corespunde în zilele noastre sublimului său scop.

Ungaria proprie, ca ţară cu teritor relative mult mai întins, cu capitală destul de mare şi cu mai multe cetăţi de a doua mână, este reprezentată prin publicitate mai mare decât celelalte două ţări aci numite; de aceea se şi începem cu examinarea presèi ungurene, şi încă astădată mai mult numai din punct de vedere moral, carele între orice împrejurări trebuiè să ocupe locul întâiu. Aci însă ne-a dispensat de studiu fatigator, între alţii, unul din bărbaţii contimporani, dintre cei mai renumiţi ai Ungariei, de naţionalitate maghiară, din clasa aristocraţiei înalte. Acel bărbat este comitele Melhior Lonyai, om trecut de anii cincizeci, fost mai mulţi ani publicist, fost ministru primar, carele adecă avuse fondul de dispoziţiune în mânile sale, prin urmare ştie foarte bine,

la cine şi cum l'a împărţit. Aceste împrejurări ne fac să recunoaştem pe c. Lonyai de autoritate în tot respectul competinte în materia de faţă. Lonyai însă, întemeiat pe experienţele şi pe toate informaţiunile sale, acuză, judecă şi condamnă presa din Ungaria şi Austria în expresiuni atât de aspre şi necruţătoare, precum înainte de acesta abia le vedeai în ziarele şi scrierile străine, inimice declarate ale Ungariei. Confesiune foarte dureroasă, din nefericire însă foarte adevărată.

„Presa venală, care adecă 'şi vinde pe bani convicţiunile sale, vinde interesele publice, este cea mai mare corumpătoare a moralităţei publice, şi lucră spre a pierde ţara. Când cetăţenii liberi ai Atenei n'au mai ascultau oraţiunile curagioase ale lui Demosthene, ci s'au uitat în gurile intriganţilor înşelători (Sycophontae), plătiţi cu aurul regelui Filip, atunci s'a finit cu era cea glorioasă a Greciei şi cu libertatea Grecilor".

„Oriunde poţi să corumpi presa cu bani, opiniunea publică încă o poţi seduce uşor.*) Iar opiniunea publică sedusă, în ţările libere, unde gubernul, legislaţiunea şi autorităţile publice sunt emanaţiuni ale opiniunei publice, poate împinge uşor politica ţărei pe calea peirei. Pentruca să probăm aceasta, nu e de lipsă a cită exemple din anticitatea clasică, ci să ne mărginim la cel mai de aproape trecut, să luăm în consideraţiune experienţa fioroasă ce s'a făcut în vecina Viena asupra influen-

*) Mai ales dacă pe lângă bani gata daţi şi luaţi în sume mari, mai impune publicului, poporului şi plebei ignorante încă şi autoritatea vre-unei persoane de rang înalt, cum principe, guvernator, comandante suprem, ministru, mitropolit, sau alt arhiereu de autoritate orbitoare. In asemenea cazuri merg toate în Abdera cea fabuloasă a elinilor, până când se sparge cetate şi stat, şi locuitorii iau lumea în cap.

ţei ce avù presa ei cea coruptibilă. Talerii prusiaci au străbătut cu sutele de mii în redacţiunile dela Viena şi au gonit de acolo napoleonii francezi. Urmarea fù, că toate ziarele din Viena în mijlocul crizei celei mari europene, în care poate că se aruncară sorţi şi asupra viitorului nostru, nu au căutat, cari sunt interesele monarhiei austro-ungare, ci aceea ce este în interesul Germaniei. Sub presiunea acelei „opiniuni publice" (produse de milioanele prusiacilor) a stat şi regimul, pentrucă senatul imperial şi o parte a poporului a fost influinţată de presă. Intrarea, imigraţiunea redactorilor prusiaci şi a talerilor din Prusia în Austria şi Ungaria este unul din acele instrumente, de care se foloseşte diplomaţia prusiacă în monarhia noastră, ca şi pe airea, spre a a trage ţări străine în interesul său, sau spre a le paralisà puterile. Tot aşa de teribile au fost efectele presei din Viena, corupte cu sume mari, în epoca cutremurului, a catastrofei finanţiale. Oricâte consorţiuri şi societăţi s'au înfiinţat, toate au umplut pungile ziarelor din Viena, care apoi laudă întreprinderile; ziarele au fost lipitorile (sangvisugae, hirudines, Blutegel) sugătoare de sângele societăţilor de acţionari; orice articlu, anunţ, reclamă se plăteà foc de scump; iar pe consorţurile sau pe întreprinzătorii cari nu plăteau cât le cereau ziariştii, 'i tăvăleà prin toate noroaele, şi nu se astâmpără, până ce nu le trântea la pământ; din contră, pe altele, întreprinse de cei mai mari şarlatani, fără caracter şi fără nici un capital, le lăudà în modul cel mai neruşinat. Lucrul ajunsese până la atâta, încât şi proprietarii ziarelor celor mai mizerabile din Viena se îngânfau şi lăudau, că ei încă au câştigat zeci de mii. Consecinţele acestei corupţiuni a presei a fost bancrotul (falimentul) general, care venì peste Viena, şi care nu a cruţat nici pe Ungaria. Corupţiunea presei s'a întins asupra

societăței și mai vârtos asupra cercurilor politice. Speculanții din senatul imperial făceau politică pe bani. Istoria căii ferate galițiane se poate compara prea bine cu istoria căii ferate orientale din Ungaria.*)

Coruptibilitatea presei este o specie de calbedia, de care e foarte greu să aperi ziaristica din Ungaria. Exemplele din Viena sunt foarte aproape. Băncile dela Viena nici că 'și mai pot face idee despre vre-o ziaristică onestă, necoruptibilă. Dar și băncile, și direcțiunile căilor ferate din Buda-Pesta își șterg sudoarea de pe frunte, când stau să-ți arate miile plătite la ziare. Nu este aici vorba despre simplele anunțuri, de publicațiuni, care costă cel mult câteva sute de fiorini, și pe care ziariștii sunt în drept de a le luà, ci este vorba de acele mii și zeci de mii, li-se numără, sau pe care le cer ziariștii, pentruca să-ți laude întreprinderea etc."

Toate revelațiunile rușinătoare, însă prea adevărate, făcute până acilea, se înțelege numai despre ziarele scrise în limba nemțască, în Cislaitania și în Ungaria, mai ales în cele două capitale. Acuma trecem la presa maghiară. Despre aceasta se zice între altele:

Ziariștii maghiari până acilea n'au prea exercitat aceasta profesiune a tăietorilor de pungi. Intre ziariștii maghiari sunt mulți oameni de omenie. Peste aceasta, speculanții și bursarii nu prea au plăcere a mituì ziare maghiare, pentrucă Maghiarii nu frequentă

*) Pe când ne aflam în senatul imperial în a. 1864 decurse în auzul nostru târgul între consorțiul Klein și între „Presse". Proprietarii acesteia cereau douăzeci de mii florini, v. austr., pentru ca se laude nu întreprinderea în sine ci numai pe consorțiul Klein, și să-l recomande ca să câștige el construcțiunea căii fer. galițiane, iară consorțiul îi îmbiase cu 15 mii; ceia însă insistară la 20 mii, pe care le au și câștigat. De acestea sunt sute de exemple.

bursele. Băncile 'și aduc aminte de ziarele maghiare atunci, când au să influențeze asupra onorabilei camere a deputaților în interesul vre-unei întreprinderi de speculă. Aceasta se întâmplă pe fiecare an de câteva ori; pentru cazurile acestea însă nu avem până acuma criteriu general despre purtarea presei maghiare. *) Atâta însă rămâne adevăr, că apărarea ziaristicei maghiare de corupțiune, conservarea renumelui și a onoarei aceleia este un interes vital al Maghiarilor, dela care depinde moralitatea națiunei. De va apucà ziaristica maghiară pe acest repeziș (declin, pe munte de vale), nu se va oprì până la abis. Omul pe care-l poți corupe odată cu bani, pe acela 'l vei puteà cumpărà și a doua oară. Celce primește banul sub un pretext sau altul, totdeauna va aflà pretexte, ca să-și umple punga de nou. Cel care și-a vândut până la unul sau la altul, din una sau altă cauză, tot așa va întra la tocmeală cu alții în alte cauze. Când ar ajunge presa maghiară ca să fie coruptibilă, sau prin bursă, sau prin minister, atunci o va puteà cumpărà și altul, pentru alte interese străine, precum sunt ale băncei naționale din Viena și ale altor speculanți, prin care se spoliază patria noastră; atunci apoi am puteà să ajungem timpul, în care domnii redactori și editori ar aflà, că aurul lui Filip este de valoare mai mare, decât talentele de fer ale spartanilor, adecă talerii prusiaci sau rublele rusești sună mai bine decât notele de papir.

D-zeu să apere de asemenea urmări, și Maghiarii să mulțumească ziariștilor săi, că nu sunt coruptibili. Aceasta nu e vre-o mare virtute în sineși, pentrucă

*) Adecă sunt cunoscute numai unele din ele, care au luat bani cu mii și zecile de mii, mai vârtos în cazuri, când s'au proiectat alte și alte linii de căi ferate. Pentru ca să afli adevărul, ai aveà să cercetezi cu deamăruntul cărțile de gestiune (Gescheftsbücher) ale acelor consorțiuri.

avem drept să pretindem dela oricine, ca să fie şi să rămână om de omenie. Ei, dară nu e lucru bun a fi ziarist maghiar. Ziariştii maghiari sunt oameni săraci, lipsa şi seducţiunea este mare, pentruca să alunece şi ei pe calea ziariştilor nemţeşti (şi jidoveşti care le publică nemţeşte în Viena şi Pesta).

Numărul abonaţilor la foile câte es în limba maghiară în capitala Ungariei, este numai de 16 mii, iar acest număr se împarte pe 11 ziare. Anunţurile, publicaţiunile încă aduc ziarelor maghiare venit relativ foarte puţin. De aici urmează, că cele mai multe ziare maghiare se află în imposibilitate de a-şi acoperì spesele din veniturile sale. Acest rău vine de acolo, că la Maghiari fiecare partid deschide câte un ziar, ca organ al său; iar partidele se înmulţesc pe fiecare zi, nu însă şi numărul abonaţilor. Aşa dară se întâmplă mai des, ca ziarele, mai vârtos la începutul activităţei lor, adecă în anii dintâi, trebue să fie subvenţionate de către partidele respective. Aceasta însă este tot aşa în lumea toată. Daily News din London a tras cinci ani de zile subvenţiune dela partidul liberal, pânăce a apucat pe aripile sale. A trage însă subvenţiune, nu este în sineşi nici un fel de infamie; ruşine şi infamie este numai în acel caz, când cineva (redactor, colaborator, corespondent) îşi pune peana sa în serviciul cuiva (guvern, partid, persoană particulară) cu totul în contra convicţiunilor sale, şi aşa pentru simbria mizerabilă scrie numai aceea, ce-i comandă şi dictează alţii în peană. Ziaristica maghiară nu are multe pene de acestea servile şi venale; ea însă are cu atât mai mulţi ziarişti sărăcuţi. Ziarele lor n'au vre-un venit, partida lor nu are de unde, sau nu voeşte să sacrifice mult; de aceea colaboratorii ziarului sunt rău plătiţi. Cel mai mare ziar scris în limba maghiară are numai a patra parte din venitul, pe care-l trage redacţiunea ziarului nemţesc Pester Lloyd. Scriitorii nemţeşti trag, atât în Viena, cât şi în Budapesta, salarii şi onorarii neasemănat mai mari decât cei ungureşti. Din această cauză mulţi magnaţi îşi călcară pe conştiinţa lor naţională şi se făcură ziarişti nemţeşti. Ziariştii maghiari sunt în partea cea mai mare a lor oameni tineri, înpinşi de îndemnul nobil, însă şi din neprevedere, ca să-şi aleagă acea vocaţiune de scriitor; de acì încolo ei nu s'au mai putut reîntoarce din calea pe care au apucat, şi acum lucră pentru câte un salar mai mic decât este simbria unui sodal dela boltă, care stă în dosul tarabei şi vinde marfa; aşa, ziariştii aceia lucră fără perspectivă în vre-un viitor mai bun, fără speranţă de a funda şi ei familie; trag în jug ziua-noaptea, cu ştiinţă mai multă sau mai puţină, cu gust mai bun sau mai rău, în tot cazul însă fără a fi numiţi şi recunoscuţi, fără glorie şi fără remuneraţiune. Ii vezi toată ziua şezând la masa lor de scris; ei sunt adevăraţii proletari ai naţiunei. Onoare acestor laboratori zileri; onoare activităţei, zelului, simţului de datorie, onestităţei şi sărăciei lor. Sărăcia este cea mai periculoasă tentaţiune. Deci dacă totuşi acei oameni săraci, cu toată sărăcia lor, resping corupţiunea, aceasta este virtute a spiritului de corp şi a patriotismului lor.

Credem că această icoană pe care o aflarăm în Nr. 31 al Reformei comitelui Lonyai, este ilustrată de ajuns, pentruca să vezi într'însa toată mărimea corupţiunei, a putreziciunei şi a putorilor morale, care te umplu de greaţă şi urgie, oricând apuci în mână ziare mituite, cumpărate, corupte cu bani, vândute şi revândute, mai ales la bancari, bursari, întreprinzători de căi ferate şi de alte ramuri ale industriei, la speculanţi de categorii diverse, la câte un guvern corupt, fie acela politic, fie eclesiastic, carele să poate susţineà numai cu ajutorul corupţiunei, în fine

la inimicii patriei și ai națiunei. Tot asemenea e scoasă la lumină și condițiunea ziaristului sărac, însă onest. Din cauzele atinse mai în sus, nimeni nu era mai competinte de a prezenta publicului aceste icoane, decât este același c. Lonyai. Acum însă dupăce cunoscurăm starea ziaristicei nemțești și maghiare, nu va fi de prisos ca să aruncăm ochii și peste ziaristica daco-românească, din aceleași puncte de vedere.

Poate fi vorba la daco-români despre corupțiunea presei lor prin vre-unul din factorii finanțiari sau guvernamentali sus enumerați? Acela care ar susțineà și afirmà o infamie ca aceasta, ar șì luà obligațiunea asupra-și, de a produce pentru fiecare ziar încriminat probe juridice convingătoare, iar celce nu produce probe, și totuși flecărește, acela este un calumniator dominat de diabolica pasiune de a înegrì renumele bun al altuia și a-l nulificà în opiniunea publică, ce sufere a fi sedusă și adesea păcălită prin calumniatori și spioni. Dar cine să simtă necesitatea de a se adresà în timpurile noastre la vre-un ziar românesc, fie acela oricare, chiar și din capitala București, pentruca să-i recomande pe consorțiul de acționari, cutare împrumut de stat, cutare comerciu transmarin, cale ferată și altele ca acestea, când toată lumea știe, că Daco-Românii încă n'au de loc bursă, că ei nu joacă la nici una din bursele europene, și în fine, că nici un financiar, bursar, speculant din țările europene, nu cetește nici un ziar românesc, ba nici nu știe dacă există sau nu, la Daco-Românii ziare. Dar chiar guvernele și diplomații străini, au pus și mai pun până în ziua de astăzi așa de puțin pond pe ziaristica daco-românilor, încât mituirea ei cu bani o ar țineà de adevărată risipă, de aruncarea banilor pe fereastră, fără nici un scop. Fiecare ministru de externe sau de interne și fiecare diplomat poate se afle dela direcțiunile respective al poștlor,

la orice timp, numărul abonaților fiecărui ziar politic românesc, cum și după adrese, clasele de oameni cari le cetesc. Vor afla un singur ziar românesc politic cu 1500 până la 2000 de abonați, de acì încolo toate celelalte au dela câte 400 până cel mult 1200. Apoi ministrii și diplomații disprețuesc asemenea sărăcii de ziare, pe cari cei potenți ai lumei și plutocrații nu le cetesc, precum nu cetește nici pe cele maghiare, polonești, grecești, croatice, boeme, ba nici pe cele rusești și turcești. Așa dar chiar când s'ar aflà vre-un Daco-Român, carele să voiască a-și vinde peana sa la vre-un financiar, sau la vre-un diplomat, ori ministru străin, nu-i dă nimeni nimic pe ea, că nu 'i poate fi de nici un folos. La noi încă încă nu există acea specie de opiniune publică, desvoltată, luminată, întinsă peste sute de mii și milioane de locuitori, cari după informațiunile ce li s'ar da din presă, să fie în stare de a-și formula ei înșiși vre-o programă, și de a-și manifesta voia lor determinată. Chiar publicul maghiar, care 'și ține nasul așa sus, în asemenea cazuri devine jucărie în mânile prefecților, viceprefecților (viceșpani), a subprefecților, sau cum le zic ei, cu termin foarte caracteristic, szolgabiro, adecă jude al șerbilor.

Așa dar, oricine ar vorbì despre corupțiunea presei românești cu mii și zeci de mii, în sunsul indigitat de c. Lonyai, sau că i-ar plăceà să se facă de râs înaintea oamenilor pricepători, sau că ar fi un calomniator miserabil.

Dacă însă corupțiunea imorală și trădătoare nu încape, cu atât mai mult nu este permis a vorbì despre subvențiunile ziarelor noastre, și credem că este necesar a sta puțintel la expresiunea aceasta, pentru ca să ne înțelegem în termini și în definițiunea lor.

Zece patrioți, sau și o sută de membri ai cu-

tărui partid, se adună la un loc şi se întreabă unii pe alţii:

Suntem noi toţi de aceleaşi opiniuni în materia, în cestiunea cutare?

Răspuns unanim: Suntem.

Dar cum să le manifestăm la lume şi să ne câştigăm aderenţi?

Răspuns: Prin publicitate; să fundăm un ziar, care să iasă de (atâtea) ori pe săptămână.

— Cât va costa?

— Atâtea mii, sau zeci de mii pe an.

— Nu vom avea atâţi abonaţi, pentruca să acopere toate spesele, vom rămâneà în deficit.

— Acela deficit îl vom acoperì prin subvenţiune, pe care o vom scoate din pungile noastre în cutare proporţiune.

— Foarte bine; dară ne lipsesc redactorii şi colaboratorii.

— Vom căuta tot din partea noastră, oameni cu instrucţiune de ajuns; ageri de peană şi determinaţi a suferì alăturea cu noi pentru cauza noastră; îi vom remunerà bine, ca să nu le lipsească nimic, să se poată devota numai aceste cauze. —

Sau, se adună una altă ceată de patrioţi şi îşi zic: „Poporul care vorbeşte limba noastră, este persecutat, împilat şi calumniat din ură naţională, din egoism, de frică, ca nu cumva să se desvoalte, cultive şi să ajungă la libertate. Daţi să adunăm un fond mare de bani, din al cărui venit o parte să o dedicăm pentru un ziar naţional în senzul cel mai nobil al cuvântului. Ii vom da subvenţiune pe atâta, pe cât nu se va ajunge cu venitul dela abonaţi, al căror număr va creşte foarte încet, pentrucă acest popor a fost şi mai este încă ţinut întru neştiinţă, din care cauză el încă nu simte necesitatea lecturei; întunecat şi tâmpit prin lanţurile servitutei, el nu a

învăţat a medita despre soartea sa cea mizerabilă la care a ajuns. Aşa dar, până să spargem prin acest întunerec egiptean, până să încălzeşti atâtea milioane de inimi, al căror puls bate aşa de încet şi este atât de rece, vom sacrificà, dând subvenţiune, însă numai la părere din pungile noastre, pentrucă dacă ne vom întreba mai de aproape în conştiinţă, apoi la cei mai mulţi dintre noi, ceeace avem în bunuri materiale, ne vine în pungi din sudoarea poporului, deşì nu totdeauna imediat, ci prin canale diverse.“

Alţii iarăşi s'au convorbit şi au fundat ziare politice de coloare confesională, tot cu subvenţiune, ce li-se dă dela arhierei şi dela alţi membrii ai clerului.

Ceeace fac partidele politice, naţionale, confesionale, imită şi guvernele, mai ales cele constituţionale şi parlamentare, adecă de a fundà ziare subvenţionate, care să susţină şi să apere, nu atât pe guvern, cât mai vârtos doctrinele şi opiniunile politice ale maiorităţii parlamentare, din care a emanat guvernul. Toţi politicii cei mai luminaţi au recunoscut ministerilor dreptul acesta, carele nu este decât un drept de reciprocitate între diversele partide ale unui stat. Ceeace au disputat politicii, a fost numai dreptul, pe care şi-l aroagă maiorităţile de a-şi votà pentru sine pe fiecare an aşa numite fonduri de dispoziţiune din tesaurul public al statului, de unde apoi se dau subvenţiuni ziarelor guvernamentale. Aci s'a zis maiorităţilor: Spre scopul acesta nimic din veniturile statului; ci dacă vă place să aveţi organe proprii de publicitate, aşa numite oficioase, daţi-le subvenţiuni dela voi, precum dau şi alte partide din averea lor.*) Dar această dispută

*) Aceasta însă nu se poate aplicà sub nici un cuvânt la aşa numitul Monitor oficial. Acesta este şi rămâne organ mai mult al statului decât al guvernului; în el se continuă oareşicum Analele ţărei. Monitoriul oficial trebue să se pu-

încă tot mai decurge în toată Europa, noi însă trecem peste ea la locul acesta. Pentru noi să fie de ajuns a constata, că subvenţiunile de bani care se dau mai multor ziare prin ceice voiesc a le susţineà în interesul lor, nu cuprind în sineşi nimic imoral, ba din contră, obvin adesea cazuri, în care subvenţiunea se dă cu scop de a salvà chiar doctrine morale, unde ea semnifică tot atâta, ca şi cum ai înfiinţă din banii tăi şcoală, biserică, azil de naştere, spitale, orfanotrofie etc., poate şi înmiit mai mult, în cazuri când se lucră pentru salvarea unui popor aservit, pentru scăparea ţărei de subjugare străină, pentru evitarea de rezbeluri civile, aşezarea libertăţilor publice pe temelii solide şi durabile.

In acest sens mai multe ziare româneşti politice au tras şi unele mai trag până în ziua de astăzi subvenţiuni, pe care numai răutatea sau stupiditatea le va judecà de imorale. Precum la Maghiari, aşa şi la Români, sunt puţine acele ziare politice şi în genere foile periodice, care să fie în stare de a sè susţineà numai din veniturile câte le întră dela abonaţi. Nu subvenţiunile, ci cu totul altele sunt pedecile, cu care luptă ziaristica română, şi morburile, de care sufere ea.

Pentruca un ziar se poată fi susţinut numai cu spesele care întră din banii de prenumeraţiune, se cer câteva condiţiuni, pe care nu este prea uşor a le împlinì. Aşa între altele se presupune, că întreprinzătorii, redactorii, editorii cunosc perfect, atât facultăţile materiale, cât şi pe cele spirituale, sau adecă adecă gradul culturei publicului, către care voiesc a se adresà. Către un public ce abia acum învaţă a cetì, este cineva cât se poate de cruţător, nu aleargă

---

blice în toate împrejurările pe spesele statului, şi încă sub redacţiune care să ştie susţineà demnitatea statului, a poporului, a regimului (capul statului) şi a guvernului (ministeriului.)

câte un miliar de loc înaintea lui, dacă nu vrea ca publicul să-l peardă din vedere. Redacţiunea caută ca să afle totdeauna lipsele cele mai neamânabile ale lectorilor săi. Cestiuni politice mari nu le tractează ca cunoscute, ci din contră, ea presupune, că partea cea mai mare a lectorilor să-i aude acum întâia oară despre asemenea lucruri. Cu ziare sau inimice, sau trădătoare, sau şi numai torturate de mâncărimea de a se certa, nu-şi prea face de lucru, dar vătămarea de onoare personală şi cu atât mai mult naţională, nu o sufere cu nici un preţ din lume, în asemenea cazuri dă publicului său exemplu de modul cum se câştigă satisfacţiune.

Limba în care se scrie ziarul său, este totdeauna aleasă, deamnă, şi totuşi curgătoare uşor, construcţiuni netede, perioade mai mult simple, nu încurcate cu incise dese; mai în scurt, din ziar dispare acea limbă scrisă ca de clacă, ca în batjocură, ca şi cum ar traduce şcolarii terţiani ori quartani din vre-un clasic latin, pe care-l înţeleg abia pe jumătate, ceeace se întâmplă mai ales în cazuri, când redactorii şi colaboratorii sunt distraşi în alte moduri, prin funcţiuni şi diverse vocaţiuni ale vieţei. Aşa o parte considerabilă a laboarei rămâne pe sufletul unor junişori. Aceasta nu merge. Minerva este severă în disciplina sa, ea nu sufere diversiuni de acestea, ci le pedepseşte aspru, într'un mod sau în altul. Un ziar carele vrea să fie bun în adevăr, de va ieşì numai de 2 ori pe săptămână şi numai cu text cât au d. ex. ziarele româneşti din Pesta, sau Românul din Bucureşti, cere dela redactor sacrificiu de cea mai mare parte a timpului său. Redacţiunea perde timp şi mai mult în cazuri, când mai are a face cu articlii şi corespondenţe scrise în limbă şi stil atât de miserabil, încât sau este necesitat a-şi perde oarele scumpe cetindu-le numai pentruca să le arunce apoi în coşul

cu maculature, sau dacă află în ele simbure, să le dea un alt vestmânt, adecă să le scrie dânsul de nou.

Una din condiţiunile cardinale pentru existenţa şi înflorirea unui ziar liber, independent, este pretutindeni, încă şi sub absolutism, independenţa personală a redactorului sau redactorilor. Este imposibil, ca de ex. un funcţionar care 'şi trage salarul său dela stat, către care este legat şi cu jurământ, să redacteze întru toată libertatea un ziar independent. Tot aşa nu se poate, ca de ex. un profesor dela institutele de învăţământ ale statului să se mişte în calitatea sa de redactor al unui ziar liber, dupăcum ar voì el, sau mai bine, precum ar cere interesele vitale al publicului pentru care scrie. Nici chiar profesorii dela şcoalele confesionale nu pot corespunde vocaţiunei unuì redactor independent; cel puţin, aici în Transilvania şi în Ungaria foarte anevoiă. Să punem că acel profesor pentru persoana sa nu e nici decum bigot, ci din contră, om care stă la înălţimea unde stau alţi bărbaţi de eruditiune europeană; lui însă în poziţiunea sa nu-i este permis, necum să facă opoziţiune, dar nici măcar să fie tolerant. Avem sume de exemple în materia aceasta. Există porunci arhiereşti, prin care profesorilor şi docenţilor se interzice strâns chiar corespondenţa cu vre-un ziarist, şi cu atât mai vârtos cu ziare ce nu plac preasfinţiei sale. In Noemvrie 1852 s'a interzis repauzatului Gavril Muntean colaborarea la Gazeta Transilvaniei ca din chiar senin, şi bietul, carele încă fusese spoliat în anul 1849 de avere (peste 3 mii florini m. c.) în Sibiiu, a trebuit să renunţe totodată la modestul onorar ce trăgeà ca colaborator. In August 1873 profesorilor şi directorilor dela şcoalele romăno-catolice din Transilvania li s'a pus alternativa categorică, că aceia cari lucră la ziare, sau să încete la moment, sau să-şi dea dimisiunea din profesură. Unul dintre

profesorii dela gimnaziul rom. catolic din Braşov, care luase asupra-şi redacţiunea ziarului „Nemere", a fost dimis din funcţiunea sa. Unde poate fi între asemenea conjucturi vorba de independenţă! Chiar şi protestanţii sunt în acest punct destul de intoleranţi.

Ce e drept, inspectorii supremi ai şcoalelor confesionale au acì un cuvânt al evangeliei: Nimeni nu poate servì în acelaşi timp la doi domni. Explicaţiunile ulterioare încă nu lipsesc. Diversele specialităţi de ştiinţă cer în secolul nostru studiu întins, înaintare cu timpul; oarele de prelecţiuni sunt fatigatoare; conferinţele, corecturile laboarei scripturistice a tinerilor sunt iarăşi fatigante răpitoare de multe oare ale zilei; unde mai rămâne unui profesor timp, de a se ocupà şi cu cestiuni politice de ale zilei, nu ca diletant, ci ca profesiune; pentrucă în zilele noacestre nu este permis la nimeni pe lume, a tractà cestiuni politice, adesea de vieaţa de moarte, numai ca politicastrii de cafenele şi de berării; politica nu este muzică de strate, ci este ştiinţa cea mai grea din toate ştiinţele, care confişcă cum am zice, pentru sineşi, toate puterile minţii şi ale spiritului.

Inspectorii supremi mai adaogă încă şi argumentul atins mai sus, mai ales dacă aceia sunt şi prelaţi. Ei adecă pretind, ca un ziar politic redactat de profesori subordinaţi lor, să stea între toate împrejurile în mod exclusiv la porunca, la serviciu, pentru confesiunea proprie, şi să lovească în altele, precum vedem în adevăr, că se mai întâmplă ici colea. Un ziar însă, care nu voieşte să ia îndeşert titlul de ziar politic, independent, nici că se poate cugeta, dacă redacţiunea lui nu va fi emancipată din capul locului, perfect şi pentru totdeauna, de orice influinţă a rivalităţilor şi cum zic francezii, a veleităţilor confesionale. Nicăiri procedura strâns obiectivă nu este aşa necesară ca pe terenul acesta. De acì încolo, cei

cu musca pe nas ori pe căciulă, vadă cu cine-și vor împărți certele; dar ziarul politic și independent să nu le deschidă teren de ceartă nici pe un minut.

Un ziarist și anume redactorul unui ziar politic trebue să fie independent încă și din alte puncte de vedere, cari sunt: Vocațiunea simțită în pept, sau cum ar zice poeții, Vena politica, fără care nu face nimic, ci strică tot, apoi acea vocațiune ajutată în tot timpul atât cu științe teoretice și anume juridice, de stat, de economie politică și națională, istorică și geografică din toți secolii, cât și cu experiența întinsă, adunată din țări mai multe și din toate clasele societății omenești; cunoștința de ajuns cel puțin de patru până în cinci limbi; în fine, paciența de fer, precum nu se mai cere la nici una din vocațiunile omenești, nici chiar la cea militară.*) Mai este încă de dorit, ca un ziarist să fi servit câțiva ani la stat, sau la vre-un municipiu, ori să fi fost advocat sau notar public, pentruca să aibă cunoștințe practice, încă și din ramurile cele mai prosaice ale vieței omenești. Mai în scurt, au trecut acele timpuri, când națiunea noastră își luà pe ziariștii săi dintre dascălii dela s. Sava, dintre clericii dela Blaj și mai târziu dela Orade, Arad, Sibiiu. Aceasta s'a întâmplat în timpuri de lipsă extremă, în condițiuni de servitute barbară, sub care gemea națiunea, pe când se cereà, ca cineva, fie oricine, ori de unde, să fie sasacrificat totului, să fie înfipt pe cruce. Altele sunt astăzi lipsele națiunei noastre și alt viitor o așteaptă. Dar apoi și națiunea să-și remunereze cu totul altmintrelea pe publiciștii săi, decum i-a remunerat ea până acuma.

*) Ego nec studium sine divite vena, nec rude quid prosit ingenium video. Alterius sic altera poscit opem res et conjurat amice... Se poate zice cu Horatiu despre politici, întocmai precum a zis el despre adevărații poeți.

Directorul de școale Gheorghe Șincai.

Vieața nemuritorului Gheorghe Șincai se află descrisă de către mult regretatul nostru compatriot repauzatul Alexandru Papiu Ilarianu. Studiul de două luni pe care îl făcuse biograful asupra vieței celei mult agitate a lui Gheorghe Șincai din documentele și datele câte le avuse la mână, a fost prezentat la timpul său societății academice române din București ca discurs de recepțiune și a fost ascultat și primit de către colegii noului membru ales cu cea mai călduroasă plăcere și laudă. Dar precum ni se întâmplă cu cei mai mulți bărbați ai nostri renumiți cari au trăit, au lucrat și au suferit între anii 1780—1840, oricât se adoperă biografii lor ca să le scoată la lumină toate peripețiile vieței lor câte merită a fi conservate prin tipar pentru posteritate, mai nici într'un caz nu li se împlinește dorința. Acei bătrâni ai nostri cu prea puțină excepțiune n'au făcut în tot cursul vieței lor mai nimica pentru sine, cì totul pentru nefericitul popor românesc, pentru limba, literatura, istoria, biserica, școala și în genere pentru emanciparea lui de sub jugul sclăviei. De aici vine, că la mulți dintre bărbații cei mai renumiți nu aflăm însemnat nici măcar anul nașterei și al morții, iar dacă unii din ei au fost și căsătoriți, nu cunoaștem nici relațiunile familiei lor. Gheorghe Șincai tot a mai lăsat câte ceva însemnat și din vieața sa; cu toate acestea partea cea mai însemnată a vieței sale, adecă activitatea sa ca profesor și director în Blaj, este așa de puțin cunoscută din acte, încât chiar și în biografia scrisă de Papiu lacuna aceasta se simte tare. A voit

însă o provedință binefăcătoare, ca pe lângă multele manuscripte ale lui Șincai conservate cu grije în arhivele episcopiei gr.-cat. din Oradea-mare să rămâie și câteva acte parte mare oficioase, din care se pot aflà și cunoaște mai multe împrejurări ale școalelor din Blaj pentru care Gheorghe Șincai în cele din urmă venise în atingere neplăcută nu numai cu episcopul său, ci chiar și cu guvernul provincial.

Crezând noi, că mai multe din acele acte pot să aibă valoare istorică, le vom reproduce aici în extrase românești, iar în limbile originale în care se află ele, se vor publicà tot în Transilvania, pe cari noi o considerăm totodată ca un mic magazin de documente istorice până atunci, până când nu se vor aflà alți literați, ca să-i umple coloanele acestui organ al Asociațiunei noastre cu alte producte literare și științifice mai folositoare, eșite din peana dânșilor.

Actele oficiale pe care le avem noi la mână din zilele lui Gheorghe Șincai, se ocupă mai mult numai cu planul înființărei școalelor normali din Blaj și al unor așa numite triviale din diverse părți ale Transilvaniei. Ele se încep dela anul 1775 și se continuă până la 1795. Le vom luà cât se poate în ordine cronologică, premitem însă, că la unele nu este pus anul în care au emanat, dar se poate combinà din context cam în ce an au putut să emane.

In anul 1775, 21 Iulie Nr. gav. 4333 guvernul Transilvaniei adresează către o comisiune guvernială o rezoluțiune, în care își arată îndestulirea sa cu luarea măsurilor pentru edificarea unui local de școale normale în Blaj, și provocându-se la un raport din 13 Iulie al acelui an, pe lângă ce laudă zelul, face observarea, că întru înțelesul unui rescript regesc, a cărui dată nu se pune, tot materialul, precum și munca de mână și căraturile erau obligate comunitățile și respective posesorii locurilor ca să le dea la edificarea

acestui fel de școale; așa dar guvernul declară, că acele materiale și prestațiuni, precum și darea de lemne nu le poate aruncà asupra altora, cì trebue să le împlinească cei numiți în rescriptul regesc, iar plata zidarului se va număra la timpul său din fondul anumit de către Maiestatea Sa. Subscris: br. Samuel Bruckenthal gubern. și Iosif Molnár secretar.

Din 9 Noemvrie 1776 Nr. 5065 iarăși vine o rezoluțiune guvernială la un alt raport relativ tot la edificiul școalei normale din Blaj, din care aflăm, că guvernul nu prea e îndestulat cu înaintarea lucrărilor și comite blăjenilor, ca să stea cu totdeadinsul de lucru cu atât mai vârtos, că Maiestatea Sa împăratul a binevoit o poruncì de repețite-ori, ca acel edificiu să se gătească cât mai curând. Subscris: comitele Nicolae Bethlen și M. de Sonnenberg secretar.

Sub data de 7 Martie 1777 aflăm o adresă dată către episcopul Românilor gr.-catolici în Blaj din sesiunea așa numitei „tabulae continuae“ a comitatului Albei Inferioare cu reședința în Aiud. Oficiul comitatului face episcopului cunoscut, că a primit din nou un ursoriu dela guvern, în care comitatul este provocat, ca ținându-se strict de ordinele anterioare, se îngrijească pentru cât mai curânda terminare a edificiului școalelor normale din Blaj. Deci comitatul învită ex oficio pe excelenția sa episcopul, ca de câteori vor fi necesari muncitori cu brațul din partea comitatului la edificarea acelor școale, sau atunci când se vor apucà de lucru, episcopul să se pună în conțelegere cu comitatul, căci acesta conform prea înaltelor ordinațiuni, nu va lipsì a-și împlinì dorința.

Tot din anul 1777 Februarie 22 aflăm o adresă a sus numitei comisiuni îndreptată tot către episcopul Făgărașului cu reședința în Blaj. In actul acesta numita comisiune provocându-se la un raport al comitatului Albei Inferioare, care semăna cu o denunțare

asupra episcopului, ca și cum acesta nu ar voì să întindă ajutor eficace la ridicarea edificiului pentru școala normală, comisiunea mustră totodată pe episcop, că până în acea zi nu dăduse vre-un răspuns respicat și anume o declarațiune în acel înțeles, ca împlinirea voinței împărătești să fie cât mai mult accelerată; de aceea comisiunea 'și cere dela episcop informațiune exactă în sensul arătat. Subscriși: comitele Nicolau Bethlen și br. Iosif Miske în numele comisiunei publico-eclesiastice.

Din aceste două acte mai din urmă se vede, că între episcop și comisiune se iscaseră unele neînțelegeri, care se află indigitate și în alte acte; dar natura neînțelegerei nu poate fi bine cunoscută; se pare numai, că comisiunea dedea prea înaltelor dispozițiuni relative la edificarea școalelor normale din Blaj un înțeles, iar guvernul și comisiunea guvernială cu totul altul.

Sub Nr. 2226 din 9 Aprilie 1782 guvernul Transilvaniei face cunoscut episcopului gr.-cat. dela Blaj, că cu respect la denumirea profesorilor, la înființarea școalelor, la introducerea metodului normal venise un decret reg. prea înalt din 12 Dec. 1781, care se comunică episcopului în extras, dar cu acea intimațiune, ca catihet la școala din Blaj este acilea (in promptu sit, adecă Pater Georgius Schincai Hieromonachus), care își luase mai dinainte instrucțiune în metodul catiheticei la școala normală din Viena. Subscris în numele guvernului cu reședința în Sibiiu br. Samuel de Bruckenthal, iar subscripțiunea secretarului lipsește.

Din acest act guvernial încă se pare, că scoate capul o neînțelegere între guvern și episcop asupra persoanei lui Gheorghe Șincai. Insemnăm acì, că până în 12 August 1782 episcop al Făgărașului fusese tot Grigorie Maior, care tocmai în aceea zi se lăsase de

episcopie și tot atunci sinodul adunat a ales pe cei trei candidați, dintre cari apoi în 21 Octomvrie 1782 a fost denumit Ioan Bob. Această observațiune trebuia să o facem la locul acesta și încă cu adaos, că deși Ioan Bob fusese denumit episcop în 21 Octomvrie 1782, dar preconizarea lui de către scaunul Romei s'a întâmplat abia în 15 Dec. 1783, iar hirotonia lui s'a făcut în Blaj de către același Grigorie Maior numai în 6 Iunie 1784. Acì dară dăm peste un așa numit interregnum de aproape 2 ani, în care timp însă au emanat mai multe acte relative la școalele din Blaj, între cari câteva ne dau testimoniu trist despre nespusele trăgănări și pierderi de timp în comunicațiunea oficială dintre Sibiiu și Blaj.

Suscitatul decret din 12 Dec. 1781 îl avem și noi acilea numai în extract, care însă este foarte nefavorabil pentru școalele din Blaj, așa cum se vede el în copia noastră. Se va fi aflând și originalul aceluia undeva; dar sune el anume cu respect la direcțiunea supremă a școalelor ori și cum, astăzi, după mai bine de o sută de ani el este căzut în desuetudine, și chiar dacă nu ar fi cazul acesta, astăzi el ar lovì foarte greu în legile care asigură confesiunilor religioase dreptul lor asupra școalelor confesionale, prin urmare nu mai poate să aibă nici o valoare. Ceeace aflăm foarte demn de însemnat din acel decret dela 1781 este, că el constată pe temeiul unui raport al comisarilor, cumcă în Blaj numărul tinerimei școlastice a crescut atât de tare, încât zice monarhul, că acolo trebue să se ridice încă și alte școale și respective să fie lărgit edificiul destinat pentru școalele deacolo. Deci monarhul comite guvernului Transilvaniei, ca să însărcineze pe așa numita comisiune a studiilor din țară, ca să prepare un plan nou pentru școalele care sunt a se mai înființà la Blaj, să facă și un calcul pentru cât au să coste, apoi toate

acelea elaborate să le submită Maiestății sale pentru aprobare. Tot în acest decret împăratul Iosif află, că dupăce numărul tinerimei românești scolastice se înmulțește așa de tare, prin aceasta se arată și necesitatea înființărei de școale triviale, de aceea împăratul permite ca să se caute un individ bine deprins în metodul de învățături normale și cunoscători de limbile necesare în Blaj, iar aceluia să i-se asigure salar de 150 fl. pe an, spre a i-se plătì din fondul școalelor normale și cu acea condițiune, ca pe lângă acea plată episcopul să-i dea locuința cuvenită și ajutor în producte naturale. Mai departe monarhul comite episcopului, ca de catihet să denumească pe unul dintre ieromonahii din Blaj, cari și așa sunt obligați în virtutea literelor fundaționale ale acelei mănăstiri, ca să funcționeze în calitate de profesori; dar catihetul să nu aibă încă și alt salar special; iar dacă între ieromonahi nu s'ar aflà vre-unul, carele să cunoască bine metodul normal, episcopul să-l trimită în Sibiiu la școala principală de acolo ca să învețe. Subscris: Josephus m. p., Thadeus Baro a Reisbach m. pr. Ad mandatum Sacrae Caes. Regiae Majestatis proprium. David Székely m. pr.*)

Tot din anul 1782, Octomvrie 15, Nr. 7329 s'a emanat un decret al guvernului țărei adresat vicarului general ieromonah Ignatie Darabant. In actul acesta guvernul zice, că dl inspector primar al școalelor naționale a informat pe guvern despre starea școalelor din Blaj; deci în urmarea aceluia guvernul comite vicarului general (pe timpul vacanței scaunului episcopesc), ca școala națională din Blaj să o împartă în două clase și să o numere între școalele primare, iar

*) „Quoniam autem Comissariorum relatio perhibet numerum studiosae juventutis Balázsfalvae ita acrevisse, novae ibidem scholae erigi, et respective aedificium pro scholis hactenus destinatum ampliari debeat“.

catihetul acelei școale să fie conform ordinațiunilor anterioare părintele Gheorghe Șincai, carele să fie și director local, și să se poarte cu subordinațiune cuvenită către episcop, către directorul regesc și către inspectorul primar al școalelor naționale. Tot prin acest decret sunt denumiți ca docenți (magistri) indivizii: Ioan Papp și Samuil Coltor. Fiecare din aceștia vor aveà salar câte 75 fl. din fondul școalelor naționale, iar deputat în grâu și în lemne le este promis de către dl episcop al Făgărașului; acel deputat ei să-l împartă drept în două. Intr'aceea până când se va termina noul edificiu al școalelor, vicarul general să îngrijească de locuința lor și de comoditate, adecă de local pentru instrucțiunea școlarilor. Subscris: br. Samuel Bruckenthal.

In anul 1783 Dec. 27 sub Nr. 8680 guvernul țărei vine iarăși în numele Ces. r. Maj. Sale Apost. cu un decret adresat tot vicarului general Ignatie, în care același guvern descopere, că Gheorghe Șincai ca director al școalei naționale din Blaj arată lipsele acelei școale, cum și lipsele docenților și ale sale, în urma cărora se iau următoarele măsuri: Incât pentru lipsele docenților, Reverenția Sa D. Josephus Martonffy în calitatea sa de inspector al școalelor naționale înaintase încă din 5 Dec. 1782 o representațiune către înaltul tesaurariat regesc (ministerul de finanțe al Transilvaniei); mai departe aceluiași părinte Șincai i-se comite, ca pentru recvizitele necesare la învățătură în școale, precum sunt scaunele și mesele, să prepare și să submită un calcul de spese, pe temeiul căruia să se facă toate cele de lipsă conform prea înaltei intențiuni a Maiestății Sale pentru școalele din Blaj. Mai departe, încât pentru reparațiunile celelalte necesare la localul de școale zice același guvern, că chiar în acea zi din 27 Dec. s'a adresat către tesaurariatul regesc, că se îngrijească de facerea acelor re-

paraturi, precum şi de locuinţe pentru unul dintre docenţi, carele era însurat. In fine încât pentru recvisitele mai mărunte s'au asignat câte 20 fl. pe an, adecă o sumă precum se dădeà şi la şcoalele normale regeşti din Sibiiu şi Cluj din cauza şcoalelor naţionale, iar acei 20 fl. are să-i ridice părintele Gheorghe Şincai pe lângă cuitanţă ce va dà dela sine, despre care tesaurariatul a fost asemenea anunţat. Mai departe să i-se declare directorului Şincai, că excursiusiunile arătate de el ca făcute în afaceri scolastice n'au loc, dacă nu vor fi recunoscute de necesarii şi arătate de către dl Iosif Mártonffy inspector primar al şcoalelor naţionale; iar salar în sensul rescriptului reg. din 12 Dec. 1781 lui Şincai nu-i compete. Subscris: Sam. br. Bruckenthal.

Din anul 1748 sub Nr. 8933 avem un extract dintr'un decret guvernial, din care aflăm, că Gheorghe Şincai submisese guvernului un prea umilit memorial în cauza sa personală, iar guvernul îi dà resoluţiune, că şi până când comisarii vor fi gata cu raportul lor despre fondurile din Blaj, lui ca director al şcoalelor naţionale i-se asigurează pentru intertenţiunea sa până la prima Noemvrie al acelui an din fondul şcoalelor naţionale 30 fl., pe care are să-i ridice dela casa camerală a tesaurariatului. Subscrişi: br. Samuel Brukenthal, David Székely, Antonie Horváth.

Tot din anul 1784 sub Nr. 4018 Iunie 22, guvernul provocându-se la rescriptul Maiestăţii Sale din 28 Aprilie, face cunoscut episcopului, că monarhul îngrijat de fericirea acestui popor, a decis a îmbunătăţì şi lărgì şcoalele normale, iar anume pentru gintea Valahă (pro gente Valacha) a binevoit cu îndurare a decide, ca să se înfiinţeze douăsprezece şcoale primare triviale, pentru a căror susţinere au aplacidat cu mare bunăvoinţă 600 fl., totodată Maiestatea Sa a poruncit, ca conform decretului său regesc din 6

August al anului trecut, episcopul să numească acele comune, în care au să fie înfiinţate cele douăsprezece şcoale, şi apoi să facă raport către acest guvern, iar salar pentru fiecare docinte dela acele şcoale să se plătească începând dela 1 Noemvrie anul 1784 câte 50 fl. din fondul şcoalelor naţionale. Peste aceasta împăratul mai decide tot în acel rescript din 28 Aprilie, ca la şcoala principală din Blaj să se mai adaogă încă o clasă cu un docinte, a cărui plată anuală să fie 100 florini. Cu această ocaziune guvernul mai comunică episcopului încă două puncte, al 7-lea şi pe cel din urmă din decretul regesc, dela 6 August anul 1783, şi îl provoacă ca să nu lipsească a se conformà prea înaltei rezoluţiuni. Subscrişi: Br. Samuel de Bruckenthal, David Székely, Adam Veres.

Decretul sus citat eşise sub Nr. 4818. Gubernul în loc de a-l trimite episcopului întreg, îi dă numai un extras din punctele 7 şi 12. Acel punct 7 din decret ţineà, că încât pentru partea economică administrativă a şcoalelor săteşti în comunele unde nu sunt patroni, acelea să fie administrate în viitor tot cum au fost în trecut; dar cum? nu se spune. Comunităţilor însă împăratul le impune şi comandă, ca edificiile şcolastice să le ţie totdeauna în stare bună, iar aceleaşi comune să întindă acelor dascăli mai mult ajutor decât le-au dat până atunci „in naturalibus et victualibus".

Acestea, zice împăratul că voieşte să se implinească aşa precum se întâmplă în Ungaria foarte bine, că se încheie contracte între comunităţi şi directori sau inspectori locali în favoarea şcoalelor. Iar în comunele, în care se află patroni (domni feudali), pe aceia prefecţii comitatelor, inspectorii şcoalelor naţionale, sau chiar şi parohii să se încerce în tot modul a-i înduplecă să doteze mai bine pe dascălii şcoalelor naţionale.

In punctul 12 din decretul regesc se zice: că pentruca învăţătura băieţilor, cari vor să treacă la gimnazii din şcoalele normale, să nu le fie nefolositoare, autorităţile scolastice să se ştie obligate în puterea ordinaţiunilor anterioare ale monarhului a le observà strict, prin urmare băieţii, cari învaţă în şcoalele normale să fie preparaţi mai bine pentru disciplinele gimnaziale; de aceea să priveghieze cu rigoare, ca nici un băiat să nu fie admis în clasele gimnaziale, dacă n'a terminat cele trei clase principale, din care trebue să aibă testimoniu sau dela inspector sau dela director.

Aşadar din aceste două documente din urmă învăţăm, că împăratul Iosif al II, înfiinţase în adevăr afară de şcoalele din Blaj încă douăsprezece şcoale naţionale româneşti pe teritorul marelui principat al Transilvaniei, iar aceasta s'a întâmplat numai cu 6 luni înainte de a sparge revoluţiunea lui Horia, şi tot cu acea ocaziune a mai amplificat şi şcoalele din Blaj; totodată acelaşi monarh se încearcă a deschide băieţilor buni de Român calea şi la învăţături mai înalte.

O rezoluţiune din 26 August 1784 Nr. 7849 adresată directorului Gheorghe Şincai, directorului şcoalelor din Blaj, ne descopere o adevărată curiozitate pentru timpul nostru. Bietul G. Şincai fusese însărcinat cu reviziunea şi prepararea cărţilor şcolastice. Dupăce şi-a împlinit aceasta misiune, Şincai se roagă de guvern pentru un onorar de 15 galbini; dar inspectorul primar Iosif Mártonffy (preot rom. cat.) s'a opus, şi aşa guvernul resolvì lui Şincai numai o remuneraţiune de 24 fl., din cari să-şi plătească hârtia cumpărată şi pe copistul, la care i-a dictat, pentrucă adauge guvernul, fondul şcolastic este sărac şi n'are de unde să dea mai mult, iar acei 24 fl. să-i

ridice dela tesaurariat. **Subscris: br. Bruckenthal,** Stefan Costa.

Toate actele câte le deterăm pân'aici în extract emanaseră în limba latină, acum însă urmează unul în limba germană, sub Nr. gubernial 1430 L. 52. Acest act guvernial este o înfruntare grea dată directorului şcoalei normale dela Blaj. Guvernul arată lui Şincai, că a primit cu neplăcere ştirea, că directorul nu să poartă către episcopul său cu reverinţa şi modestia cuvenită, precum şi că în alte cazuri uneori pierde din vedere bunacuviinţă (das erforderliche decorum). Din cauza aceasta i-se dă înfruntare foarte serioasă şi este dojenit că nu se poartă conform statului său, împrejurărilor, în care se află şi pe care le cere interesul şcoalei, care trebue să-i fie totdeauna înaintea ochilor. La acest act nu e pus anul, nici luna şi ziua; acum însă ca guvernator îl vedem subscris, pe comitele Gheorghe Bánffy, iar ca secretar pe un Ignatius von .... conumele nelegibil.

Noi mai că am cuteză să susţinem, că suferinţele cele mai mari ale lui G. Şincai s'au început din epoca acestui intimat guvernial.

1785 Nr. 4391 din 26 Noemvrie. Despre înfiinţarea celor 12 şcoale româneşti naţionale.

Sub această dată avem o suplică a directorului G. Şincai adresată către tesaurariatul regesc al ţărei în Sibiiu, întru care Şincai zice, că dupăce în anul trecut, adecă 1784 din graţia şi clemenţa cesaro-regească înaltul guvern regesc a binevoit a înfiinţă în această ţară douăsprezece şcoale româneşti naţionale, şi a dispus ca docenţii dela acelea aplicaţi cu salare de câte 50 fl. renani pe an, să-şi tragă acel salar dela cassa din Sibiiu, s'a ivit o greutate din cauza distanţei câtorva comune, în care s'au aşezat acele şcoale, căci adecă docenţii respectivi sunt siliţi a-şi primì salariile lor deadreptul din Sibiiu. Dl inspector suprem al

şcoalelor naţionale prevăzuse acea dificultate, apoi şi mijlocise ca unii dintre acei docenţi să-şi poată luà salariile lor dela oraşe cu casse publice mai apropiate; dar cu acea ocaziune s'a observat tăcere despre şapte şcoale româneşti înfiinţate, anume: la Reghinul unguresc, la Milaşul mare, la Szék, la Şomcuta mare, la Sântău, la Almaşul mare şi la Abrud. Dupăce docenţii din acele şapte comune simt mare greutate şi întârziere la primirea salariilor dela Sibiiu, Şincai se roagă ca înaltul tesaraurariat să binevoiască a dispune, ca docenţii din Reghin şi Milaş să-şi poată luà salarul lor dela comisarul de finanţe din Bistriţa; cel din Sec dela provisorul fiscal din loc; cel din Şomcuta dela perceptorul salinelor Dejului; cei din Sântău şi Almaş dela perceptorul de sare din Şimleu, iar cel din Abrud dela spanul fişcal sau dela provisoratul din Zlatna. Sub această suplică latineşte, Şincai se subscrie aşa: Primarius scholae Nationalis Balászfalvensis, et reliquarum Valachico-Nationalium Director.

Din acest document aflăm încă odată pe sigur, că acele douăsprezece şcoale româneşti comandate de către Impăratul Iosif s'au fost şi înfiinţat în adevăr, şi încă tocmai în anul memorabil 1784. Aşadar înainte cu o sută de ani poporul românesc din Transilvania mai câştigase şi aceste douăsprezece şcoale pe lângă cele înfiinţate din ordinul consiliului suprem militar în mai multe comune din cele două regimente grăniţere. Se mai ştie apoi de câte o şcoală elementară ici-colea bunăoară în Braşov şi pe la câte un schit sau mănăstire mică, din câte rămăseseră în ţară nedate flacărilor pe timpul turburărilor religioase împreunate cu înfiinţarea regimentelor sub generalul Bukow, precum s'au arătat la alt loc în actele înfiinţărei regimentului I.

Din tradiţiune se vorbeşte, că în zilele lui Şincai s'ar fi înfiinţat la trei sute de şcoale româneşti în

Transilvania, şi bătrânii, cari dacă ar mai trăi ar fi astăzi de 100 de ani, susţineau această tradiţiune; dar nouă nu ni s'a întâmplat să vedem vre-un document scris în acest înţeles. Intr'aceea cunoscută fiind activitatea extraordinară alui Şincai, este mare probabilitate, că el avuse şi scopul acela de a înfiinţà şcoale cât se poate mai multe în comunele româneşti, fără a luà în nici o considerare greutăţile piramidale, pe care le-ar fi întimpinat de sigur, atât din partea domnilor feudali cari nu voiau cu nici un preţ, ca şi Românii să-şi aibă şcoalele lor naţionale, cât şi chiar din partea guvernului Transilvaniei.

Nr. 4391 din 2 Dec. 1785. Aci aflăm rezoluţiunea Tesauratului, cu care acela îndreaptă pe G. Şincai cu suplica sa la guvernul regesc; totodată îi pune şi alte dificultăţi în prospect, din care să poată cunoaşte, că nici guvernul nu-i va împlinì rugămintea.

La locul acesta ne aducem aminte, că până pe la 1838 tot se mai vorbia pe la Blaj despre vre-o trei din acele douăsprezece şcoale româneşti înfiinţate de către împăratul Iosif al II-lea, care încă tot ar mai vegetà, dar numai ca nişte plante lipsite de razele soarelui şi de ploaie. Noi am dorì foarte, ca oameni bătrâni din acele 12 comune să binevoiască a ne informà, dacă se mai află vre-o urmă din acele şcoale pe la comunele lor, şi anume dacă acei câte 50 fl. îi mai trage vre-un docinte cu dreptul vechiu câştigat înainte cu 100 de ani; căci Doamne, multe drepturi de acelea câştigate din bătrâni s'au pierdut, sau din neştiinţă, sau şi lenea descendenţilor, fii, nepoţi şi strănepoţi.

Decretul guvernial din 8 Februarie 1788 Nr. 883 L. 26 îndreptat către directorul şcoalelor normale din Blaj G. Şincai, în cauza limbei germane ca studiu obligat. In acest decret guvernul Transilvaniei se provoacă la un mandat prea înalt din 9 Ianuarie al

aceluiaşi an cuprins în forma de decret al curţii, întru care se zice, că scopul cataloagelor care se cer pentru tinerii ce trec din şcoalele normale în cele gimnaziale este: ca să se adeverească, cumcă nici un tinăr nu a fost primit în clasele gimnaziale fără cunoştinţa limbei germane, dar cumcă din cataloagele înaintate dela Blaj la guvernul ţărei nu se cunoaşte acea împrejurare, dacă bieţii întraţi în gimnaziu cunosc sau nu limba germană, aşadar guvernului i-se impune, ca să strângă pe direcţiuni şi pe profesori la exactă observare a dispoziţiunei acesteia. Aşadar guvernul obligă pe directorul Şincai, ca să împlinească acea voinţă prea înaltă, se silească pe docenţi la împlinirea aceleia cu cea mai mare grije, să şi îngrijească, ca limba germană să fie învăţată alăturea cu limba maternă şi în şcoalele latineşti, pentruca aşa tinerimea, care apucase a învăţă limba germană în şcoalele naţionale să nu o uite în cele latineşti. Subscris comitele Gheorghe Bánffy ca guvernator şi David Vajna ca secretar.

Este prea bine cunoscută lupta epocală a împăratului Iosif purtată cu popoarăle negermane ale monarhiei pentru întroducerea limbei germane în toate şcoalele şi în toate afacerile statului; dar tot aşa e cunoscută şi rezistenţa înverşunată a acelor popoară şi mai ales a Maghiarilor în contra acelui plan al împăratului. Din alte acte, care se mai află între scrierile rămase dela G. Şincai în arhivul episcopiei gr.-catolice dela Oradea mare, se mai văd unele remonstraţiuni ale acelui director, ce e drept, nu îndreptate în contra învăţărei de limba germană, ci numai în contra posibilităţii de a o învăţă pe aceea în Blaj. Se pare însă tot din acele raporturi ale lui Şincai, că împăratul făceà mare silă profesorilor şi directorilor în favoarea limbei germane, încât la un timp G. Şincai venì la ideia ca să propună guvernului, ca dupăce

sila este atâta, de mare, atunci şcoalele din Blaj să fie strămutate cu totul în vre-un edificiu public din vre-un oraş săsesc, unde băieţilor li s'ar dà ocaziune, ca pe lângă ceeace învaţă în şcoală, să se deprindă în limba germană în atingere cu poporaţiunea din loc. Acest decret al guvernului e scris în limba germană.

Nr. 8099 din 10 Octomvrie 1793. Decret guvernial. Rezboaiele cele mai crunte decurgeau în Europa din cauza marei revoluţiuni franceze. Imperiul acesta erà unul din monarhiile cele mai încurcate în evenimentele din acea epocă mare. Cu venirèa în anul 1792 a împăratului Francisc la tron fiind foarte mare lipsă de bani, şi clasele privilegiate nevoind nici atunci a-se supune la plătirea de imposite regulate, adunându-se în dietă votau numai aşa numite subsidii (ajutoare) din caz în caz. In acel an s'au votat un subsidiu, care apoi se explicase aşa, că nu numai nobilii, cì şi parohii, profesorii şi funcţionarii să plătească în oareşicare proporţiune; s'au făcut însă şi excepţiuni, prin care d. ex. directori şi profesori, cari îşi trăgeau săracele lor salarii din unele fonduri publice, aveau să rămâie scutiţi de acea contribuţiune. Din întâmplare însă G. Şincai, care încă erà să fie scutit, a fost asuprit prin subtragerea din salar. Şincai aleargă la guvern cu plânsoare în numele său şi al profesorilor din Blaj. Guvernul îi răspunde, că aşa este, căci decretul din 2 Noemvrie Nr. 7836 din 1792 ţine în cuvinte respicate, că parohi, profesori şi alţii cari îşi trag salariile din vre-un fond public, să nu fie siliţi de către comitate a plătì repartiţiuni de acelea, de unde urmează, că şi lui Şincai i-s'a făcut nedreptate, că i-s'au tras din salar; dar dupăce l'a plătit, acuma să cerce a regulà lucrul cu inspectorul şcoalelor. Incât pentru profesori, aceia nu mai pot fi scutiţi, pentrucă din întâmplare sumele

împărțite pe comitate și scaune au apucat a se împărțì și pe familii și indivizi. Așadar profesorilor li se dete negativă pe un temeiu cu totul nelegal. Subscris: comitele Lupul Kemény, David Székely și I. Bedeus de Scharberg.

Această suplică a lui G. Șincai, la care îi venise rezoluțiunea de mai sus, avea data din 26 Septemvrie 1793. De aici învățăm cel puțin atâta, că G. Șincai mai funcționà ca director în Blaj încă și cătră finea anului 1793, adecă după zece ani dela venirea lui Ioan Bob pe scaunul episcopiei Făgărașului, căci precum se știe Ioan Bob fusese ales în 21 Octomvrie 1782, dar preconisat numai în 15 Dec. 1783.

BIBLIOTECA * ACADEMIEI * ROMÂNE

Cuprinsul:

